

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία Έπιθεώρηση • Σεπτέμβριος 2004 • τεύχος 125 • € 4

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ
Μηνιαία Έπιθεώρηση
Σεπτέμβριος 2004
τεύχος 125 • 4 €

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ

Ελλάδα

Έτήσια (12 τεύχη): 40 €

Έξαμηνιαία (6 τεύχη): 20 €

Φοιτητική (12 τεύχη): 30 €

Όργανισμοί, τράπεζες κλπ.: 60 €

Ευρώπη, Κύπρος

Έτήσια (12 τεύχη): 60 €

Άλλες χώρες

Έτήσια (12 τεύχη): 70 €

Τραπεζικός Λογαριασμός:

Άγγελος Έλεφάντης

Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος
ύποκ. 132 αριθ. λογαριασμού
401740-48 (παρακαλούμε να
αναγράφεται τό όνομα του
καταθέτη)

ή

μέ ταχυδρομική έπιταγή

στη διεύθυνση του περιοδικού

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ

Άγγελος Έλεφάντης
Ζωναρά 10, Αθήνα 11472
τηλ. 210-6470079 &
fax: 210-6470696
e-mail: poliths@otenet.gr
Έκτύπωση: Δεκάλογος Ε.Π.Ε.
Άγαθίου 3,
Αθήνα

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Άγγελος Έλεφάντης, Πώς θά πολλαπλασιαστούν
τά φτερωτά και τά τετράποδα 5

Γιώργος Καλαδάκης, Νίκος Πουλιαντζής
(1979-2004). Μιά συνέντευξη μέ
τούς Μπόμπ Τζέσοπ, Γιάοχιμ Μπίσοφ 9

Κώστας Σταμάτης, Πανεπιστημιακό τοπίο,
εικόνες από τό μέλλον 17

Άγγελος Έλεφάντης, «Άλβανέ, Άλβανέ
δέν θά γίνεις Έλληνας ποτέ» 21

Σλάβο Ζίζεκ (μτφρ. Χρήστος Λάσκος), Άδραξε
τή μέρα: ή κληρονομιά του Λένιν 28

Συνέντευξη του Μισέλ Φουκώ στον Κλώντ
Μπονφουά, Μιά γραφή ξεγυμνωμένη
άπό τον ίδιο τον συγγραφέα της 35

Θωμάς Κυριάκης, Ιωάννης Καποδίστριας:
Πολιτική σκέψη και έλληνικό ζήτημα κατά
τή διάρκεια της προκυβερνητικής του δράσης
(1800 μέχρι 1827) 40

Στέφανος Δημητρίου, Μάρκος Τσέτσος,
Ή «παρακμή της Δύσης» του Όσβλαντ
Σπένγκλερ. Ζητήματα θεωρίας της ιστορίας
και της τέχνης 47

Δημήτρης Ι. Κυριτάτας, Τό άδοξο τέλος
των Όλυμπιακών Άγώνων 55

Γιάννης Παπαθεοδώρου, Τό χειρόγραφο της ζωής
Μισέλ Φάις, Έλληνική Άύπνια 59

Δέσποινα Μακρένογλου, Άνάμεσα σε δύο
γλώσσες 62

Άπό τίς τελευταίες εκδόσεις 64

Έξώφυλλο: Λεονάρντο ντά Βίντσι, Ό Ιωάννης ό Βαπτι-
στής-Βάκχος.

Πῶς θά πολλαπλασιαστοῦν τὰ φτερωτά καί τὰ τετράποδα

Ἡ ἄγρια φύση βάλλεται ὄχι ἀπλῶς βάλλεται ἀλλά ἐξοντώνεται. Οἰκολόγοι καί μὴ οἰκολόγοι, εἰδικοί ἐρευνητές, πολιτειακοὶ παράγοντες, ὑπηρεσίας καί κόσμος πολὺς, συχνότατα δικαίως, καμιά φορά ἀδίκως, στό ἄσχετο δηλαδή, περιγράφουν τὴν κατάσταση μέ τὰ πιό μελανὰ χρώματα. Πράγματι ἔτσι εἶναι, τό δίχως ἄλλο. Ὅσοι ἔχουμε τό θλιβερό προνόμιο, λόγω ἡλικίας, νά συγκρίνουμε τὴ σημερινή κατάσταση μέ αὐτά πού εἶχαμε δεῖ ἢ ζήσει πρὶν τριάντα, πενήντα χρόνια μπορούμε νά βεβαιώσουμε, μετά λόγου γνώσεως, γιά τὴν καταστροφή πού ἐπῆλθε.

Σέ τοῦτο τό σημείωμα, εἶναι καί ἡ ἐποχή βλέπετε πού ἄρχισε τό κυνήγι, κι ἀχός πολὺς ἀκούγεται πολλά ντουφέκια πέφτουν, θέλω νά πῶ δύο πράγματα γιά τὴν ἄγρια πανίδα, τὴ φτερωτή καί τὴν τετράποδη. Πολλοὶ διεκτραγώδησαν καί διεκτραγωδοῦν τὴν κατάσταση. Κρατῶ μόνο μιά περιγραφή πού διάβαζα πρὶν λίγα χρόνια σέ ἐπαρχιακό ἔντυπο. Ἐγραφε, λοιπόν, ὁ ἄνθρωπος: «Μπορεῖ νά περπατᾶς μέ τίς ὥρες στό δάσος, τίς θαμνοσκεπεῖς πλαγιές, τίς ρεματιές, καί νά μὴν δεῖς φτερό πουλιοῦ, νά μὴν ἀκούσεις κελαϊδισμό». Ἀνέφερε καί τὰ μέρη, πού ἔτυχε νά ξέρω. Ἐτσι εἶναι.

Οἱ λόγοι εἶναι πολλοὶ καί οἱ εἰδικοί τοὺς ἔχουν ἐπισημάνει, μολονότι, μερικές φορές δέν λείπουν ἀπό τίς περιγραφές ὁ μελλοδραματισμός καί ἡ καταστροφολογία:

— Τὰ φυτοφάρμακα πού δηλητηρίασαν τὴ χλωρίδα κι αὐτὴ μέ τὴ σειρά της δηλητηρίασε τὴν πανίδα, ἂν καί συχνά τό κακό γίνεται μέ τό κατευθεῖαν τοιμπολόγημα τοῦ λιπάσματος.

— Ὁ ἄμετρος (;) πολλαπλασιασμός τῶν κυνηγῶν πάνω ἀπὸ 500.000 νόμιμα ντουφέκια.

— Ἡ κακὴ, ἕως ἀνύπαρκτη, ἀστυνόμευση, πού ἐπιτρέπει στόν κυνηγό νά ξεπαστρεύει ὅ,τι βρεῖ μπροστά του.

— Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ ὀδικοῦ δικτύου ἀκόμη καί στὴν τελευταία βουνοπλαγιά τοῦ ὄρειοῦ καί τοῦ ἡμιορειοῦ τόπου. Εὐκολότατα πάει τό ντουφέκι παντοῦ.

— Ἡ τελειοποίηση τῶν κυνηγετικῶν ὄπλων πού ὁ καθένας μπορεῖ νά τὰ προμηθευτεῖ σέ προσιτές τιμές. Τό ἴδιο καί ἡ φτήνεια τῶν «πυρομαχικῶν». Παλιά, μιά ριζιά ἦταν πολύτιμο πράγμα· πήγαινες κυνήγι μέ 4-5 φυσίγγια, κι αὐτά κακῆς ποιότητας.

— Ἡ ἔλλειψη μέτρων ἐκ μέρους τοῦ κράτους γιά τήν προστασία τῶν σπώνων εἰδῶν καί ἐν γένει τῶν θηραμάτων. Οὔτε συστηματικός ἐμπλουτισμός τῆς φύσης γίνεται.

— Τό μεγάλο δυσκόλεμα στήν ἀποδημία καί τήν ἐπιστροφή τῶν ἀποδημητικῶν. Ἐλλάξαν τά δρομολόγια, ἔγιναν πολύ πιό δύσκολα. Πολλά πτηνά δέν ἀντέχουν πιά τά μεγάλα ταξίδια.

Σ' αὐτόν τόν κατάλογο μεγάλο ρόλο ἔχει ἡ βουλιμία, ἡ ἀσχετοσύνη μέχρι βαρβαρότητας, τῶν χιλιάδων νεοελλήνων τουφεκτοσήδων πού κυριολεκτικά κάνουν ἀπόβαση στά ἐπιτρεπόμενα μέρη μέ 4X4, πούλμαν, σκυλιά, καραμπίνες, παραβιάζοντας συχνά ὅλους τούς κανόνες τοῦ κυνηγιοῦ καί τίς ἀναγκαῖες ἀπαγορεύσεις. Ἡ νεοελληνική ψυχὴ ἐκφράζεται μ' ὅλες τίς λεπτεπίλεπτες «εὐαισθησίες» της: εἴκοσι καραμπίνες, μέ πῦρ ὁμαδόν, ἐναντίον ἑνός κότσουφα ἢ ἑνός φουκαρᾶ λαγοῦ.

Οἱ λόγοι αὐτοί εἶναι πολύ δραστικοί. «Κανονικά» τό κυνήγι θά ἔπρεπε νά ἀπαγορευτεῖ ἀπολύτως γιά κάποια χρόνια τουλάχιστον. Μοιάζει ἀδύνατη τέτοια ἐξέλιξη, σχεδόν σάν τόν βαθύ κομμουνισμό. Ὡστόσο, πρέπει νά πάρουμε ὑπόψη ὅτι ἐκεῖνη ἡ αἰτία πού τσάκισε βαθμηδόν τήν ἄγρια πανίδα ἦταν ἡ ἐγκατάλειψη τῶν χωριῶν ἀπό τόν πληθυσμό τους. Ἐφυγαν οἱ χωριανοί, λίγοι ξεκομμένοι ἐξακολουθοῦν νά ζοῦν στά ὄρεινά καί τά ἡμιορεινά κι αὐτοί ὡς ἐπί τό πλεῖστον γερόντοι καί γερόντισσες. Δέν ὑπάρχει σχολεῖο (πού παιδιά), δέν λειτουργεῖ ἐκκλησιά, δέν ὑπάρχουν κοπάδια, δέν γίνονται γάμοι (πού νέες καί νέοι), ἐγκαταλείφθηκαν οἱ καλλιέργειες, τά ἀμπέλια, τά κλήματα, τά ὀπωροφόρα ἀκόμη καί οἱ κῆποι μέσα στά χωριά. Ἀπ' αὐτή τήν καλλιέργεια, ἀπ' τούς καρπούς της, ἀπ' τ' ἀπορρίμματα τῶν ἀνθρώπων ζοῦσε ὀλόκληρη ἡ ἀλυσίδα τῶν φτερωτῶν καί τῶν τετραπόδων. Ποιά κότα νά κυνηγήσει τό γεράκι ἢ ἡ ἀλεπού! Μόνο τά ἀγριογούρουνα πολλαπλασιάστηκαν σέ μερικά μέρη, ὅπου ἔχει βαλανιδιές, καρυδιές καί ἀγριοκαστανιές. Ἔτσι εἶναι.

Ἔτσι εἶναι; Εἶναι ἀναντίστρεπτη ἡ κατάσταση; Ἡ ὄρεινὴ ὑπαιθρος χώρα εἶναι καταδικασμένη στήν ὀριστικὴ ἀπερήμωση; Ὁ τελευταῖος κυνηγός θά σκοτώσει τόν τελευταῖο κότσουφα; Τίποτε δέν μπορεῖ νά γίνει;

Τά κατασταλτικά-ἀστυνομικά μέτρα εἶναι ἀναγκαῖα. Διότι τό ὅλον θέμα δέν μπορεῖ νά ἀφεθεῖ στήν οἰκολογική «συνείδηση» τοῦ ἐξ Ἀθηνῶν ἐκδρομέα-ἐπιδρομέα-«κυνηγοῦ», ἀρματωμένου μέ μπότες, σακκίδια καί φουσεκλίγια. Ἐπομένως ὅ,τι ἀπαγορεύεται καλῶς κάνει καί ἀπαγορεύεται. Δέν εἶναι οὔτε παράλογα οὔτε ὑπερβολικά τά μέτρα. Ἐκεῖ πού σκοντάφουν ὅμως εἶναι στή συγκεκριμένη ἀστυνόμευση, πού πρέπει νά βελτιωθεῖ ὥστε, κυρίως, «ὁ φόβος νά φυλάει τά ἔρμα».

Νά προσθέσω, ὡστόσο, ἀκόμα μιά ἀπαγόρευση, κατά τή γνώμη μου πολύ δραστική καί πού δέν ὑπάρχει ἡ πλήρης ἀπαγόρευση τῆς πεντάβολης ἢ τρίβολης ἡμιαυτόματης καραμπίνας, πού σήμερα εἶναι τό κύριο ὄπλο τῶν κυνηγῶν. Νά σταματήσῃ τό τρίς ἢ πεντάκις μπάμ μπάμ ἐναντίον ἐνός λαγοῦ ἢ ἐνός κότσουφα. Τό ὄπλο αὐτό ξερνᾷ πολλή φωτιά, πολλά σκάγια σέ ἓνα εὐρύ σχετικά μέτωπο καί ὅ,τι περνᾷ μέσα ἀπ' αὐτό δέν ἔχει καμιά τύχη νά διαφύγῃ κι οὔτε χρειάζεται ὁ κυνηγός νά εἶναι σκοπευτής. Μάλιστα, γιά ὀρισμένα χρόνια θά ἔπρεπε νά ἀπαγορευτεῖ ἀκόμη καί τό δίκανο. Ἄλλά ὁ Σπύρος δέν θέλει, θά σηκώσῃ ἀντάρτικο. Ὅποιος εἶναι σκοπευτής, ὅποιος ξέρεῖ τά σουσούμια τοῦ θηράματος, ὅποιος ἔχει ὑπομονή καί ἀντοχή —πολύ λίγοι δηλαδή— θά σκοτώνει πότε πότε κάποιο θήραμα κι ἔτσι θά γλυκαίνεται γιά νά ξαναβγεῖ κυνήγι. Οἱ πολλοί θά τά κρεμάσουν. Ἄλλά τά θηράματα θά γλιτώσουν. Δέν εἶναι δύσκολο, μιά ὑπουργική ἀπόφαση καί γερά πρόστιμα στούς παραβάτες. Γιατί δέν εἶναι μόνον ὅτι τά ὄπλα αὐτά εἶναι φοινικά. Οἱ ἄπειρες ντουφεκιές, σά νά γίνονται ἐπιχειρήσεις στόν Γράμμο, τά τρομάζουν τά θηράματα, τά πληγώνουν (ὅπως πληγώνουν καί τά δέντρα), τά διώχνουν σέ πιό ἀπομακρυσμένα κι ἀπόκρημνα μέρη ὅπου ἡ τροφή ἀνυπαρκτή ἢ λιγοστή.

— Τό ἄλλο μέτρο εἶναι ὁ ἐμπλουτισμός μέ θηράματα, φτερωτά καί τετράποδα, ὅπου αὐτό μπορεῖ νά γίνῃ. Γίνεται ἄλλωστε σέ διάφορα μέρη, ἰδιαίτερα σέ νησιά. Εἶναι ὅμως περιορισμένης ἀποτελεσματικότητας διότι, καθώς τά ζῶα αὐτά γεννήθηκαν καί μεγάλωσαν σέ θηροτροφεῖα, ὅταν τά «ρίχνουν» κάπου δέν ξέρουν οὔτε νά πετάξουν οὔτε τά τρέξουν, δέν ξέρουν νά φυλάγονται καί νά κρύβονται, δέν γνωρίζουν τίς πονηριές τῆς ἄγριας ζωῆς. Κι ὡσπου νά τό μάθουν εἶναι ἤδη πολύ ἀργά ἔχουν γίνῃ μέ πιλάφι στόν νταβά.

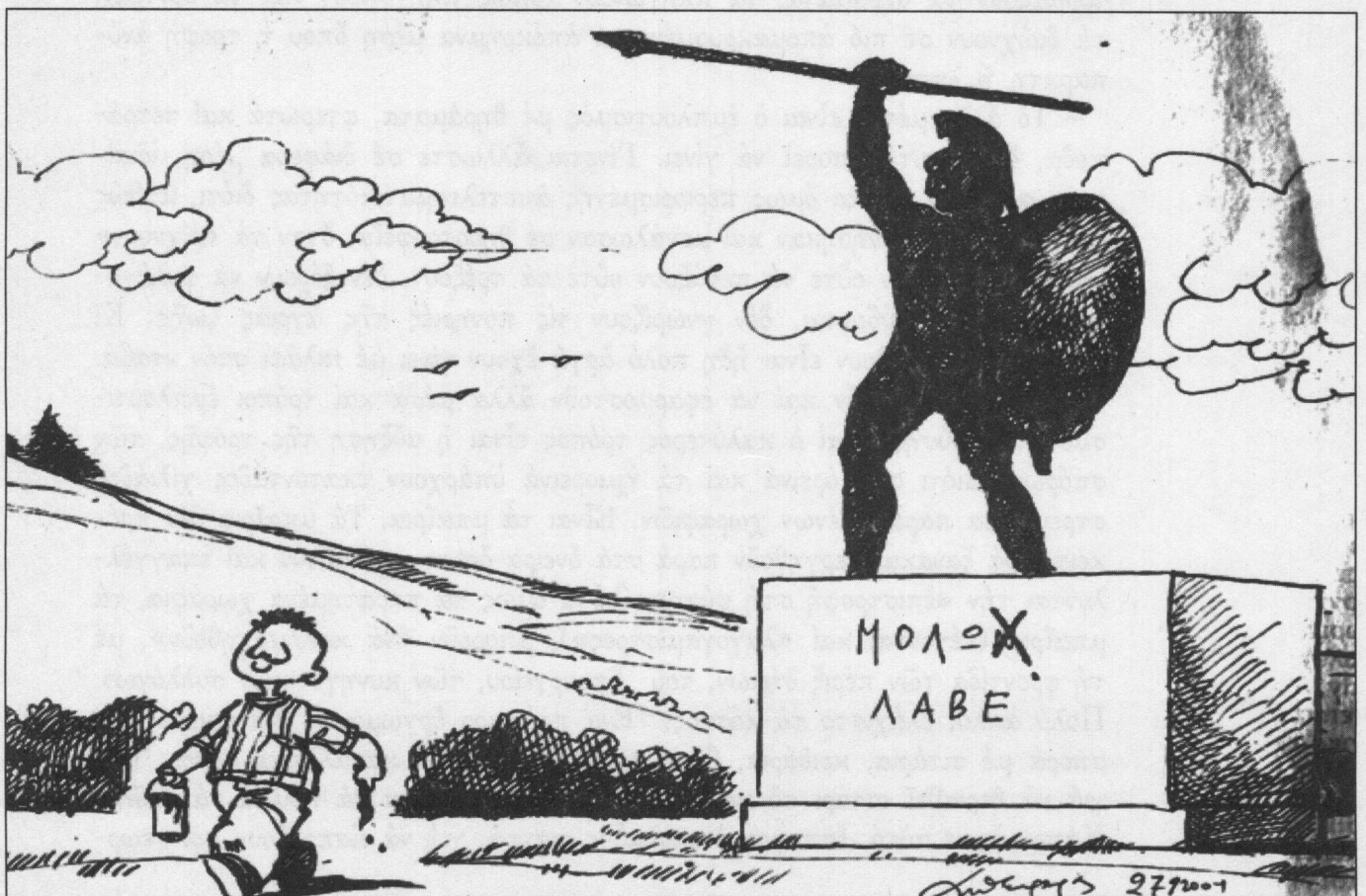
Πρέπει νά βρεθοῦν καί νά ἐφαρμοστοῦν ἄλλα μέσα καί τρόποι ἐμπλουτισμοῦ τῆς φύσης. Καί ὁ καλύτερος τρόπος εἶναι ἡ αὔξηση τῆς τροφῆς, τῶν σπόρων. Διότι στά ὀρεινά καί τά ἡμιορεινά ὑπάρχουν ἑκατοντάδες χιλιάδες στρέμματα παρατημένων χωραφιῶν. Εἶναι τά μπαῖρια. Τά μπαῖρια δέν πρόκειται νά ξανακαλλιεργηθοῦν παρά στά ὄνειρα ὅσων σχεδιάζουν καί ἐπαγγέλλονται τήν «ἐπιστροφή στή φύση». Αὐτά ὅμως τά παρατημένα χωράφια, τά μπαῖρια (λέγονται καί «λαγογαμίστρες»), μποροῦν «νά καλλιεργηθοῦν», μέ τή φροντίδα τῶν πέριξ δήμων, τοῦ Ἰπουργείου, τῶν κυνηγετικῶν συλλόγων. Πολύ ἀπλό, ἐλάχιστο τό κόστος. Ἐνα πρόχειρο ὄργωμα τό φθινόπωρο, καί σπορά μέ σιτάρια, κριθάρια, βίκο, πατάτες κι ἄλλα κατάλληλα φυτά. Ὅχι γιά νά θερισθεῖ σιτάρι τό καλοκαίρι, ἀλλά γιά νάχουν τά πουλιά νά τρῶνε. Κάπου ἔγινε αὐτό, ἔσπειραν ἐπιπολαίως σιτηρά, γιά νά εἰσπράξουν «οἱ γεωρ-

γοί» τήν ἐπιδότηση. Βέβαια δέν ἐπῆγαν νά θερίσουν ἀλλά οἱ πέρδικες μαζεύτηκαν κοπάδια. Εἶχαν μπόλικη κι εὐκολη τήν τροφή, ὅπως παλιά τιμπολογοῦσαν δίπλα στ' ἀλώνια. Αὐτά. Νά αὐξηθοῦν οἱ σπόροι, τά σπυριά. Ἄκόμα καί ὁ Σπύρος δέν θά εἶχε ἀντίρρηση· καί προπάντων οἱ πέρδικες, οἱ λαγοί, οἱ τοικλιτῆρες κι αὐτά πού τρῶνε πέρδικες καί λαγούς: τά τσακάλια, τά γεράκια, οἱ ἀλεποῦδες, τά κουνάβια, γιά νά συνεχισθεῖ ὁ κύκλος τῆς ζωῆς καί τοῦ θανάτου. Ἔτσι θάχει κι ὁ ἄνθρωπος τό μεράδι του, ἀλλά τώρα πρέπει νά φροντίσει νά ὑπάρξει.

Τά ἄλλα, περὶ τοῦ βάνουσου ἀνθρώπου πού σκοτώνει πουλιά τήν ὥρα πού τά χασάπικα σαπίζουν ἀπό κρέατα, λέγονται πολύ, παρά πολύ. Δέν τρέφουν ὅμως οὔτε προστατεύουν τήν ἄγρια φύση. Τρέφουν ψευδαισθήσεις καί ψυχοβγαλτικές «οἰκολογικές» εὐαισθησίες.

Ἄγγελος Ἐλεφάντης

ΝΙΚΟΣ ΠΟΥΛΑΝΤΖΑΣ (1979-2004) ΜΙΑ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ ΜΕ ΤΟΥΣ: ΜΠΟΜΠ ΤΖΕΣΟΠ ΚΑΙ ΓΙΟΑΧΙΜ ΜΠΙΣΟΦ

Άφιέρωμα με αφορμή τὰ είκοσιπέντε χρόνια από τό θάνατό του

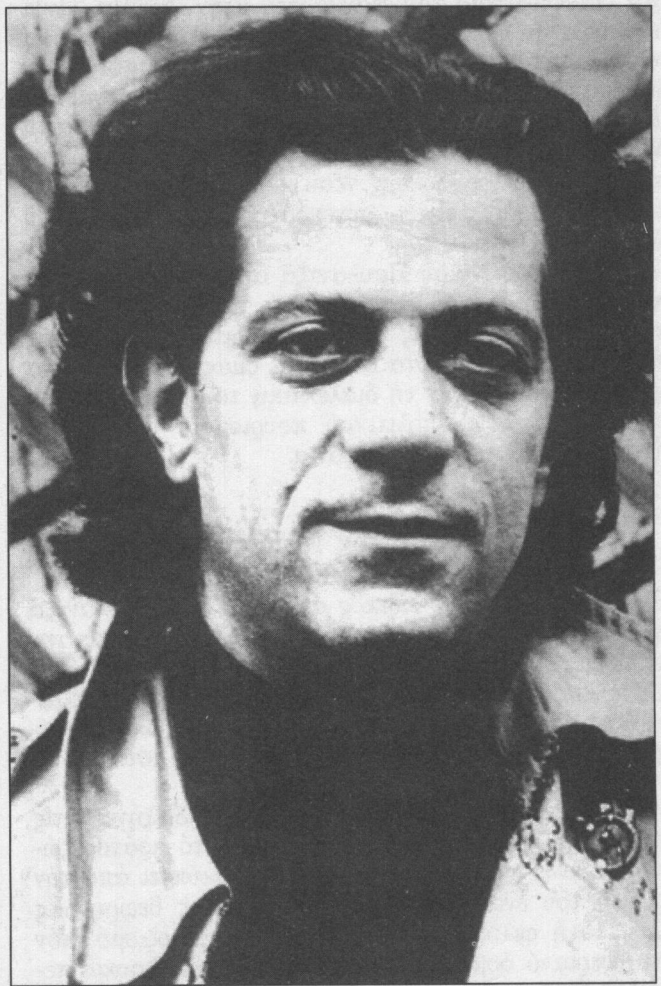
Συνέντευξη: Γιώργος Καλπαδάκης

Μετάφραση-γλωσσική επιμέλεια: Ματίνα Βασιλείου

Τό έργο του Νίκου Πουλαντζά μπορεί να χωριστεί σε δύο περιόδους. Στο πρώτο έργο του κυριαρχεί μιά λενινιστική, εργαλειακή αντίληψη για τό κράτος, με επίκεντρο τή δυαδική έξουσία. Ο δισυπόστατος χαρακτήρας του κράτους (από τή μιά οι πολιτικο-κατασταλτικοί, και από τήν άλλη οι ιδεολογικοί μηχανισμοί του) καθορίζεται από *άντικειμενικές σχέσεις*, πού δέν άφορούν ούτε τίς διαπλοκές τής αστικής τάξης με τούς φορείς τής κρατικής έξουσίας ούτε τή στελέχωση του κρατικού μηχανισμού από μέλη τής οικονομικά κυρίαρχης τάξης, αλλά τίς *κοινωνικοοικονομικές δομές* πού καθιστούν τό κράτος παράγοντα συνοχής του συσχετισμού δυνάμεων, και συμβάλλουν στην άναπαραγωγή του συστήματος.

Αντιθέτως, στις μεταγενέστερες αναλύσεις του Πουλαντζά τό κράτος παύει να είναι έπιφανόμενο τής οικονομικής βάσης: ή *σχετική άυτονομία* του δέν άπορρέει μόνο από τήν οικονομική ύποδομή, αλλά άποτελεί τή συνισταμένη των αντιφατικών σχέσεων μεταξύ των έξουσιαζόμενων τάξεων, των ύποκειμένων τής ταξικής κυριαρχίας και των φορέων τής κρατικής έξουσίας. Στο κύκνειο άσμα του, *Κράτος, έξουσία, σοσιαλισμός* (1978), ο Πουλαντζάς επιστρέφει στον έπαναστατικό ύλισμό του *Κεφαλαίου*, όπου ή άναπαραγωγή των ύλικών και θεσμικών μορφών του κεφαλαίου παρουσιάζεται ως καθοριστικός παράγοντας για τήν ταξική πάλη και τή δυναμική συσσώρευσης κεφαλαίου. Άπώτερος στόχος τής στρατηγικής του Πουλαντζά, ή χάραξη κατευθυντήριων γραμμών («όδοδεικτών») πού δύνανται να καταδείξουν τήν πορεία μετάβασης στο δημοκρατικό σοσιαλισμό.

Όπως μάς λέει και ο Μπόμπ Τζέσοπ, ο Πουλαντζάς δέν πραγματοποίησε τίς αναζητήσεις του σε ένα «γυάλινο πύργο». Οι συνδικαλιστικές και πολιτικές του δραστηριότητες επέδρασαν άποφασιστικά στο ύστερο έργο του, άποκαθιστώντας τή σημασία τής πολιτικής συγκυρίας και τής συνθετότητας του ταξικού άγώνα.

Ίδιαίτερα μετά τὰ γεγονότα του '68, ο Πουλαντζάς πείσθηκε ότι ή αναζήτηση δημοκρατικών διαρθρωτικών αλλαγών και του ριζικού μετασχηματισμού του κράτους συνιστά μιά έφικτή σοσιαλιστική επίδιώξη, πού δέν καταλήγει άπαραίτητα σε ένα σοσιαλδημοκρα-

τικού τύπου ρεφορμισμό, ενώ η κατάρρευση των στρατιωτικών δικτατοριών χωρίς τη συνακόλουθη δημιουργία μιάς κατάστασης δυαδικής εξουσίας υπήρξε καταλυτική για την εγκατάλειψη της λενινιστικής πρωτοποριακής στρατηγικής της εφόδου. Η ολοένα μεγαλύτερη ένασχόλησή του με τα προβλήματα του «ύπαρκτου σοσιαλισμού», με τη δυναμική των εντάσεων μεταξύ των πολιτικών κομμάτων και των νέων άταξικών κινημάτων, και την ανάδυση του «αυταρχικού κρατικού» συστήματος στις καπιταλιστικές κοινωνίες τόνωθησε στο ρεύμα του «άριστερου εύρωκομουνισμού», στην αποφασιστική ρήξη με τον άλτουσεριανό δομισμό, και στη διττή προοπτική του ριζικού μετασχηματισμού του κράτους και της ανάπτυξης άμεσοδημοκρατικών πρακτικών στη λαϊκή βάση.

Ο Μπόμπ Τζέσοπ, καθηγητής πολιτικής θεωρίας στο Πανεπιστήμιο του Λάνκαστερ στην Αγγλία, είναι ο κατεχόμενη μελετητής του έργου του Πουλαντζά και συγγραφέας της πιο ολοκληρωμένης ακαδημαϊκής του βιογραφίας, *Nicos Poulantzas: Marxist Theory and Political Strategy* (Macmillan: Λονδίνο 1979). Ο Γιάαχμ Μπίσοφ, πρώην στέλεχος του PDS και πρωτεργάτης στις προσπάθειες ίδρυσης νέου κόμματος της γερμανικής άριστεράς, είναι συνεκδότης του περιοδικού *Sozialismus*.

Το έργο του Νίκου Πουλαντζά αποτελεί ένα ζωντανό, δυναμικό ισχυρό εργαλείο για τις θεωρητικές και πολιτικές αναζητήσεις της ανανεωτικής άριστεράς στην εποχή μας. Πρώτα από όλα, όμως, οφείλουμε να το περιωσόσουμε από τη διαλεκτική του έλλεικτικισμού και του ιδεολογικοπολιτικού πουρισμού, της οποίας είναι θύμα τα τελευταία χρόνια.

Συνέντευξη με τον Μπόμπ Τζέσοπ

Εκτός του ότι είσθε ειδικός στο έργο του Πουλαντζά έχετε έρευνήσει και τη βιογραφία του, συνδέοντάς την σε πολλές περιπτώσεις με την εξέλιξη της σκέψης του. Πείτε μας πώς τό ιστορικό και επαγγελματικό πλαίσιο στο οποίο έζησε και εργάσθηκε, καθώς και συγκεκριμένες συγκυρίες, επέδρασαν στη σκέψη του.

Είναι ξεκάθαρο ότι ο Πουλαντζάς δέν διεξήγαγε τις θεωρητικές του αναζητήσεις γύρω από τό κράτος ζώντας σε έναν γυάλινο πύργο. Αυτό προκύπτει από την κριτική του ένασχόληση με τις κυρίαρχες θεωρητικές τάσεις στη φιλοσοφία (τόν σαρτρικό ύπαρξισμό, τόν άλτουσεριανό δομισμό, τήν αναλυτική του Φουκώ περί εξουσίας), καθώς και από τή συστηματική του προσπάθεια να αναπτύξει μιά μαρξιστική θεωρία για τό κράτος και τήν κρατική εξουσία (άρχικά ως γενικότερη θεωρία περί κράτους, και ύστερα μέσα από μιά ολοένα στενότερη ένασχόληση με τό κράτος εκτάκτου ανάγκης και με τήν ανάδυση του αυταρχικού κρατικού). Προκύπτει επίσης από τό στοχασμό του γύρω

από τή δημοκρατική πολιτική, τόν δημοκρατικό σοσιαλισμό και τήν κρίση του κρατικού σοσιαλισμού. Παρόλο που η άκολουθία στο έργο του είναι εμφανέστατη, υπάρχουν έντούτοις σημαντικές τομές, οι οποίες εκφράζονται τόσο φιλοσοφικά όσο και θεωρητικά και πυροδοτήθηκαν επί τό πλείστον από άπρόσμενα συμβάντα, συγκυρίες και μεταβατικά έπεισόδια. Ίδιαίτερα σημαντικά ήταν τό στρατιωτικό πραξικόπημα του '67 στην Ελλάδα, που τόν παρακίνησε να στοχαστεί πάνω στη διάκριση μεταξύ φασισμού και στρατιωτικών δικτατοριών και στην περιοδολόγηση του ιμπεριαλισμού – εν μέρει για να άμφισβητήσει τήν άπλουστευτική έξίσωση της μεταπολεμικής στρατιωτικής δικτατορίας (σε μιά έξαρτημένη καπιταλιστική οικονομία) με τό προπολεμικό ναζιστικό κράτος (σε μιά άνεπτυγμένη καπιταλιστική οικονομία) τά γεγονότα του Μάη του '68, ειδικά στη Γαλλία, που τόν όδήγησαν να επανεξετάσει τή φύση της ταξικής πολιτικής, τό ρόλο των μαζικών κοινωνικών κινημάτων αλλά και τή βασμότητα της λενινιστικής στρατηγικής με γνώμονα τήν πρωτοπορία ή αύξηση της ξένης άμεσης επένδυσης από τις Ήνωμένες Πολιτείες στην Εύρώπη ή άνοδος του αντιαμερικανισμού ως αντίδραση στην άμερικανική πρόκληση (*le défi américain*: βλ. Servan-Schreiber κ.ά.), και ό,τι αυτό συνεπάγεται για τήν αντιιμπεριαλιστική στρατηγική ή κατάρρευση των στρατιωτικών δικτατοριών στη νότια Εύρώπη, ή οποία προέκυψε λόγω των έσωτερικών αντιφάσεων που όξυνθηκαν, και όχι μέσω μιάς στρατηγικής επαναστατικής ή άμεσης εξέγερσης ή επακόλουθη αναθεώρησης της φύσης της κρατικής εξουσίας ως κοινωνικής σχέσης που άντανάκλα ένα εύρύ φάσμα άγώνων στο πλαίσιο του κράτους, πέρα, και σε άπόσταση από αυτό. Όλα τά παραπάνω τόν έφεραν άντιμέτωπο με άντινομίες που δέν έναρμονίζονταν με τις ως τότε θεωρητικές και πολιτικές του άπόψεις, και ως εκ τούτου τόν παρακίνησαν να αναθεωρήσει τις θέσεις του.

Στό επίπεδο της πολιτικής στρατηγικής έχετε σκιαγραφήσει τήν πορεία του Πουλαντζά από τή λενινιστική πρωτοπορία σε έναν έξελισσόμενο άριστερό εύρωκομουνισμό. Με ποιόν τρόπο επέδρασε αυτό στην έξέλιξη της αντίληψής του για τόν διεθνισμό, και στην ένασχόλησή του με τά νέα κοινωνικά κινήματα και τά έθνικοαπελευθερωτικά κινήματα (ίδιαίτερα σε σχέση με τά ΚΚ); Ποιά είναι ή επικαιρότητα αυτού του έργου σήμερα σε ό,τι άφορά τή χάραξη μιάς στρατηγικής για τήν Άριστερά;

Η δέσμευση του Πουλαντζά στη λενινιστική πρωτοπορία δέν ήταν προϊόν βαθύτερου στοχασμού. Ήταν κομμάτι της ταυτότητάς του ως μέλους του ελληνικού κομμουνιστικού κόματος (που αρχικά τή θεωρούσε κάτι δεδομένο) και, ύστερα, της ένασχόλησής του με τή γαλλική κομμουνιστική πολιτική. Ήδη από τό αυξανόμενο ενδιαφέρον του για τή θεωρία του Γκράμσι περί

ήγemonίας και τή σημασία που απέδιδε στη μαζική πολιτική δράση, έδραιωμένη σε μία έθνική-λαϊκή δημοκρατική πολιτική, φαινόταν πως ανέκλυτε ένα πραγματικό θεωρητικό και πολιτικό πρόβλημα για αυτόν. Κατάφερε να συμφιλώσσει αυτές τις θέσεις αντιμετώπιζοντας το κράτος ως το πολιτικό κόμμα του μπλόκ εξουσίας, και το κόμμα της πρωτοπορίας ως το αναδυόμενο κράτος του προλεταριάτου και των ταξικών του συμμάχων. Οι μετέπειτα σκέψεις του για τον ιταλικό και γερμανικό φασισμό (και τα πολιτικά λάθη της Κομμουντέρν), για τους σεχταρισμούς στο ελληνικό ΚΚ, την περιθωριοποίηση του Γαλλικού ΚΚ πριν και μετά το Μάη του '68, και την αυξανόμενη σημασία των κοινωνικών κινήσεων, τον οδήγησαν στο να επανεξετάσει το ρόλο του κόμματος της πρωτοπορίας. Σταδιακά ενστερνίστηκε την άποψη ότι ο πολυκομματισμός, στο πλαίσιο μιας κοινοβουλευτικής δημοκρατίας με καλά κατοχυρωμένα δικαιώματα, πρέπει να συνδυασθεί με μορφές άμεσης δημοκρατίας υπό τη σκέπη της εθνικής δημοκρατικής διακυβέρνησης. Η άμεση δημοκρατία ήταν σημαντική ως μέσο άσκησης πιέσεων από τη λαϊκή βάση στο κράτος, αλλά το κράτος πρέπει να διατηρήσει ένα βασικό ρόλο επειδή μπορεί να στηρίξει τοπικές πρωτοβουλίες και ταυτόχρονα να καταπολεμά τον έγωισμό στα έργοστάσια και τον τοπικισμό με γνώμονα το ευρύτερο έθνικό-λαϊκό συμφέρον. Έπιπλέον, η άμεση δημοκρατία δεν μπορούσε πια να συνδέεται με την εργατική τάξη και τη βάση της στο εργοστασιακό σύστημα —έν μέρει λόγω του αυξανόμενου οικονομικού, πολιτικού και κοινωνικού βάρους της νέας μικροαστικής τάξης και έν μέρει λόγω της αυξανόμενης αυτονομίας των κοινωνικών κινήσεων που βασίζονταν σε ταυτότητες, συμφέροντα και αξίες ριζωμένες στις κοινωνικές συγκρούσεις μέσα στην κοινωνία των πολιτών.

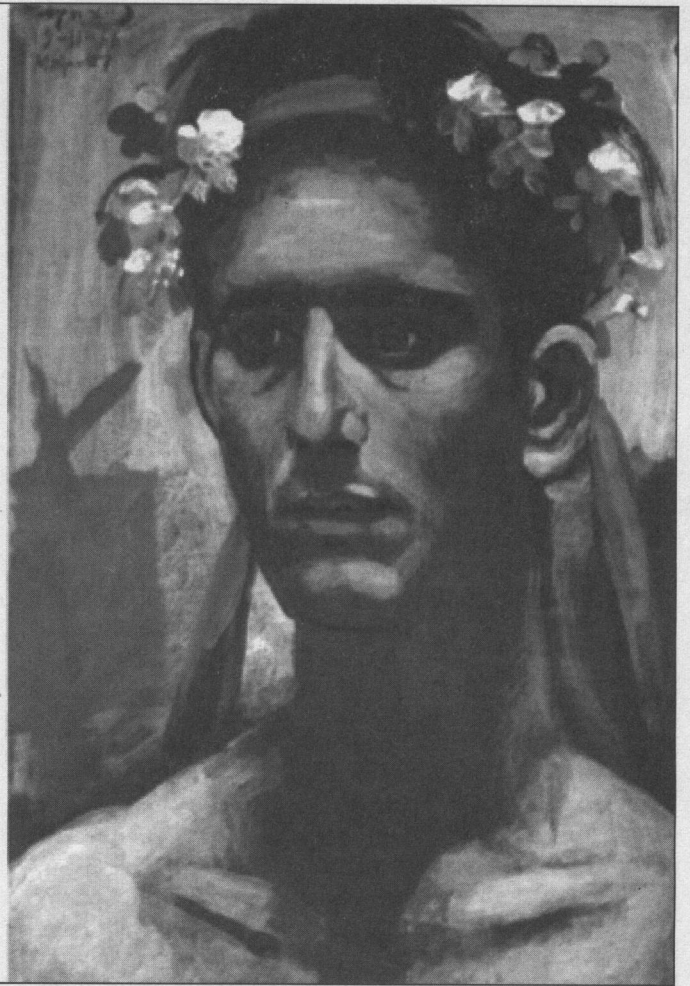
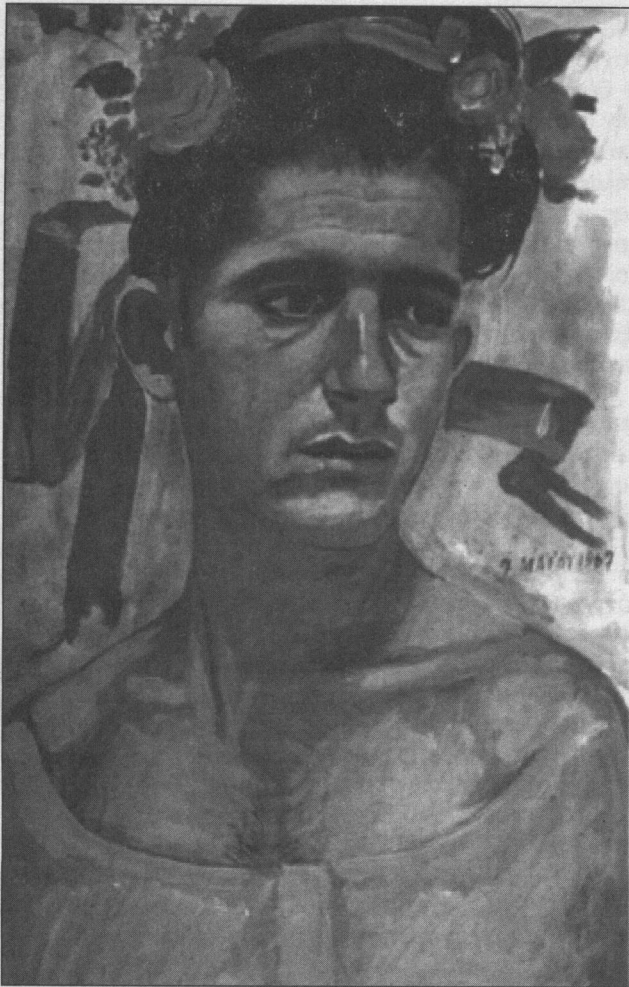
Είναι ξεκάθαρο ότι οι απόψεις του Πουλαντζά για αυτά τα θέματα, και για το ζήτημα της αριστερής στρατηγικής, βρίσκονταν ακόμα υπό διαμόρφωση στο τελευταίο του έργο, *Κράτος, εξουσία, σοσιαλισμός* (1978). Εκείνη την εποχή έμοιαζαν να βασίζονται σε μία σειρά από άμυχανους συμβιβασμούς μεταξύ αντικρουόμενων θέσεων και να καθορίζονται από την ανάγκη να διατηρήσει τις ισορροπίες μεταξύ τους αντί να ταχθεί υπέρ της μιας θέσης. Έτσι υποστήριξε ότι πρέπει να διατηρείται η ισορροπία μεταξύ της αντιπροσωπευτικής και της άμεσης δημοκρατίας, μεταξύ του ρόλου των πολιτικών κομμάτων και των κοινωνικών κινήσεων, μεταξύ της συνεχιζόμενης κεντρικότητας της εργατικής τάξης (λόγω της κεντρικότητας της σχέσης κεφαλαίου-εργασίας) και της έκδηλης ζωτικότητας των κοινωνικών κινήσεων (βασισμένων σε ζητήματα που διαπερνούν τις ταξικές ταυτότητες και τα ταξικά συμφέροντα), και μεταξύ της ανόδου νέων μορφών ιμπεριαλισμού —που υπονομεύουν την παραδοσιακή διάκριση ανάμεσα σε ξένα, έθνικά και μεταπρατικά¹ κεφάλαια— και της συνεχιζόμενης σημασίας του έ-

θνους-κράτους στο να διαφυλάσσει την κοινωνική συνοχή στις ταξικά διαιρεμένες έθνικές κοινωνίες. Αυτή η θέση είναι έγγενως άσταθής και προϋποθέτει είτε την εμπιστοσύνη στις ικανότητες αυτοοργάνωσης των επαναστατικών δυνάμεων για να κατευθύνουν καταλλήλως την πορεία μεταξύ αυτής πολυκέφαλής της Σκύλας και Χάρυβδης, είτε την εμπιστοσύνη στους άριστερους διανοούμενους ότι μπορούν τρόπον τινά να καθοδηγήσουν κατάλληλα τις διαφορετικές οικονομικές, πολιτικές και κοινωνικές δυνάμεις, προκειμένου να εξασφαλίσουν ένα συνεκτικό πρόγραμμα δράσης ενόψει των μεταβαλλόμενων συνθηκών.

Είναι ακόμα πιο δύσκολο να σχολιάσουμε τις απόψεις του Πουλαντζά για το διεθνισμό και τα έθνικοαπελευθερωτικά κινήματα. Ήταν σαφώς αντίθετος στον ιμπεριαλισμό, υποστήριξε τα έθνικοαπελευθερωτικά κινήματα και συνηγορούσε υπέρ του διεθνισμού. Αλλά ήταν επίσης υπέρ της κατάτμησης του ιμπεριαλισμού σε διαφορετικά στάδια και υπέρ της άποψης ότι το νόημα του διεθνισμού θα έπρεπε να αλλάξει, σε αντιστοιχία με τα διαδοχικά στάδια του ιμπεριαλισμού· δεν υποστήριξε τα έθνικοαπελευθερωτικά κινήματα ανεξάρτητα από τις ταξικές τους βάσεις, τις πολιτικές τους μορφές, και τα μετα-απελευθερωτικά τους σχέδια. Έδινε προτεραιότητα στους έθνικούς αγώνες έναντι των διεθνών, με το σκεπτικό ότι το έθνος-κράτος συνιστούσε το κεντρικό σημείο γύρω από το οποίο οι ταξικοί αγώνες θα περιστρέφονταν. Φαίνεται πως ο Πουλαντζάς εξακολουθούσε να συντάσσεται με την άποψη των Μάρξ και Ένγκελς στο *Κομμουνιστικό Μανιφέστο*, ότι (α) η εργατική τάξη πρέπει να διοχετεύσει την ενέργειά της στους έθνικούς αγώνες προκειμένου να γίνει η κυρίαρχη δύναμη στα έθνικά κράτη (β) ύστερα οφείλει να συνδράμει στην εξέλιξη των διακρίσεων, των έχθροτήτων και των ανταγωνισμών μεταξύ των εθνών και (γ) αυτό θα οδήγουσε στο μαράζωμα του κράτους —τουλάχιστον στην έθνική του μορφή. Το πρόβλημα, που ο ίδιος δεν έλυσε, ήταν πως θα συνδυασθούν αυτά τα βήματα σε ένα όλοένα πιο ένοποιημένο ιμπεριαλιστικό σύστημα, οργανωμένο υπό την ήγemonία (ή τουλάχιστον την κυριαρχία) των Ήνωμένων Πολιτειών.

Οι επιθέσεις στο έργο του Πουλαντζά έχουν κυμανθεί από την έποικοδομητική κριτική (όπως π.χ. η επίσημανση της ανάγκης να κατασκευαστεί μία πιο συμπαγής ταξική τυπολογία των τυπικών λειτουργιών των κρατικών θεσμών) μέχρι την ολοκληρωτική απόρριψη (όπως π.χ. οι καταγγελίες για έμπειρικό έλλειμ-

1. Σύμφωνα με τον Πουλαντζά (*Η κρίση των δικτατοριών*, 1976), το διεθνοποιημένο κεφάλαιο του «κέντρου» εισχωρεί στις έθνικές οικονομίες της «περιφέρειας» χάρη στην ύπαρξη μιας ισχυρής μεσάζουσας έμπορευματικής άστικής τάξης (comprador). (Σημ. έπιμ.)

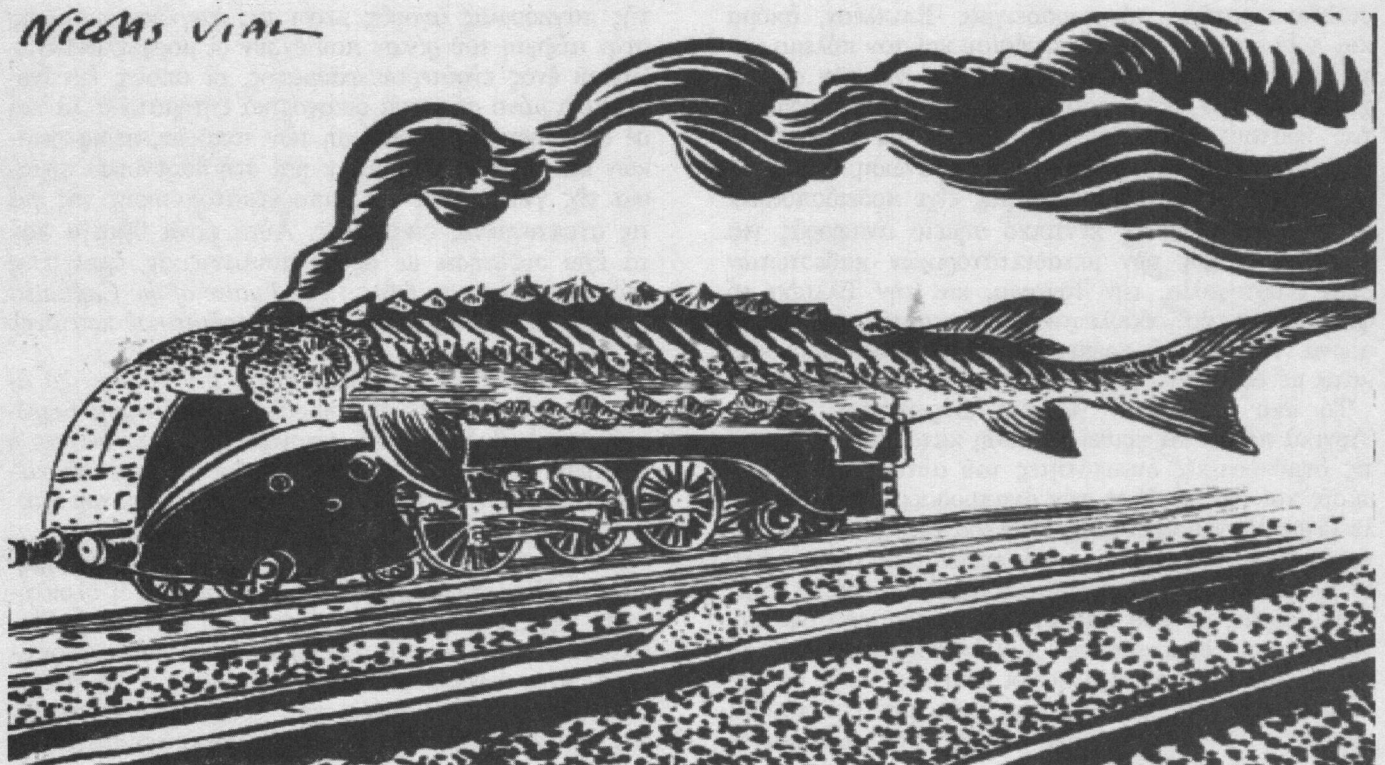

μα, οικονομικό και υπερδομικό ντετερμινισμό, εθνοκεντρισμό). Ένωμάτωσε ο Πουλαντζᾶς καμιά από αυτές τις κριτικές στο ὕστερο ἔργο του; Κατά πόσο συνέβαλαν στην εξέλιξη τῶν ιδεῶν του;

Σίγουρα ὁ Πουλαντζᾶς εἶχε ἐπίγνωση πολλῶν κριτικῶν αὐτοῦ τοῦ εἶδους –τό πῶς γνωστό παράδειγμα παραμένει ἡ ἀντιπαράθεσή του μέ τόν Ράλφ Μίλιμπαντ καί ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖο αὐτή συνεχίστηκε ἀπό ἄλλους θεωρητικούς. Συμμετεῖχε ἐπίσης σέ πολλές ἀντιπαραθέσεις στή Γαλλία καί σέ ἄλλα μέρη τῆς Εὐρώπης, στή Λατινική καί τή Βόρειο Ἀμερική, πού εἴτε ἀφοροῦσαν ἄμεσα τό ἔργο του εἴτε, τουλάχιστον, γενικότερες θέσεις μέ τίς ὁποῖες ταυτιζόταν ἢ διαφωνοῦσε. Εἶχε ἐπίσης ἐπίγνωση ὅτι ὁ μαρξισμός (καί ὄχι μόνο ὁ τρόπος πού αὐτός τόν ἐρμήνευε) δεχόταν ἐπιθέσεις καί περνοῦσε περίοδο κρίσης στά τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ '60 καί τοῦ '70.

Ἐντούτοις, πιστεύω πῶς οἱ περισσότερες μεταστροφές στή σκέψη του συνδέονταν μέ τό δικό του ἐξελισσόμενο πνευματικό σχέδιο παρά μέ ad hoc ἀπαντήσεις σέ συγκεκριμένες κριτικές. Εἶναι ἀρκετά σαφές ὅτι ὁ

Πουλαντζᾶς ἐπεξεργάστηκε πῶς λεπτομερῶς τίς ἀναλύσεις του γύρω ἀπό τούς κρατικούς θεσμούς (π.χ. μέσα ἀπό τή δουλειά του πάνω στήν περιοδολόγησή τοῦ καπιταλιστικοῦ κράτους, μέσα ἀπό τήν ἀύξανόμενη διαφοροποίηση τῶν καθεστώτων ἐκτακτης ἀνάγκης ἀλλά καί τῶν κανονικῶν δημοκρατικῶν κρατῶν, μέσα ἀπό τήν ὁλοένα καί συχνότερη ἐνασχόλησή του μέ διαφορετικά εἶδη καπιταλισμοῦ καί πολιτικά καθεστάτα, κ.λπ.). Εἶναι ἐπίσης σαφές ὅτι ἄρχισε νά ἀσχολεῖται μέ τό ζήτημα τοῦ οικονομικοῦ ντετερμινισμοῦ, καθῶς μετακινήθηκε ἀπό τήν ἀλτουσεριανή ἔμφαση στίς διακριτές οικονομικές, πολιτικές καί ιδεολογικές περιοχές πού συναρθρώνονται ὑπό τήν κυριαρχία τοῦ οικονομικοῦ, σέ μιᾶ (μέ περισσότερες ἀποχρώσεις) μετα-αλτουσεριανή ἀνάλυση τῆς πολύπλοκης ἀλληλοδιείσδυσης τῶν οικονομικῶν, πολιτικῶν καί ιδεολογικῶν σχέσεων, οἱ ὁποῖες προσλαμβάνουν διαφορετικές μορφές μέσα στίς παραγωγικές σχέσεις, τήν ὀργάνωση τῆς πολιτικῆς σφαιράς καί τή σύνθετη κατάσταση τῆς ιδεολογικῆς σφαιράς. Διατήρησε ἐντέλει ἕνα ὑπόλοιπο δέσμευσης στόν οικονομικό ντετερμινισμό, ἀλλά αὐτό ἔγινε ὁλοένα καί πῶς προσχηματικό ἢ ἀνάλυσή του ἦταν πε-

ρισσότερο τυπολογική ή συμπερασματική παρά προανατολισμένη στό να μπορεί να καταδεικνύει την επιρροή της οικονομίας σε κάθε σημείο.

Η πιο προφανής περίπτωση όπου ο Πουланτζᾶς έλαβε σοβαρά υπόψη του κριτικές στο έργο του αφορά την ένασχόλησή του με τό έργο του Μισέλ Φουκώ. Δήλωσε ανοιχτά ότι η αναλυτική του Φουκώ για την εξουσία ήταν χρήσιμη για να ξεπερασθεί η κρίση του μαρξισμού, και τό τελευταίο του έργο (Κράτος, εξουσία, σοσιαλισμός) περιέχει μιά λεπτομερή κριτική στο έργο του Φουκώ, την ίδια στιγμή που αναγνωρίζει τή συνεισφορά του στην ανάλυση τής κρατικής εξουσίας. Ωστόσο, η επισήμανσή του ότι είχε φλερτάρει με τή γλώσσα τού Φουκώ —μέ τόν ίδιο τρόπο που ο Μάρξ είχε φλερτάρει με τή γλώσσα του Χέγκελ— και δέν είχε προσηλυτιστεί τελείως στις φουκωκικές θέσεις, είναι απόλυτως όρθή. Τό έργο του Φουκώ μπορεί να λειτουργήσει ως καταλύτης στην πορεία του προς τήν αντίληψη ότι η κρατική εξουσία πρέπει να έρμηνευθεί σαν μιά θεσμικά μεσολαβημένη συμπύκνωση τής μεταβαλλόμενης ισορροπίας δυνάμεων στο πλαίσιο του ευρύτερου κοινωνικού σχηματισμού. Αλλά ο Πουланτζᾶς εύκολα θά μπορούσε να ακολουθήσει τήν ίδια διαδρομή μέσα από άλλες πτυχές τών θεωρητικών και πολιτικών του προβληματισμών. Μέ λίγα λόγια, η θεωρητική εξέλιξη του Πουланτζᾶ παρουσίαζε έσωτερική, διανοητική και πολιτική, συνέπεια. Οί κριτικές στο

έργο του λειτουργήσαν κυρίως ως έρεθίσματα για να αναθεωρήσει τίς ιδέες του και τά επιχειρήματα πάνω στα όποια τίς στήριζε, και όχι ως αίτια για να υιοθετήσει ασυλλόγιστα τίς θέσεις τών επικριτών του.

Στήν ανάλυση που έκανε για τό καπιταλιστικό κράτος ο Πουланτζᾶς έστίασε τήν προσοχή του στις δυτικοευρωπαϊκές φιλελεύθερες δημοκρατίες, δίνοντας έμφαση στή διάβρωση τών μεταπολεμικών δημοκρατικών θεσμών και τήν άνοδο τών νεοαυταρχικών κρατικών συστημάτων τής αστικής πολιτικής εξουσίας. Πόσο επίκαιρη είναι η ανάλυσή του σήμερα σε ό,τι αφορά τήν πολιτική τής Ε.Ε. και τά έθνικά κομματικά συστήματα;

Πιστεύω ότι τά επιχειρήματα του Πουланτζᾶ είναι ακόμα επίκαιρα για τήν ανασυγκρότηση τής Ε.Ε. και τήν ανάδυσή της υπό μορφή κράτους, καθώς και για τή μεταβαλλόμενη φύση τών έθνικών κομματικών συστημάτων. "Όποτε ξαναδιαβάξω τό Κράτος, εξουσία, σοσιαλισμός (1977-8) εκπλήσσομαι από τό πόσο προφητικό είναι αναφορικά με τήν ανάπτυξη τών έθνικών κομματικών συστημάτων και του αυταρχικού κρατισμού. Η ανάλυσή του για τό αυταρχικό μαζικό κόμμα παραμένει άπίστευτα διεισδυτική όσον αφορά τήν εξέλιξη τών Νέων Έργατικών στή Βρετανία, τής Φόρτσα Ιτάλια του Μπερλουσκόνι ή τών γερμανών Σο-

σιαλδημοκρατών, για παράδειγμα. Επιπλέον, ακόμα και πριν από την 11η Σεπτεμβρίου και τον πόλεμο κατά της τρομοκρατίας, η ανάλυσή του για τον αυταρχικό κρατισμό ως γενικότερη τάση στη διαμόρφωση του κράτους επιβεβαιωνόταν σχεδόν σε καθημερινή βάση. Σχετικά με την Ευρωπαϊκή Ένωση, αξίζει να θυμηθούμε ότι ο Πουλαντζάς μας είχε προειδοποιήσει να μην θεωρούμε ως κεντρικό σημείο αναφοράς για την αξιολόγηση των μεταδικτατορικών καθεστώτων στην Πορτογαλία, την Ισπανία, και την Ελλάδα τη φιλελεύθερη κοινοβουλευτική δημοκρατία του 19ου αιώνα. Αντί αυτού πρέπει να αναπτύξουμε προγράμματα με βάση τα σύγχρονα δημοκρατικά καθεστώτα.

Τό ίδιο ισχύει και για την Ευρωπαϊκή Ένωση. Αρχικά πρέπει να κριθεί με βάση κατά πόσο υλοποιεί τις δημοκρατικές δυνατότητες του αυταρχικού κρατισμού, και όχι με βάση την αναπροσαρμογή της φιλελεύθερης κοινοβουλευτικής δημοκρατίας του 19ου αιώνα από τό έθνος-κράτος στην ευρωπαϊκή τριόικα. Τότε τό ερώτημα αναδιατυπώνεται ως εξής: πώς θά αντισταθμίσουμε, με όσο τό δυνατόν μεγαλύτερο όφελος, τό «έλλειμμα δημοκρατίας» πού ένυπάρχει σέ αυτή τή μορφή κράτους και, όρμώνονοι από εκεί, πώς θά μεταδοϋμε από ένα καπιταλιστικό κράτος σέ ένα πού θά μπορούσε νά ανταποκριθεί πλήρως στίς προσδοκίες του δημοκρατικού σοσιαλισμού.

Η αντίληψη του Πουλαντζά όσον αφορά τήν παγκόσμια ιμπεριαλιστική άλυσίδα, ή αναγνώριση τής δυναμικής της αλλά και των τάσεών της για κρίση, τον όδήγησαν σέ συγκεκριμένα συμπεράσματα για τήν κρίση των αρχών τής δεκαετίας του '70. Μας χρησιμοποιεί ακόμα ή ανάλυσή του για νά διακρίνουμε τίς τάσεις για κρίση στό σύγχρονο καπιταλισμό;

Αυτός είναι ένας από τούς λίγους τομείς όπου έχω ασκήσει κριτική στό έργο του Πουλαντζά. Ο διανοητικός του όρίζοντας διαμορφωνόταν ακόμα σέ μεγάλο βαθμό από τήν κρίση του άτλαντικού φορντισμού και, συγκεκριμένα, από τήν κρίση τής άμερικανικής ήγεμονίας σέ αυτό τό καθεστώς συσσώρευσης. Γι' αυτό τό λόγο έδωσε τόσο μεγάλη προσοχή στην έμμεση αναπαραγωγή του άμερικανικού καθεστώτος συσσώρευσης (φορντισμός) στην Ευρώπη και στίς επιπτώσεις τής άμερικανικής κρίσης για τήν Ευρώπη. Υπάρχουν όρισμένες ένδειξεις στό Κράτος, έξουσία, σοσιαλισμός (1978) ότι ο Πουλαντζάς είχε αρχίσει νά διακρίνει τό περίγραμμα του αναδυόμενου μεταφορντικού καθεστώτος συσσώρευσης και των χαρακτηριστικών τάσεών του για κρίση, αλλά δέν τά έπεξεργάστηκε πλήρως. Κάτι τέτοιο θά ήταν πράγματι δύσκολο για όποιοδήποτε διανοητή τής έποχής, αφού ή μορφή ενός μελλοντικού, δυνητικά σταθερού μεταφορντισμού ήταν άκόμη άσχημάτιστη. Οί βασικές τάσεις για κρίση του ιμπεριαλισμού έχον άλλάξει από τήν περίοδο του φορντισμού. Αυτό άντανακλάται στην πληρέστερη ένοποίηση

τής παγκόσμιας αγοράς μέσω τής παγκοσμιοποίησης: στην αύξηση του ρόλου πού έχον οι μορφές άνταγωνισμού ενός ευρύτερου φάσματος, οι όποιες εκτείνονται όχι μόνο σέ στενά οικονομικά ζητήματα αλλά και σέ όλόκληρη τήν όργάνωση των τοπικών, περιφερειακών και έθνικών κοινωνιών και στην βαρύνουσα σημασία τής γνώσης και τής έμπορευματοποίησής της για τίς άνεπτυγμένες οικονομίες. Αυτά είναι θέματα πού τά έχω συζητήσει με όρους πουλαντζικής έμπνευσης στό τελευταίο μου βιβλίο, *The Future of the Capitalist State* (2002) [Τό μέλλον του καπιταλιστικού κράτους].

Ένα σημαντικό μέρος του έργου του Πουλαντζά άναλώθηκε στην ανάλυση του ρόλου τής Δυτικής Ευρώπης στην διεθνή πολιτική οικονομία. Τί μας δείχνει ή ανάλυσή του για τίς σχέσεις μεταξύ Ε.Ε. και Ηνωμένων Πολιτειών; Πόσο επίκαιρη τήν βρίσκετε σήμερα;

Στά μέσα τής δεκαετίας του '70, τό κύριο έπιχείρημα του Πουλαντζά ήταν ότι συντελούνταν ή ολοκλήρωση τής Δυτικής Ευρώπης και των Ηνωμένων Πολιτειών σέ ένα ένιαίο κύκλωμα άτλαντικού φορντισμού, όργανωμένο τότε υπό τήν κυριαρχία του άμερικανικού κεφαλαίου (μέσα από ξένες άμεσες επενδύσεις, τήν ανάγκη νά άνταγωνισθεί τό άμερικανικό κεφάλαιο επί ίσους όρους, τήν όλοένα μεγαλύτερη άλληλοδιείσδυση του άμερικανικού και του ευρωπαϊκού μπλόκ έξουσίας), και υποκείμενο στίς ίδιες βασικές τάσεις για κρίση. Όπως προκύπτει και από αυτά πού άνέφερα προηγουμένως, ή κρίση του άτλαντικού φορντισμού και ή άνάδυση μιās οικονομίας πού παγκοσμιοποιεί και είναι βασισμένη στην γνώση, ως τό κυρίαρχο Παράδειγμα του μεταφορντικού μέλλοντος, έχον καταστήσει περιττή τήν έν προκειμένω ουσιαστική του έρμηνεία.

Αλλά οι βασικές αρχές τής ανάλυσής του εξακολουθούν νά ισχύουν: συνηγόρησε θερμά υπέρ του νά διερευνηθούν οι μεταβαλλόμενες κοινωνικές σχέσεις παραγωγής και ή δυναμική πού προσλάμβανε ή συσσώρευση κεφαλαίου, και όχι υπέρ του νά έξετασθούν οι δικονομικές σχέσεις και νά φετιχοποιηθεί ό «έθνικός» χαρακτήρας συγκεκριμένων κεφαλαίων υπέρ του νά διερευνηθεί τό κράτος ως κοινωνική σχέση, συμπεριλαμβανομένων των παράλληλων δικτύων έξουσίας πού συνέδεαν διαφορετικά τοπικά και έθνικά κράτη σέ μιá μεταβαλλόμενη παγκόσμια τάξη, και των δυνάμεων πού, σέ απόσταση από τό κράτος, διαμόρφωναν τούς σχεδιασμούς του κράτους και υπέρ του νά έξετασθεί ή πνευματική-χειρωνακτική κατανομή έργασίας πού διαμορφώνεται όλο και περισσότερο από άγώνες για τήν κατάκτηση «ήπιας έξουσίας» και για τόν έλεγχό του κοινού νοϋ.

Η έποικοδομητική κριτική στον Πουλαντζά καταλαμβάνει μεγάλο μέρος του έργου σας. Ποιά πιστεύετε ότι είναι ή επίκαιρότητά του στό επίπεδο τής θεω-

ρίας, όχι μόνο στη δική σας δουλειά αλλά και για την εδραίωση και ανάπτυξη των κυρίαρχων νεομαρξιστικών ρευμάτων σκέψης (π.χ. νεογκραμισμιασμός, κανονιστική σχολή, κ.ά.);

Πάντοτε ήμουν ευτυχής και περήφανος να προσδιορίζω τη δουλειά μου ως κυρίως πουλαντζική εμπνεύσης. Αυτό ισχύει ακόμα και σήμερα, από δύο απόψεις: πρώτον, εξακολουθώ να διαβάζω και να ξαναδιαβάζω το έργο του Πουλαντζᾶ για τη θεωρητική και μεταθεωρητική του σύλληψη της κρατικής θεωρίας και δεύτερον, συνεχίζω την προσπάθεια να αναλύσω το κεφάλαιο ως κοινωνική σχέση, κατά τρόπο συμβατό με την πουλαντζική προσέγγιση του κράτους. Έτσι έχω επιχειρήσει να έλεξεργαστώ πάλι την κανονιστική προσέγγιση υπό το πρίσμα των στοχασμών του Πουλαντζᾶ περί κράτους, και του Γκράμσι περί αμερικανισμού, φορντισμού και ευρύτερα περί ήγemonίας.

Την ίδια στιγμή είναι απαραίτητο για μένα να υπερβώ τα ούσιαστικά επιχειρήματα του Πουλαντζᾶ, κι αυτό επειδή ο καπιταλισμός και το καπιταλιστικό κράτος μεταβάλλονται, και χρειάζονται νέες έννοιες για να αντιμετωπισθεί η ιστορική ιδιαιτερότητά τους και οι ιδιότυπες τάσεις τους για κρίση. Αυτό γίνεται ιδιαίτερα αντιληπτό σε τέσσερα σημεία του έργου μου: πρώτον, στην ανάγκη κατανόησης των νέων μορφών διακυβέρνησης που δέν υπόκεινται στην παραδοσιακή διχοτόμηση μεταξύ αγοράς και κράτους· δεύτερον, στην ανάγκη να αντιμετωπίσουμε την ολοένα πιο πολύπλοκη κλίμακα της κρατικής εξουσίας – αποδίδοντας διευρυμένο ρόλο στο τοπικό και το περιφερειακό κράτος, στις υπερεθνικές μορφές κράτους, και στις ενγάρσιες πολιτικές διευθετήσεις· τρίτον, στην ανάγκη να κατανοήσουμε τον μεταφορντισμό και τις χαρακτηριστικές τάσεις του για κρίση και, τέλος, στην ανάγκη αναθεώρησης των διαφορετικών ειδών δημοκρατίας, στο πλαίσιο των νέων συνθηκών. Πιστεύω όμως ότι μπορούμε να καταπιαστούμε με αυτά τα προβλήματα μαζί, και όχι σε αντιπαράθεση, με τον Πουλαντζᾶ και είναι πηγή ειλικρινούς θλίψης για μένα που ο Πουλαντζᾶς δέν διαβάζεται όσο του αξίζει.

Συνέντευξη με τον Γιώαχιμ Μπίσοφ

Ο Νίκος Πουλαντζᾶς δέν ἔζησε αρκετά ὥστε να δει τις πλήρεις συνέπειες της κατάρρευσης του Μπρέτον Γούντς, ὅπως οι ἐπιπτώσεις που είχαν στην κοινωνία ή ἀπορύθμιση της αγοράς, ή φυγή του κεφαλαίου, και ή αύξηση της κερδοσκοπικής ἐπένδυσης— ἐν ὀλίγοις, οι ἐπιπτώσεις της παγκοσμιοποίησης. Ποιές πτυχές της παγκοσμιοποίησης προέβλεψε, και σε ποιο βαθμό πιστεύετε ότι μπορεί ή ἀνάλυσή του να συνεισφέρει στη σκέψη μας σήμερα;

Στην πραγματικότητα, ο Πουλαντζᾶς εἶχε ἕνα διαφορετικό στάδιο καπιταλιστικής ἀνάπτυξης κατά νοῦ,

και όχι τόν καπιταλισμό ὅπως ἔχει διαμορφωθεί ἀπὸ τόν νεοφιλελευθερισμό. Ἐπικεντρώθηκε στην ἐπίδειξη μὲν κρίση ὑπερσυσσώρευσης τοῦ κεφαλαίου και στη διαδικασία τῆς διεθνοποίησης, ἐνῶ προβληματίστηκε ἀπὸ τις δογματικές ἀναλύσεις και τὰ ἀμφισβητήσιμα πολιτικά συμπεράσματα ὅπως ἀναπτύχθηκαν κατὰ κύριο λόγο ἀπὸ τις ὀργανώσεις που αὐτοπροσδιορίστηκαν ὡς μαρξιστικές-λενινιστικές. Μὲ ἄλλα λόγια: εἶχε πλήρη ἐπίγνωση τῆς ἀπαρχῆς ἐκείνων τῶν τάσεων που μᾶς ἔφεραν τὴ νεοφιλελεύθερη μεταμόρφωση και που, τελικά, μετέλλαξαν τὴν ὄψη τοῦ σύγχρονου καπιταλισμοῦ.

Θὰ ἤθελα να στηρίξω αὐτὴ τὴ θέση μὲ ἕνα παράδειγμα: Στὸ σημερινὸ καπιταλισμὸ γινόμαστε μάρτυρες τῆς ριζικής ἀπορρύθμισης και ιδιωτικοποίησης σχεδόν σὲ κάθε ὑποτομέα (*Teilbereich*) τῆς κοινωνίας. Ἀντικρίζοντας ἕναν ιδιαίτερα ἀνεπτυγμένο ἀκόμα δημόσιο τομέα, ὁ ἴδιος ὁ Πουλαντζᾶς ἔθεσε τὸ ἐρώτημα: «Γιατί τὸ κράτος, και ὄχι ἄμεσα τὸ ἴδιο τὸ κεφάλαιο, υιοθετεῖ αὐτὰ τὰ οἰκονομικά μέτρα;» Τὴν ἐποχὴ που ἔγραφε, ἡ ἀπάντησή του ἦταν: ἡ ἀποψη που θέλει τὴν ἀποικιοποίηση τοῦ κράτους μὲσω τοῦ μονοπωλιακοῦ καπιταλισμοῦ ἀποτελεῖ φτηνὸ δογματισμὸ. Οὔτε τὸ κράτος πρόνοιας μποροῦσε να ἀπεικονίζεται σάν ἕνα στρατήγημα παραπλάνησης ἐνορχηστρωμένο ἀπὸ τις ἄρχουσες τάξεις. Γιὰ τόν Πουλαντζᾶ ἦταν πασιφανές ὅτι «ἡ τωρινὴ ἐξάπλωση τοῦ δημόσιου τομέα δέν ὀφείλεται μόνον σὲ οἰκονομικές ἀναγκαιότητες. Ὡστόσο, ἀκόμα και ἐάν ἀποτελεῖ ἕνα κυρίως πολιτικὸ φαινόμενο, δέν μπορεῖ να ἐξηγηθεῖ σάν μιὰ ἀπλή κατὰληψη τοῦ κράτους μὲσω ἑνὸς ἐνοποιημένου πιά μονοπωλιακοῦ κεφαλαίου που κατὰφερε να ἀποκλείσει τὸ μη-μονοπωλιακὸ κεφάλαιο ἀπὸ τὴ σφαῖρα τῆς πολιτικῆς ἡγemonίας (...). Ὅσο λίγο μπορεῖ ἡ λειτουργία τοῦ κράτους σὲ σχέση μὲ τις λαϊκές μάξες να ὑποβαθμισθεῖ σὲ μιὰ διαδικασία ἀπλοῦ και καθαρῶ ἰδεολογικοῦ φανατισμοῦ, τόσο λίγο μπορεῖ ἡ λειτουργία του να περιορισθεῖ σὲ ἐκείνη ἑνὸς κράτους πρόνοιας μὲ καθαρὰ «κοινωνικές λειτουργίες».

Γιὰ τόν Πουλαντζᾶ ὀλόκληρη ἡ δογματικὴ και λανθασμένη προσέγγιση τοῦ μαρξισμοῦ-λενινισμοῦ ἀποκαλύπτεται στην ἀνάλυση τοῦ κράτους. Ἐτσι, βρισκόταν σὲ γνώριμο ἔδαφος γιὰ ἐκείνον. Δέν ἔφθασε σὲ σημεῖο να ἀναλύσει λεπτομερῶς τόν παγκόσμιο καπιταλισμὸ και τις ἀναπτυξιακές του τάσεις. Ἐκεῖνο που διέκρινε—μὲ βάση τὴν κρατικὴ ἀνάλυση— ἦταν οἱ τάσεις γιὰ ἰδιωτικοποίηση, ἀπορρύθμιση και ἡ δημιουργία τῶν νέων ἀποθεμάτων ἐξουσίας που ἀναδύονταν ἐκείνη τὴν ἐποχὴ. Σήμερα μιλάμε γιὰ τὸ πῶς ὁ ρόλος τοῦ πειθαρχικοῦ κράτους στὸ φορντικὸ στάδιο τῆς καπιταλιστικῆς ἀνάπτυξης (ἀποκλεισμός, στρατωνισμός (*Kasernierung*) κ.λπ.) μεταμορφώνεται σὲ ἐκείνον τοῦ κράτους-ἐλέγχου στὸ ὅποιο τὸ ἄτομο ἐκτίθεται σὲ μιὰ ἐντελῶς νέα κυβερνητικότητα. Εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι ὁ Πουλαντζᾶς εἶχε ἤδη ἀσχοληθεῖ μὲ αὐτές τις τάσεις (Φουκῶ, Καστέλς, κ.λπ.). Γιὰ να τὸ θέσουμε μὲ σύγ-

χρονους ὄρους, ἐπιδίωξε νά ἀσχοληθεῖ μέ τό ἐρώτημα: Πῶς μπορεῖ κανεῖς νά ἐξηγήσει τή μετάβαση ἀπό τήν πειθαρχία, τό δημόσιο τομέα, κ.λπ., στήν ἀπορρύθμιση, τήν ιδιωτικοποίηση, καί τόν «αὐτοπροσδιορισμό» τοῦ ὑποκειμένου;

«Πρέπει κανεῖς νά προσανατολίσει τή σκέψη του», γράφει, «στό ἐπίκεντρο αὐτῆς τῆς μεταμόρφωσης, στίς τωρινές ἀλλαγές πού συντελοῦνται στήν ἐργατική διαδικασία καί τή διοίκηση-ἀναπαραγωγή τῆς ἐργατικῆς δύναμης (...), στή διεύρυνση τῆς ἐργατικῆς τάξης, τήν αὔξηση τῆς ἐργατικῆς παραγωγικότητας καί τήν αὐξανόμενη σημασία τῆς καταλληλότητας στήν μόνιμη διαδικασία καταλληλότητας καί ἀκαταλληλότητας τῆς ἐργατικῆς δύναμης». Ὁ Πουланτζᾶς εἶχε κάποια ἰδέα τῆς νεοφιλελεύθερης πολιτικῆς τοῦ «προσδιόρισε ἐαυτόν», ἀφοῦ μόνο μέ αὐτό τόν τρόπο μποροῦν νά πραγματοποιηθοῦν πρόοδοι στήν παραγωγικότητα. Καί αὐτό σήμαινε τήν ὀλοκληρωτική ἀναδιοργάνωση τῆς καπιταλιστικῆς κοινωνίας: ἀπό τή ρύθμιση στήν ἀπορρύθμιση.

Σέ ὀρισμένες πρόσφατες ἀποτιμήσεις τοῦ ἔργου τοῦ Πουλαντζᾶ προβάλλεται τό ἐπιχείρημα ὅτι τό ἐπίκεντρο τῆς σχέσης μεταξύ ἐξουσίας καί γνώσης ἔχει μετατοπισθεῖ ἔξω ἀπό τή σφαῖρα ἐπιρροῆς τοῦ ἔθνους-κράτους, τό ὁποῖο καί κατεῖχε κεντρική θέση στήν ἀνάλυση τοῦ Πουλαντζᾶ. Τό κύριο μέλημα τοῦ καπιταλιστικοῦ κράτους δέν εἶναι πιά ὁ διαχωρισμός τοῦ ἐργάτη ἀπό τήν ταξικά καθορισμένη ταυτότητά του, ἀλλά ὁ αὐτοπροσδιορισμός τοῦ ἀπομονωμένου, ἐξατομικευμένου ἐργάτη βάσει μιᾶς παγκόσμιας, ἀγοραίας ταυτότητας. Συμφωνεῖτε μέ αὐτή τήν κριτική;

Ἐξυπακούεται ὅτι ἡ παγκόσμια οἰκονομία, οἱ διεθνείς σχέσεις ἐξουσίας καί οἱ δομές τῶν ἐθνικῶν ἀστικῶν τάξεων (συμπεριλαμβανομένων καί τῶν κρατῶν) ἔχουν μεταβληθεῖ ἀρκετά ἀπό τήν ἐποχή πού ὁ Πουλαντζᾶς ἔκανε τίς ἀναλύσεις του. Τό ἀποφασιστικό ζήτημα εἶναι ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖο προσδιορίζουμε τή σύγχρονη ὀργάνωση τῆς ἐργατικῆς διαδικασίας καί τῆς διαδικασίας ἀξιολόγησης (*Verwertungsprozess*) τοῦ κεφαλαίου. Τό κεφάλαιο προσπαθεῖ νά ἐδραιώσει μιά νέα δομή εὐέλκτικης ἐργατικῆς ὀργάνωσης καί ἓνα νέο πρότυπο τοῦ ἐργάτη. Ἐντούτοις, οἱ ἄρχουσες τάξεις δέν ἀντιμετωπίζουν μόνο σοβαρά προβλήματα στήν ἀναδιοργάνωση τῆς διαδικασίας καπιταλιστικῆς ἀξιοποίησης, ἀλλά ἐπιπλέον δέν ἔχουν ὑπό τόν ἔλεγχό τους τίς σχέσεις διανομῆς αὐτῆς τῆς ἐξαιρετικά παραγωγικῆς ὀργάνωσης τῆς ἐργασίας. Ἔτσι, ὑποθέτω ὅτι ἡ οἰκονομική ἐλίτ δέν ἔχει καταφέρει ἀκόμα νά συγκροτήσει ἓνα συνεκτικό σῶμα διαχειριστικῶν καί ρυθμιστικῶν μηχανισμῶν πού νά μποροῦν μαζί νά ἐξασφαλίσουν (ὑπό συνθήκες εὐέλκτικης ἐργατικῆς ὀργάνωσης) σταθερότητα συγκρίσιμη μέ ἐκείνη πού ἐπικρατοῦσε τήν ἐποχή τοῦ φορντισμοῦ.

Πῶς βλέπετε τή σχέση μεταξύ τῶν ἀριστερῶν πολιτικῶν κομμάτων καί τῶν νέων κοινωνικῶν κινήματων;

Ὁ Πουλαντζᾶς πάντοτε ἔδινε ἔμφαση στό ὅτι πρέπει νά ξεκινᾶμε μέ τόν κεντρικό ρόλο τῶν παραγωγικῶν σχέσεων, δηλαδή τήν ὀργάνωση τῆς ἐργασίας, τόν ὑποκειμενισμό τοῦ ἐργάτη, καί τή δομή τοῦ πάγιου κεφαλαίου. Ἀπό αὐτή τήν ἀφετηρία, μᾶς δίνεται ἡ δυνατότητα νά καταλάβουμε τούς ἀγῶνες γιά τή διανομή τοῦ πλούτου, τό βάρος καί τήν ἐπιρροή τῶν διαφόρων ἐργατικῶν ὁμάδων καί τῶν ὑποτελῶν τάξεων —καθώς καί τῶν (κοινωνικῶν) κινήματων τους. Ὡστόσο ἡ κεντρικότητα τῶν ταξικῶν ἀγῶνων, τοῦ κράτους καί τῶν μηχανισμῶν του, δέν πρέπει νά ὑπόκειται σέ μηχανιστικούς νόμους. Μέ ἄλλα λόγια, οἱ προσεγγίσεις τοῦ Πουλαντζᾶ δέν εἶναι ἀπαραίτητο νά ἀποτελοῦν τό κεντρικό σημεῖο ἀναφορᾶς, ἀλλά μποροῦμε νά μάθουμε ἀπό ἐκεῖνον ὅταν ἀναλύουμε τό παρόν.

Στό ὕστερο ἔργο του ὁ Πουλαντζᾶς ἐπιχείρησε νά καταδείξει τήν ἀναποτελεσματικότητα τῆς λενινιστικῆς πρωτοπορίας, καθὼς καί τοῦ οἰκονομικοῦ ντετερμινισμοῦ, γιά τή διαδικασία χάραξης μιᾶς στρατηγικῆς γιά τήν ἀνανεωτική ἀριστερά. Πού ὀφείλεται τό ὅτι ἡ στρατηγική ὀρισμένων τμημάτων τῆς ἀριστερᾶς ἐξακολουθεῖ νά ἐνέχει αὐτά τά στοιχεῖα;

Ἀφοῦ ὁ Πουλαντζᾶς ἐπικεντρώθηκε στήν ἀνάλυση τῆς μεταμόρφωσης τοῦ κράτους, λειτουργήσε μέ βάση τίς ὑποθέσεις ἐργασίας τοῦ μαρξισμοῦ-λενινισμοῦ, κάτι πού ὀδήγησε ἀκόμα καί τόν ἴδιο στήν υἱοθέτηση μιᾶς ἐν μέρει ἀναχρονιστικῆς ντετερμινιστικῆς ἀντίληψης τῆς κοινωνίας. Δύσκολα ἐξηγεῖται ἡ συνεχιζόμενη ὑπαρξη τῶν δογματικῶν μαρξιστικῶν-λενινιστικῶν θέσεων. Στήν πραγματικότητα, ὀπλισμένοι μέ αὐτές τίς θεωρητικές προσεγγίσεις καί θέσεις ἀδυνατοῦμε νά ἀντιληφθοῦμε τήν πραγματικότητα τῆς καπιταλιστικῆς κοινωνίας σήμερα. Ἐπιπλέον, ὅλες οἱ πολιτικές ἰδέες πού βασίζονται σέ αὐτές εἶναι θεωρητικά λανθασμένες καί πολιτικά ἐπικίνδυνες.

Ποῦ ἔγκειται ἡ ἐπικαιρότητα τοῦ ἔργου τοῦ Πουλαντζᾶ σήμερα;

Νωρίς ἀκόμα ὁ Πουλαντζᾶς ἐπέστησε τήν προσοχή μας στά θεωρητικο-πολιτικά ἀδιέξοδα τοῦ παραμορφωμένου μαρξισμοῦ. Ἡ θεωρία τοῦ κράτους πού ἀνέπτυξε ἀποτελεῖ ἐμπνευση γιά ὅλους ὅσοι ἐπιθυμοῦν νά ἐργασθοῦν περαιτέρω σέ αὐτή τήν παράδοση ἢ νά εἶναι πολιτικά ἐνεργοί. Ὡστόσο, πρέπει πάντα νά θυμᾶται κανεῖς ὅτι τό ἔργο του ἐπικεντρώθηκε στίς ἀπαρχές τῆς νεοφιλελεύθερης μεταμόρφωσης τοῦ καπιταλισμοῦ. Σήμερα, αὐτή ἡ μεταμόρφωση ἔχει γίνει πραγματικότητα. Ἐπομένως πρέπει νά ὑπερβούμε τόν Πουλαντζᾶ.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΟ ΤΟΠΙΟ, ΕΙΚΟΝΕΣ ΑΠΟ ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ

του Κώστα Σταμάτη

”Ας μᾶς ἐπιτραπῆ ἓνα ἀπλό ρητορικό τέχνασμα, μέ θέμα τίς προοπτικές τῆς ἀνώτατης παιδείας ἀμέσως προσεχῶς. Ἄς μεταβοῦμε νοερά στό μέλλον, ὥστε νά ἀποτιμήσουμε ἀναδρομικά τί ἔχει συντελεσθεῖ στήν εὐρωπαϊκή ἀνώτατη ἐκπαίδευση στά ἐνδιάμεσα χρόνια, βάσει διαφαινόμενων τάσεων καί ἐξελίξεων στίς δικές μας μέρες. Μήπως καί μέσα ἀπό αὐτή τήν ἐπιχειρηματολογική παρακαμπτήριο μπορέσουμε νά ἀποκτήσουμε πληρέστερη συνείδηση ὅσων ἐπιτελοῦνται ἤδη στό ἱστορικό παρόν, ἄρα καί τῶν εὐθυνῶν πού ἀνακύπτουν ὡς πρός αὐτά.

Προφανῶς παρόμοια κίνηση τοῦ νοῦ μπορεῖ νά ἔχει νόημα μονάχα γιά ὅσους καί ὅσες ἐξακολουθοῦν νά πιστεύουν στήν ικανότητα τῶν ἀνθρώπινων ὑποκειμένων νά κρίνουν, νά διακρίνουν καί, ἐν ἀνάγκη, νά ἐπικρίνουν, βάσει ἐπιχειρημάτων καί οὐσιαστικῶν λόγων, δηλαδή κατά τό δυνατόν ἔλλογα. Ἐπίσης, στήν ιδιότητα τῶν δρώντων νά παίρνουν τή σχετική εὐθύνη γιά τίς πράξεις ἢ τήν ἀπραξία τους.

Βρισκόμαστε λοιπόν στό σωτήριο ἔτος 2011 μ.Χ., σέ μία ἡπειρο πού πρῖν ἀπό καιρό ἀπεκαλεῖτο Welfaria Eurora. Ἐν τούτοις, ὑπό τό βάρος κοσμογονικῶν ἐξελίξεων τῆς νέας ἐποχῆς, ἡ ἡπειρος αὐτή αὐτοθεωρεῖται ἤδη Nova Liberalia Eurora. Τά δημόσια πανεπιστήμια μέσα σ' αὐτήν παλεύουν νά ἐγκλιματισθοῦν στά ἤθη τῶν νέων καιρῶν.

Μερικά ἀπό τά πῶ πρωτοπόρα ἀπό αὐτά, στή μετεξέλιξή τους, ἔχουν κιόλας ἀλλάξει ἐπωνυμίες πού εἶχαν ἐπί μακρότατο διάστημα. Δημόσιο πανεπιστήμιο πού ἐπί δύο αἰῶνες ὀνομαζόταν Humboldt τώρα φέρει τά ἀρκυκόλεξα τοῦ χορηγοῦ του καί ὀνομάζεται BMW. Ἄλλο πού ἐκαλεῖτο Erasmus μεταβαπίσθηκε σέ Pepsi-Cola Universitas, σέ ἔνδειξη βαθιάς εὐγνωμοσύνης γιά τή γενναιοδωρία τῆς μέντορος ἐπιχείρησης, πού ἔσωσε τό πανεπιστήμιο τοῦτο ἀπό βέβαιο οἰκονο-

μικό ἀφανισμό. Παράλληλα, βέβαια, ἔχει ξεφυτρώσει καί ἀριθμός *ιδιωτικῶν* πανεπιστημίων, στόν τίτλο τῶν ὁποίων περιέχονται καινοφανεῖς ὄροι, ὅπως General Motors, NATO, IBM, Capital Investment κ.λπ.

Εἰδικά σέ μία μικρή χώρα αὐτῆς τῆς ἡπείρου, ἔχουν συσταθεῖ *ιδιωτικά* καί «δημοτικά» πανεπιστήμια, καῖτοι μέ θολό νομοθετικό καθεστῶς. Στή χώρα αὐτή, ὕστερα ἀπό τή μεταβάπτιση τῶν ἰδρυμάτων πού κάποτε καλοῦνταν ΤΕΙ σέ ΑΕΙ, ἐν μία νυκτί, ἀκολούθησε καί δεύτερο κύμα ἐκσυγχρονισμοῦ, ὁμοίως σαρωτικοῦ. Κατά μία παγκόσμια πρωτοτυπία, ἡ χώρα αὐτή διέθετε ἀνέκαθεν φτωχά μέν δημόσια πανεπιστήμια, ἀλλά ἀνθηρές, *ιδιωτικές φυσικά*, «φροντιστηριακές» ἐπιχειρήσεις. Κάποτε λοιπόν ἦρθε τό πλήρωμα τοῦ χρόνου οἱ περισσότερες εὐήμεροῦσες ἀπό τίς ἐπιχειρήσεις αὐτές νά ἀνωτατοποιηθοῦν κι αὐτές, πραγματοποιώντας ἓνα ὄνειρο πολλῶν ἐτῶν. Οἱ κρατοῦντες ἔκριναν ὅτι σέ μία «κοινωνία τῆς γνώσης» δέν εἶναι σωστό πλέον μία συντεχνία πανεπιστημιακῶν νά διακρατεῖ ζηλότυπα τά φῶτα τῆς γνώσης μακριά ἀπό τό ἀγοραστικό κοινό.

Ἔτσι, μέ μία ἀγαστή σύμπραξη ἐκπαιδευτικῆς πολιτικῆς, οἱ δύο πόλοι τοῦ δικομματικοῦ πολιτικοῦ συστήματος συμμορφώθηκαν εὐπειθῶς πρός τό περιεχόμενο τῆς διαβόητης «διεθνούς συμφωνίας γιά τήν ἀπελευθέρωση τῆς ἀγορᾶς παιδείας», πού εἶχε συναφθεῖ στό πλαίσιο τοῦ Παγκόσμιου Ὄργανισμοῦ Ἐμπορίου. Ὅπως θυμόμαστε, ἡ συμφωνία ἐκείνη, μέ ἐπίνευση τῶν ΗΠΑ, ἐπέτασε τήν ὑλοποίηση τέτοιων δεσμεύσεων τό βραδύτερο μέχρι τό ἔτος 2010.

Καί ὄντως οἱ κυρίαρχες πολιτικές δυνάμεις ἐργάσθηκαν ἐνεργητικά πρός αὐτή τήν κατεύθυνση, ἀνεξάρτητα ἀπό τίς μεταξύ τους ἐναλλαγές στήν κρατική ἐξουσία. Πρός τοῦτο χρειάσθηκε μάλιστα, εἰδικά στή μικρή χώρα στήν ὁποία ἀναφερόμαστε, κατά τό ἔτος 2008,

καί νέα συνταγματική αναθεώρηση –έντυπωσιακά συναινετική για πολιτικούς «μονομάχους», όπως άλλωστε υπήρξε κι η προηγούμενη αναθεώρηση του 2001. Η νέα αναθεώρηση μεταξύ άλλων κατήργησε την απαγόρευση σύστασης ανάτατων σχολών από «ιδιώτες», που έως τότε περιλαμβανόταν στο άρθρο 16 του Συντάγματος του 1975 της χώρας για την οποία μιλούμε.

Στή νέα πανεπιστημιακή τάξη πραγμάτων, τώρα πιά, οι κρατικές επιχορηγήσεις έχουν εξανεμισθεί, με ταυτόχρονη μεταφορά του κόστους σπουδών στους φοιτητές-καταναλωτές και στο άνομοιο θαλάσσιο των οικογενειών τους. Όποτε τα πρώην δημόσια πανεπιστήμια έχουν εξωθηθεί να συνάψουν εταιρικές σχέσεις με τον κόσμο των επιχειρήσεων. Των ιδιωτικών φυσικά, αφού δεν υπάρχουν πιά «δημόσιες» επιχειρήσεις, που να κιβδηλώνουν την ιερή ελευθερία του επιχειρείν και κερδοσκοπεΐν.

Τά προγράμματα σπουδών έχουν ομογενοποιηθεί σε ολόκληρη την ήπειρο για την οποία μιλούμε, με την ελπίδα –ή μάλλον τό πρόσχημα– ότι έτσι θα μπορούσαν να ανταγωνισθούν από καλύτερη θέση τά βορειοαμερικανικά πανεπιστήμια. Ο χρόνος προπτυχιακών σπουδών έχει στριμωχθεί σε τρία έτη όλα κι όλα, μέσα στα οποία μπορεί να μάθει κανείς επικεφαλίδες μιάς βασικής επιστήμης ή ψηφίδες γνώσεων από διάφορες «μαθήσεις», όχι πάντοτε επιστημονικού χαρακτήρα και όχι πάντοτε συναφείς μεταξύ τους. Έννοείται ότι τίτλοι σπουδών χορηγούνται υπεργολαβικά και από ιδιώτες, με αγοραπωλησία εκπαιδευτικών υπηρεσιών στο φοιτητικό καταναλωτικό κοινό.

Τά προγράμματα σπουδών ράβονται και ξηλώνονται άσταμάτητα, πρακτικώς σύμφωνα με υποδείξεις εξωτερικών αξιολογητών, οι οποίοι διερμηνεύουν τί επιθυμούν οι ιδιωτικές επιχειρήσεις, προκειμένου αυτές να βελτιώσουν την κερδοφορία τους. Τίς υποδείξεις αυτές οι κυβερνήσεις καθιστούν υποχρεωτικές, επιβάλλοντάς τες με τη μορφή ξεχωριστών διαβουλευσεων –έκβιασμών, σύμφωνα με κάποιους κακόβουλους– με καθένα ΑΕΙ, προκειμένου να συνεχίσει ή εκ μέρους του κράτους χρηματοδοτήσεται, ή οποία εν τῷ μεταξύ έχει καταστεί έντελῶς ύποτυπώδης.

Αυτές οι συστάσεις με τη σειρά τους εξειδικεύουν αντίστοιχες εισηγήσεις του διεθνούς κόσμου των επιχειρήσεων, εκπροσωπούμενου από εὐαγεῖς διεθνείς οικονομικούς οργανισμούς, όπως ο ΟΟΣΑ, ή Παγκόσμια Τράπεζα, ή Παγκόσμιος Ὄργανισμός Ἐμπορίου, ὡς αὐθεντικούς θεματοφύλακες τῶν μακροπρόθεσμων συμφερόντων τοῦ μεγάλου κεφαλαίου στήν παγκοσμιοποιημένη κοινωνία.

Ὁ λόγος πού διατυμπανίζεται εἶναι ὅτι τά πανεπιστήμια στάθηκαν ἐπί μακρόν «ἀπομονωμένα ἀπό τήν κοινωνία, ἐπιζώντας μονάχα χάριη στόν κρατικό παρεμβατισμό». Φέρονταν ἐπομένως ἀνεύθυνα πρὸς τήν «κοινωνία», ὅποτε στή νέα ἐποχή αὐτή ἡ ἀνωμαλία πρέπει νά ξεριζωθεῖ, νά ἀποσπασθεῖ ἀπό αὐτά ἡ σχετική εὐθύνη καί νά ἀποδοθεῖ ἐκεῖ πού τῆς ἀρμόζει.

Τώρα ἡ κοινωνία ἀναλαμβάνει νά τά διοικεῖ καί νά τά ὀρίζει ἀπ' εὐθείας.

Πρὸς Θεοῦ, ὅμως, ὄχι ὅποιοδήποτε κομμάτι τῆς «κοινωνίας». Αὐτό θά ἦταν φτηνός λαϊκισμός ἀλλοτινῶν ἐποχῶν. Ἀπεναντίας, ὁ υπεύθυνος ἐκσυγχρονιστικός λόγος τῆς νέας ἐποχῆς πριμοδοτεῖ ἐκεῖνο τό πολύ μικρό καί έντελῶς εἰδικό τμήμα τῆς κοινωνίας, πού παίρνει τίς βασικές ἀποφάσεις μέσα σ' αὐτή, χάριη στήν οικονομική ἰσχύ καί τήν πολιτική ἐπιρροή πού διαθέτει. Πρόκειται γιά τήν ἡγέτιδα δύναμη καθεμιᾶς χώρας καί, κατά μία ἔννοια, ὑπεράνω ὄλων τῶν χωρῶν καί τῶν λαῶν, πού ἀσφαλῶς δέν μπορεῖ νά εἶναι ἄλλη ἀπό τήν επιχειρηματική τάξη, έντόπια καί διεθνή, καί τούς τηλαυγεῖς φάρους τῆς, τούς μεγάλους διεθνείς οικονομικούς οργανισμούς.

Κατά τά λοιπά, τά συντάγματα τῶν χωρῶν μποροῦν νά συνεχίσουν, ἀν θέλουν, νά μιλοῦν γιά λαϊκή κυριαρχία, γιά δικαίωμα στήν ἐκπαίδευση, γιά διακυβέρνηση νομιμοποιημένη μέσα ἀπό δημόσιες ἐκλογές μέ καθολική ψηφοφορία, γιά κρατικά ὄργανα ὑπόλογα στήν κρίση τοῦ κυρίαρχου λαοῦ καί πολλά ἄλλα τέτοια. Ἀρκεῖ παρόμοιες-κανονιστικές ἐξαγγελίες νά περιορίζονται καί νά ἐξαντλοῦνται στό ρηματικό τους ἐπίπεδο. Ὡστε νά μή θίγουν τά συμφέροντα τῆς επιχειρηματικῆς τάξης, ἡ ὁποία, ὡς πρὸς τήν οὐσία τῆς ἀναπαραγωγῆς τοῦ κοινωνικοῦ βίου, διευθύνει τά πράγματα, πίσω ἀπό τήν ἀνωνυμία τῆς «ἀγοράς», καίτοι χωρίς τά μέλη τῆς νά ἐκλέγονται ἀπό κάποιον ἢ νά λογοδοτοῦν σέ ὅποιοδήποτε.

Ἐπικυρώνεται εἶτι μία ἐκτίμηση δύο ὀξυδερκῶν θεωρητικῶν τοῦ 19ου αἰῶνα, οἱ ὁποῖοι σέ κάποιο βιβλίο ἀποκαλούμενο Μανιφέστο, ἤδη τό 1848, ἔγραφαν ὅτι οἱ κυβερνήσεις σέ ἕναν κόσμο εἶτι καμωμένο ἀποτελοῦν πολιτική ἐπιτροπή γιά τή διαχείριση τῶν συμφερόντων τῆς ἀρχουσας κοινωνικῆς τάξης. Ἐκτός κι ἂν οἱ ὑφιστάμενοι τίς σχέσεις κυριαρχίας συνειδητοποιήσουν τή λανθάνουσα δύναμή τους καί ἀποπειραθοῦν, ἂν ὄχι νά τίς ἀνατρέψουν, τουλάχιστον νά θέσουν ὄρια σ' αὐτές, ἀπέναντι σέ ὅσους ἐπωφελοῦνται μέ σκανδαλωδῶς προνομιακό τρόπο ἀπό αὐτές. Ἡ διάγνωση ἐκείνη, ἐπομένως, τῶν δύο αὐτῶν συγγραφέων ἦταν ἀξιολογικά ἀδιαχώριστη μέ μία λήψη θέσης ἀπό τή σκοπιά τῆς χειραφέτησης τῶν κυριαρχουμένων.

Γιά νά ἐπανακάμψουμε, ὅμως, στό πεδίο τῆς ἀνώτατης ἐκπαίδευσης στοῦς νέους καιρούς, τό ἔργο τῶν διδασκόντων «ἀναγκαστικά» ἔχει πλέον τυποποιηθεῖ. Πράγμα έντελῶς ἀξιοπερίεργο, ὡστόσο, γιά μία δυναμική «κοινωνία τῆς γνώσης», ὅπως θέλει νά αὐτοχαρακτηρίζεται. Διότι ἡ τυποποίηση τῆς γνώσης εἶναι ἀκριβῶς ἡ ἄλλη ὄψη τῆς ἀγνοίας τῶν πραγμάτων. Ὄποτε γεννᾶται αὐθόρμητα ἡ ἀπορία: τί εἶδους καί ποιᾶς πνοῆς δυναμισμὸ μπορεῖ νά ἐκδιπλώσει ἀραγε μία «κοινωνία τῆς τυποποιημένης γνώσης»;

Φυσικά ἔχουν ἀφαιρεθεῖ, ὡς γνωστικά ἀντικείμενα πολυτελείας, ὅποιαδήποτε ψήγματα γνώσης θά θύμι-

ξαν τό παλιομοδίτικο πράγμα πού κάποτε λεγόταν «κριτική σκέψη». Οί αντίστοιχοι διδάσκοντες είχαν ήδη καταστεί ύποπτοι ως έν δυνάμει άνατρεπτικά στοιχεία. Βοηθώντας και τού θεσμοποιημένου πιά άντιτρομοκρατικού αγώνα, διδάσκοντες και διδάσκουσες αυτής τής κατηγορίας έχουν άποπεμφθει από τά πανεπιστήμια, μέ τό αίτιολογικό ότι έμβάλλουν τό δηλητήριο τής άμφισβήτησης στή γαλήνια συνείδηση τών πολιτών και τρόμο στους beati possidentes.

Οί διδάσκοντες στίς έπιστήμες τού άνθρώπου έχουν στραφεί σέ δραστηριότητες έπιχειρηματικού τύπου, παράλληλα πρós τήν «τυποποιημένη» διδασκαλία πού προσφέρουν στό φοιτητικό κοινό. Λόγου χάρη, ιστορικοί και άρχαιολόγοι πανεπιστημιακοί συναγωνίζονται ποιός θά καταφέρει νά προσληφθει έπιστημονικός σύμβουλος σέ tour operator ή άσχολοῦνται επ' άμοιβή μέ τό γενεαλογικό δένδρο, ύπαρκτό ή υπό κατασκευήν, οίκογενειών πού μόλις πλούτισαν. Οί πίο ριψοκίνδουνοι από αυτούς άναλαμβάνουν και άποστολές τύπου Indiana Jones, για νά συμπληρώσουν τόν γλίσχρο μισθό τους.

Και οί άλλες ειδικότητες έπιστημών τού άνθρώπου, όμως, άκολουθοῦν ήδη παραπλήσιες άτραπούς ιδιωτικού βιοπορισμοῦ. Φιλόσοφοι προσπαθοῦν —περιέργως όχι πάντοτε μέ έπιτυχία— νά προκαλοῦν ως confere nciers, εναντι άμοιβής, συζητήσεις μέ θαμώνες σέ καφετερίες σχετικά μέ τά μεγάλα προβλήματα τής ζωής, τού θανάτου, τού σύμπαντος. Ψυχολόγοι προσλαμβάνονται από τηλεοπτικούς σταθμούς και έντυπα μεγάλης κυκλοφορίας για τήν έξατομικευμένη παροχή συμβουλών στό καταναλωτικό κοινό. Πολιτικοί έπιστήμονες εργάζονται σέ εταιρείες δημοσκοπήσεων, πολιτικής διαφήμισης και έρευνας αγοράς έν γένει. Πληθαίνει έπίσης ή άνερχόμενη χορεία τών έπικοινωνιολόγων, προερχόμενων, κατά δήλωσή τους, από εύρύ φάσμα έπιστημονικών περιοχών.

Άλλά και στίς λεγόμενες θετικές έπιστήμες, τά πράγματα δέν είναι πολύ διαφορετικά. Άπαξ και έχει άρμοδίως άποφασισθει ότι ή μόνη θεμιτή καλλιέργεια τών έπιστημών από τά πανεπιστήμια είναι αυτή πού προάγει άμεσα χρηστική γνώση, από όλες τίσ καθιδρυμένες έπιστημονικές πειθαρχίες έχει άφαιρεθει σημαντικός όγκος πραγματικής «θεωρίας», δηλαδή αυθεντικού έπιστημονικού στοχασμοῦ. Έχουν διαγραφεί όλες οί έπιστημολογικές παράμετροι πού συγκροτοῦν καθεμία έπιστήμη, καθώς και κάθε ύπόνοια σκέψης για τυχόν ήθική ευθύνη από τίσ πρακτικές εφαρμογές τής αντίστοιχης έπιστήμης.

Όπως ή οικονομία έχει «άπελευθερωθει» από τήν παραμικρή ήθικοπολιτική ευθύνη εναντι τής κοινωνίας, έτσι και ή Έπιστήμη συλλήβδην έχει ώσαύτως «άπελευθερωθει» από τέτοια βασανιστικά βάρη. Έχει άπακιστρωθει, άς πούμε, από «μεγάλες άφηγήσεις» τού παρελθόντος, ιδίως από εκείνον τόν καταραμένο Διαφωτισμό και ό,τι τόν διαδέχθηκε. Άφηγήσεις πού έχουν ταλάνισει τήν ανθρωπότητα μέ άχρείαστους και

ψυχαναγκαστικούς προβληματισμούς, τελικά παρακωλυτικούς τού έλεύθερου έπιχειρηματικού πνεύματος.

Περαιτέρω, οποιαδήποτε μορφή γνώσης ήθελε θεωρηθει ότι υπερβαίνει τή δίψα τών φορέων αυτού τού δυναμικού έπιχειρηματικού πνεύματος, εντός τού λεγομένου καπιταλισμοῦ-στροβίλου, για γνώση μονομερώς χρηστική για τά δικά τους συμφέροντα, καθίσταται ύποπτη ως έμπεριέχουσα τό σπέρμα μιάς άνατρεπτικής ιδεολογίας. Και άντιμετωπίζεται αναλόγως, είτε μέ πειθαρχικό έλεγχο είτε, άπλώς, μέ τήν άπειλή τής απόλυσης, μία φοβία άκρως άυτολογοκριτική και γι αυτό άποτελεσματική.

Τιουτοτρόπως τροποποιείται άποφασιστικά και τό ίδιο τό νόημα τής αλήθειας ή τής όρθότητας. Άλλο ψευτοφιλοσοφικό πρόβλημα κι αυτό, πού έχει ζαλίσει επί ματαίω τά ανθρώπινα πνεύματα επί αιώνες, έχει κάνει νά ματώσουν σώματα και συνειδήσεις. Τώρα πιά ήλθε τό πλήρωμα τού χρόνου, για νά λάμψει τό αληθινό φώς. Στήν αναδυόμενη κοινωνία τής γνώσης αλήθεια είναι ό,τι συμφέρει στήν έλευθερη ή μάλλον άρρυθμιστη οικονομία τής αγοράς γενικώς και στα συμφέροντα τών κεφαλαιούχων ειδικότερα. Ός αληθή μπορεί νά κρίνονται και συστηματικώς επαναλαμβανόμενα ψεύδη και άνακρίβειες, άρκεί νά ύπηρετοῦν τήν «άκρως άνταγωνιστική οικονομία έλευθερης και άνόθευτης αγοράς». Κατά μία πονηρία τού Λόγου, πιθανώς, ή έλευθερία τού έπιχειρηματικού πνεύματος άποδεικνύεται έτσι, κατά μέρος τουλάχιστον, έχθρική πρós τήν έκपालαι διεκδικούμενη έλευθερία τού πνεύματος έν γένει, καθώς και πρós τόν προσανατολισμό τής σκέψης από τίσ ρυθμιστικές άρχές τής αλήθειας και τής όρθότητας.

Όσοι διδάσκοντες έχουν άπομείνει πασχίζου νά μήν ξεπέσουν στόν έφεδρικό στρατό εργασίας, ό όποίος καραδοκει στή γωνία σιωπηλός, άρκούντως πειθαρχημένος και «άπασχολήσιμος» άκόμη και για πανεπιστημιακά έργα. Άμείβονται διαφορετικά ό καθένας, μετά από χωριστή συμφωνία μέ τόν εργοδότη τους, αλλά και από ποικίλες πηγές, έμφανεϊς και άφανεϊς. Δέν έχουν τήν παραμικρή συμμετοχή στή διοίκηση τού πανεπιστημίου τους, άφοῦ αυτό διοικείται άνεξέλεγκτα από μάντζερ, ύπόλογο μονάχα στους χορηγούς και τούς χρηματοδότες τού Ίδρύματος. Άνά πᾶσα στιγμή κινδυνεύουν νά μείνουν εκτός εργασίας, άντικαθιστάμενοι από έξωτερικούς συνεργάτες τού ΑΕΙ, σέ άφθονία προσφερόμενους άλλωστε.

Η εργασιακή ευελιξία έχει καταστήσει blade runners τούς πανεπιστημιακούς, μέ σταδιοδρομία στήν κόψη τού ξυραφιού. Η ίδια ή έννοια τής άκαδημαϊκής σταδιοδρομίας άποτελει μακρινή άνάμνηση. Έχει άντικατασταθει από κατ' άποκοπήν εργασία. Διπλό τό προκύπτον όφελος από παρόμοια εργασιακή σχέση. Όχι μόνο γλιτώνει πολύτιμους οικονομικούς πόρους για τόν εργοδότη τους, μέ μισθούς έσκεμμένως χαμηλούς, αλλά και άποδεικνύεται ένα θαυμάσιο φρονηματιστικό μέσο για τήν εξασφάλιση τής νομιμοφροσύνης τών πα-

νεπιστημακῶν πρὸς τὸ νέο «καθεστῶς ἀλήθειας», στὸ ὁποῖο ἀκροθιγῶς ἀναφερθῆκαμε προηγουμένως.

Συνάμα ἔχουν καταργηθεῖ ὡς ἀντιπαραγωγικὲς οἱ τόσο μακρόσυρτες καὶ χρονοβόρες αὐτοδιοικητικὲς διαδικασίες, δηλαδή ἡ διοίκηση τοῦ πανεπιστημίου ἀπὸ συνελεύσεις μελῶν τῆς ἴδιας τῆς πανεπιστημιακῆς κοινότητας. Ἔχουν ἐκλείψει, ἐπίσης, οἱ συγκρούσεις ἀκαδημαϊκῶν ἀξιών στοὺς κόλπους τῶν ΑΕΙ, ὡς ἄγονες καὶ παραλυτικὲς. Ἡ μία καὶ μόνη ἀκαδημαϊκὴ (;) ἀξία πού ἔχει κυριαρχήσει εἶναι ἡ ἐπιταγὴ τῆς ἐξυπηρέτησης τῆς «οἰκονομίας τῆς ἀγορᾶς» καὶ τῆς ἰδεολογίας τῆς.

Ὅποια τυχόν μορφή «δημοκρατικῆς» αὐτοδιοίκησης ὑπῆρξε στὸ παρελθόν ἔχει ἀρθεῖ ὑπὲρ μᾶς μονοκομματικῆς καὶ συγκεντρωτικῆς διοίκησης, ἀπὸ μὴ πανεπιστημιακούς καὶ μὲ ἀγοραῖα, ἐξωακαδημαϊκὰ κριτήρια. Τὰ πανεπιστήμια λειτουργοῦν ὡς κανονικὲς ἐμπορικὲς ἐπιχειρήσεις, στίς ὁποῖες, ὡς γνωστόν, ἰσχύει ἀπὸ μακροῦ χρόνου τὸ διεθυντικὸ προνόμιο τοῦ ἐργοδότη. Τὸ ὄραμα γιὰ ἐλικοειδῆ ἀνάπτυξη τῶν σχέσεων τοῦ πανεπιστημίου μὲ τὴ βιομηχανία καὶ τὴν κυβέρνηση γιὰ τὴν παραγωγή γνώσης ἔχει ἐπὶ τέλους συντελεσθεῖ.

Κατὰ ἐντελῶς προφητικὸ τρόπο τὰ ἀνωτέρω εἶχαν «προβλεφθεῖ», σχεδόν μέχρι κεραίας, ἀπὸ ἔκθεση τοῦ ΟΟΣΑ τὸ 1998. Σὲ σημεῖο ὥστε νὰ διερωτᾶται εὐλογα κανεὶς μήπως ὅσα διελάμβανε ἐκεῖνη ἡ ἔκθεση δὲν ἦταν ἀκριβῶς ἐμπειρικὲς διαγνώσεις, ἀλλὰ μᾶλλον κατευθυντήριες ἐντολὲς πρὸς τίς κυβερνήσεις τῶν χωρῶν. Ἄλλωστε, σὲ μία πρωτοφανῆ κρίση εὐλικρίνειας, στὸ κείμενο ἐκεῖνο ἀναγνωρίζοταν εὐθέως ὅτι «σὲ καμία χώρα δὲν θὰ ἐπιτρεπόταν ἐκουσίως μόνιμη καὶ σοβαρὴ ὑποβάθμιση στὸ ἐθνικὸ τῆς σύστημα ἐρευνας, μεταφορᾶς γνώσης καὶ ἐκπαίδευσης». Ὁμολογεῖτο δηλαδή ὅτι τὸ εὐτυχές αὐτὸ ἀποτέλεσμα μονάχα μὲ τὴ μορφή διεθνούς πίεσης, ἐξωθεν, θὰ μπορούσε νὰ ἐπιβληθεῖ σὲ κάθε ξεχωριστὴ χώρα. Διότι διαφορετικὰ καμία δημοκρατικὰ ἐκλεγμένη κυβέρνησις δὲν θὰ ἀποτολμοῦσε κάτι τέτοιο ἀπὸ μόνη τῆς!

Ἡ κεντρικὴ διοικητικὴ ἀρχὴ τῆς Nova Liberalia Europa, ὀνόματι Κομισιόν, αἰρόμενη στὸ ὕψος παρόμοιας διακυβερνητικῆς λειτουργίας, ἀνέλαβε νὰ ὠθήσει τὰ πράγματα πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση, μὲ ἐπίσημα κείμενά της καὶ μὲ τὴν ἀντίστοιχη, στιβαρὴ πολιτικὴ βούληση. Ἀρχικὰ διακριτικὰ καὶ, ὕστερα ἀπὸ τὴν περιφημὴ διακήρυξη τῆς Μπολῶνια (1999), ἀπερίφραστα πλέον. Ἴσως διότι, μέχρι τότε, τὰ πανεπιστήμια, οἱ «κοινωνίες πολιτῶν» καὶ τὸ πολιτικὸ προσωπικὸ πού σχηματίζε κυβερνήσεις δὲν εἶχαν πιάσει ἀκόμη ἐπακριβῶς τὰ κρίσιμα ὑπονοούμενα, ὥστε νὰ ἀρχίσουν ἐθελουσίως νὰ συμμορφώνονται καταλλήλως στὰ νάματα τῆς Νέας Ὀμλίας, στίς «ἀπαιτήσεις τῆς νέας ἐποχῆς». Ἔτσι κι ἔγινε, γρήγορα, ἀθόρυβα καὶ ἀποτελεσματικὰ, χάρις στὴ θαυμαστὴ ἐπιβολὴ τῶν διεθνῶν οικονομικῶν ὀργανισμῶν καὶ τῶν διαπλεκόμενων πολιτικῶν ὁμάδων, μὲ ἀλλεπάλληλες διασκέψεις κορυφῆς πρόθυμων

ἡγετῶν καὶ εὐπειθῶν ὑπουργῶν παιδείας. Καὶ μὲ τὴν ἀκάματη συνεργασία ποικίλων ἐπιτελείων, ἐργοδοτικῶν λόμπυ καὶ ὀργανώσεων, κυβερνητικῶν καὶ μὴ.

Καὶ ὅμως, σιγὰ σιγὰ ἡ ἴδια ἡ πραγματικότητα ἄρχισε νὰ ἐκδικεῖται τοὺς σχεδιαστὲς αὐτῶν τῶν ἐξελίξεων. Ὁ πανεπιστημιακὸς χώρος τῆς Γηραιᾶς Ἡπείρου κατέστη μὲν ἐνιαῖος, ἀλλὰ ἔχασε τὴν ψυχὴ του. Ἐχοντας μεταβληθεῖ σὲ ἀφύσικο ὁμοίωμα ἐκπαιδευτικῆς καὶ ἐρευνητικῆς ἐπιχείρησης, ἔχασε κάθε πνευματικὸ ἄρωμα, κάθε ζωντάνια στὴν παραγωγή πραγματικῆς γνώσης γιὰ τὸν κόσμο, τὴ φύση, τὴν κοινωνία, ἀλλὰ καὶ γι' αὐτὴν ἀκόμη τὴν οἰκονομία, ἀπὸ τὴν ὁποία πρὸς στιγμὴ ρυμουκλήθηκε. Οὔτε καὶ μπόρεσε νὰ ἐμφανίσει καμία σπουδαία «ἀνταγωνιστικότητα», ἂν μὴ τί ἄλλο, ἢ πανεπιστημιακὴ ἐκπαίδευση τῆς ἡπείρου, ἀπέναντι στὴ βορειοαμερικανικὴ ἀνταγωνιστοῦ τῆς. Ἀκόμη καὶ τὰ ἐλάχιστα πανεπιστημιακὰ «κέντρα ἀριστείας» τοῦ ἡπειρωτικοῦ τμήματός της – ὑποτίθεται φυτώρια τῆς κοινωνικῆς ἐλίτ – ὑπολείπονται οὐσιαστικῶς ἔναντι τῶν ἀντίστοιχων τῆς βορειοαμερικανικῆς ὑπερδύναμης, ἂν μὴ τί ἄλλο σὲ οικονομικοὺς πόρους καὶ ἰκανότητα προσέλκυσης μὴ εὐρωπαϊῶν φοιτητῶν καὶ φοιτητριῶν.

Προφανῶς δὲν εἶχε καταστῆ ἀντιληπτό ἀπὸ τοὺς ὑποκινητὲς καὶ τοὺς αὐτοργούς τῶν ἀνωτέρω ἐξελίξεων ὅτι ἡ ὑπερέχουσα διεθνῆ θέση τοῦ βορειοαμερικανικοῦ πανεπιστημιακοῦ χώρου δὲν εἶναι ἄσχετη πρὸς τὴν ἡγεμονικὴ, ἰδίως πολιτικο-στρατιωτικὴ, θέση τῆς χώρας αὐτῆς παγκοσμίως, καθὼς καὶ ὅτι αὐτὴ ἐννοεῖ νὰ καρπώνεται προνομιακὰ ἓνα λεόντειο μερίδιο ἀπὸ τὸν παγκόσμιο κοινωνικὸ πλοῦτο. Σιδερόφρακτη θέση, τὴν ὁποία ἡ Γηραιὰ Ἡπείρος οὔτε μπορεῖ ἐξ ἀντικειμένου, ἀλλ' οὔτε καὶ θέλει νὰ καταλάβει ἀντὶ τῆς ἐμπορικῆς ἀνταγωνιστοῦ τῆς. Μὲ τὴν ψευδαίσθησι, λοιπόν, νὰ ἀνταγωνισθεῖ τὴν πέραν τοῦ Ἀτλαντικοῦ ὑπερδύναμη μὲ πλήρη ἐξομίωσή της – κατὰ τὰ λοιπὰ – πρὸς αὐτὴν, κατέστρεψε τὸ σπουδαιότερο συγκριτικὸ πλεονέκτημά της. Κατεδάφισε ἀσυλλόγιστα τὸ μεταπολεμικὸ κοινωνικὸ κράτος καὶ τίς ὑψηλὲς ἐπιδόσεις κοινωνικῆς εὐημερίας, ἀνάμεσα σὲ ἄλλα πεδία, στὴν παροχὴ οὐσιαστικῆς, δημόσιας καὶ δωρεάν παιδείας στοὺς πολίτες της, σὲ ὅλες τίς βαθμίδες τῆς ἐκπαίδευσης.

Ὅσο αὐτὴ ἡ ἱστορικὴ ὀπισθοδρόμηση ἄρχισε κάποτε νὰ γίνεται εὐρύτερα αἰσθητὴ ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους, μέσα ἀπὸ τίς ὀδυνηρὲς ἐπιπτώσεις της στίς ζωὲς καὶ τίς προοπτικὲς τους. Ἀρχισε πλέον νὰ καθίσταται εὐκρινὲς, μέσα ἀπὸ τὴ διωμένη ἐμπειρία τους, ὅτι νεοφιλελευθερισμὸς μὲ ἀνθρώπινο πρόσωπο στὴ μὲρφοση καὶ τὴν ἐκπαίδευση, ὅπως καὶ σὲ πλείστα ἄλλα στοιχεῖα τοῦ κοινῶν βίου, εἶναι ἀδύνατος. Ἡ συνειδητοποίηση τοῦ ἀφόρητου προκαλεῖ καὶ πάλι σκιρτήματα κριτικῆς σκέψης κι αὐτὸ μὲ τὴ σειρά του τὴν ἀπόφραξη τῆς ἐλπίδας γιὰ τὸ καλύτερο. Κάπως ἔτσι δὲν ξεκινᾷ ἓνας Διαφωτισμὸς καὶ συνάμα ἓνα κοινωνικὸ κίνημα χειραφέτησης;

«ΑΛΒΑΝΕ, ΑΛΒΑΝΕ ΔΕΝ ΘΑ ΓΙΝΕΙΣ ΕΛΛΗΝΑΣ ΠΟΤΕ»

του Άγγελου Ήλεφάντη

«**Α**ν ήμουν πρωθυπουργός θά τους έστελνα όλους στην Κακαβιά αύριο τό πρωί». Τό άκουσα μέ τά αυτιά μου αυτό, σ' ένα χωριό τής όρεινής Αίγιαλείας, Κυριακή πρωί πίνοντας καφέ, τήν επομένη τής ήττας τής Έλληνικής Έθνικής Ομάδας από τήν Έθνική Άλβανίας μέ 2-1 για τά προκριματικά του παγκόσμιου πρωταθλήματος ποδοσφαίρου. Ο άνθρωπος πού έξεφώνησε τις «προγραμματικές» δηλώσεις για τά έλληνοαλβανικά ήταν ένας συνηθισμένος ήλικιωμένος άνθρωπος πού παραθέριζε στό χωριό του. Δέν είχε τίποτα τό φασιστοειδές ή τό έλληναράδικο στην κοψιά του, δέν έμοιαζε μέ χρυσαυγίτη, κάθε άλλο μάλιστα, δέν ήταν όπαδός του Ψωμιάδη, δέν ήταν σάν κι εκείνα τά ρατσιστικά ύποκείμενα πού ξυλοκοπούσαν μετανάστες στην Ομόνοια όταν τό έθνικό μας συγκρότημα κατήγαγε ένδοξες νίκες στη διάρκεια του ευρωπαϊκού ποδοσφαιρικού πρωταθλήματος. Ένας συνηθισμένος άνθρωπος ήταν πού άν τόν συναντούσαμε ένα άλλο κυριακάτικο πρωϊνό θά ανταλλάσσαμε καλόκαρδες κουβέντες, θά μās κέρναγε, θά τόν κερνάγαμε και θά χωρίζαμε εγκάρδια. Ίδιοι ήταν άλλωστε και καμιά δεκαριά συγχωριανοί του, νέοι κι ήλικιωμένοι, πού έπιναν κι αυτοί τό νεοελληνικό άφέψημα «φραπέ». Οι συγχωριανοί του αυτοί όχι μόνον δέν άντέδρασαν στην προγραμματική του ρήση αλλά προσέθεσαν τό κατά δύναμη: «είναι άχάριστοι» τους δίνεις δουλειά και σέ κλωτσάνε», έλεγε ένας: «κατέκλειψαν τό σύμπαν», πρόσθετε ο άλλος, «είναι πρόκληση πού ο Νάνο πρόσφερε πρίμ 500.000 ευρώ στον κάθε παίκτη, άν ή ομάδα τους θά νι-

κούσε»... «γιουχάιζαν τόν έθνικό μας ύμνο», «ο Άλβανός δέν έχει μέσα», έπιλόγιζαν όλοι έν χορώ».

Όλο τό άντιαλβανικό μένος ήταν συμπυκνωμένο στα θυμωμένα, τά εξαγριωμένα λόγια των ανθρώπων εκείνη τήν Κυριακή. Κι αυτά συνέβαιναν όχι μόνο σ' αυτό τό ήμιορεινό χωριό τής Αίγιαλείας αλλά σέ όλας τάς άγυιάς και τάς ρύμας και τους καφενέδες και τά μπάρ και τις ταβέρνες τής επικράτειας. Παντού ειπώθηκαν οι ίδιες κουβέντες, ή περίπου. Δέν έλειψαν, βέβαια, και οι ενάντιοι του άντιρρητικού λόγου ούτε οι πολλοί νηφάλιοι. Άλλά ο λόγος τύπου Αίγιαλείας, παρόλο πού δέν συνοδεύτηκε και μέ πράξεις τύπου Ζακύνθου (φόνος Άλβανού) ή άλλες παρόμοιες άγριότητες πάει πολύ πέρα από τους ρατσιστικούς κρωγμούς των χρυσαυγιτών. Τό «Άλβανέ, Άλβανέ δέν θά γίνεις Έλληνας ποτέ» δέν τό κραυγάζουν μόνον άγριοχουλιγκάνοι. Έτσι σκέπτονται πολλοί, πάρα πολλοί συμπολίτες μας. Κι εδώ έντοπίζεται τό τεράστιο, σύγχρονο πρόβλημα τής κοινωνίας μας.

Άλλά ποιό είναι αυτό τό πρόβλημα τής κοινωνίας μας; Γιατί, πίσω από τις τόσο συνηθισμένες και καταδικαστέες ρατσιστικές-έθνικιστικές συμπεριφορές, ύπάρχει ένα πραγματικό κοινωνικό —κι όχι μόνο— πρόβλημα, μέ τεράστιες ως τώρα συνέπειες, κι άλλες πού θά έρθουν μέ τόν καιρό, στη μέση ή στη μακρά διάρκεια, ένα πρόβλημα πού πρίν τό 1990 δέν τό είχε ή ελληνική κοινωνία και πού, τώρα, τό έχει. Τό δημιουργησε ή εγκατάσταση στη χώρα μας ενός εκατομμυρίου και δάλε οικονομικών μεταναστών από τά Βαλκάνια, τις χώρες του πρώην Ύπαρκτου σοσιαλισμού αλλά και

από τη Μέση Ανατολή, τό Πακιστάν, τήν Αίγυπτο, τή Μαύρη Αφρική.

Οι άνθρωποι αυτοί, άνδρες και γυναίκες, ήρθαν στον τόπο μας γιατί στον δικό τους τόπο, σέ έρειπωμένες και κατεστραμμένες κοινωνίες, δέν είχαν δουλειά. Ψωμοπεινάγαν και ψωμοξητούσαν. Ήρθαν όμως στην Ελλάδα για να δούλεψουν γιατί μάθαιναν ότι στην Ελλάδα προσφερόταν δουλειά, ότι τά ελληνικά νοικοκυριά αλλά και οι επιχειρήσεις είχαν ανάγκη από χειρωνακτική, κυρίως, εργασία. Κακοπληρωμένοι κι ανασφάλιστοι, χωρίς ή ελληνική κοινωνία να έχει ξοδέψει δραχμή για τή διαμόρφωσή τους ως εργατική δύναμη, ήταν θείο δώρο για τήν ελληνική οικονομία. Τους είχαμε ανάγκη και μās είχαν ανάγκη. Τό όφελος, αν και άνισα κατανεμημένο, ήταν άμοιβαίο: ή μετανάστευση λειτούργησε επί κοινή ώφελεία. Έχουν γίνει πιά πολλές μελέτες κι έχουν γραφτεί πολλά βιβλία πού καταγράφουν τά καθέκαστα αυτής τής ειρηνικής «εισβολής». Έχουν επίσης καταγραφεί πολλές από τίς δυσλειτουργίες, τίς δανυσότητες και τήν άπληστη υπερεκμετάλλευση πού υπέστησαν και ύφίστανται οι οικονομικοί μετανάστες.

Η ελληνική κοινωνία ήθελε τους μετανάστες για να καλύψει ανάγκες της, από τήν άγροτική οικονομία ως τίς οικοδομές, τά δημόσια έργα, τά βιοτεχνικά εργαστήρια ως τή φύλαξη παιδιών, τό καθάρισμα των σπιτιών και των γραφείων και τήν ύψιστης κοινωνικής σημασίας γηροκομεία γερόντων και γεροντισσών. Γνωστά όλα αυτά. Όρισμένα άπ' αυτά όμως τά τόσο γνωστά τής μετανάστευσης ή ελληνική κοινωνία τά παραγνωρίζει, τά άποσιωπά. Κάνει σαν να μήν υπάρχει τό άμοιβαίον όφελος και συχνά αυτά πού προσφέρει στους μετανάστες (ένα μεροκαματάκι, εν τέλει) τά θεωρεί πολύ σημαντικότερα άπ' όσα εισπράττει. Τό «Αλβανέ, Αλβανέ δέν θά γίνεις Έλληνας ποτέ» σημαίνει, κυρίως, ότι ό Έλληνας είναι σίγουρος ότι δέν πρόκειται ποτέ να πάρει τήν κατώτερη εργασιακά και κοινωνικά θέση του Αλβανού.

Νά δώσω ένα παράδειγμα, μολοντί όπου και να κοιτάξεις συμβαίνει τό ίδιο. Στά χωριά τής Αιγιαλείας, όπου περιφερόμουνα πρό ήμερών, είναι εποχή του τρύγου. Χιλιάδες στρέμματα σταφίδα πρέπει να τρυγηθούν ως τά τέλη του Σεπτεμβρη. Μετά πιάνουν βροχές, ίσως και νωρίτερα, όποτε καταστρέφεται ή σταφίδα. Στόν τρύγο όμως δουλεύουν —ευκαιριακά έννοείται— χιλιάδες, κυριολεκτικώς, Αλβανοί. Τί θά γινόταν, λοιπόν, μέ τή σταφίδα αν έμπαινε σέ εφαρμογή ή δήλωση του ανθρώπου, πού έλεγα στην αρχή, ότι αυτός αν ήταν πρωθυπουργός θά τους έστελνε όλους στην Κακαδιά; Δέν ξερω αν ό ίδιος είχε άμπέλια, όπερ πιθανότατο. Αλλά στα χωριά αυτά όλοι έχουν άμπέλια και όλοι χρησιμοποιούν Αλβανούς. Ίδου, πολύ άπλά, τό άμοιβαίον όφελος, τό όποιο λημονιέται στίς παρόλες του καφερέ (πού ωστόσο δέν είναι παρόλες άνευ σημασίας).

Στό βαθμό πού ή ελληνική κοινωνία από τή δεκαετία του '90 και δώθε, άρχισε να υποδέχεται τά μαζικά κύματα των οικονομικών μεταναστών, στό βαθμό δηλαδή πού ή Ελλάδα έγινε χώρα υποδοχής μεταναστών (όπως άλλες προηγμένες κοινωνίες, ΗΠΑ, Αγγλία, Γαλλία, Σουηδία, Γερμανία κ.λπ), άπέναντι στο φαινόμενο έκφράστηκε μιά καταστατική άμφιθυμία. Από τή μιά ήθελε τους μετανάστες κι από τήν άλλη τους απέπεμπε. Μέχρι σήμερα, παρόλο πού τό κλίμα έχει βελτιωθεί αισθητά, τους απέπεμπε τό κράτος: έκστρατείες σκούπας και μαζικής «επαναπροώθησης» στα σύνορα, συλλήψεις, κακοποιήσεις από κρατικά όργανα, άρνηση νομιμοποίησης, έλλειψη ασφάλισης και κοινωνικής πρόνοιας και μύριες άλλες βάνουσες μικρολεπτομέρειες πού μπόρεσε να εκθρέψει ή ξενοφοβία και ό ρατσισμός. Τό ελληνικό κράτος στάθηκε έχθρικό άπέναντι στη μετανάστευση, μέχρι του σημείου, οι Αλβανοί για παράδειγμα, να μήν έχουν τό δικαίωμα να καταθέτουν τά χρήματά τους σέ ελληνική τράπεζα ώστε ή μάνα τους ή ή γυναίκα τους να τά εισπράττει στην Αλβανία μέσω τραπεζικής συναλλαγής. Τους απέπεμπε όμως και ή ίδια ή κοινωνία. Είναι άπειρες οι έκδηλώσεις ξενοφοβικής συμπεριφοράς άπέναντι στους μετανάστες. Όσοι έχουν, έστω και λίγο, άσχοληθεί μέ τό πρόβλημα έχουν στη διάθεσή τους ένα πλούσιο ρεπερτόριο διακρίσεων, υποτίμησης και άρνησης στον ξένο στοιχειωδών δικαιωμάτων άκόμη και τής ανθρώπινης αξιοπρέπειας τους. Ό αντιρατσιστικός λόγος πού κι αυτός έκφράστηκε μέ τίς διάφορες αντιρατσιστικές κινήσεις, έχει κι αυτός μιά πλούσια συγκομιδή περιστατικών. Καταγράφεται έτσι όχι άπλως κάποια έξαιρεση, κάποια συμπτώματα αλλά μιά δυναμικότερη τάση, ξενοφοβικής φύσεως, άπέναντι στον μετανάστη.

Όσοτόσο τόσο τό κράτος —και έννοείται οι κυρίαρχες πολιτικές δυνάμεις του ΠΑΣΟΚ και τής ΝΔ— όσο και ή ίδια ή κοινωνία δέν μπόρεσαν (άκριβώς επειδή δέν ήθελαν) να διαβάσουν σωστά τό φαινόμενο τής μετανάστευσης. Ακόμη και ό αντιρατσιστικός φιλομεταναστευτικός λόγος στηρίχτηκε σέ μιά ούμανιστική, σχεδόν φιλανθρωπική ιδεολογία πού συμπυκνώνεται στο «όλοι είμαστε άδέρφια». Νά τό πω διαφορετικά: ή μετανάστευση θεωρήθηκε ως ένα παροδικό φαινόμενο, έστω μέ τά καλά και τά κακά του. Δέν συνειδητοποιήθηκε ευθύς εξ αρχής και δέν έχει συνειδητοποιηθεί άκόμα ότι οι μετανάστες δέν είναι όλοι τό ίδιο πράγμα. Αν όλοι έρχονται στη χώρα μας για να βρουν δουλειά, ωστόσο υπάρχουν όρισμένοι πού σ' αυτήν τή στρατηγική τους δίνουν μονιμότερο χαρακτήρα, προσδοκούν στη μόνιμη εγκατάσταση στη χώρα μας. Ήρθαν στην Ελλάδα για να μείνουν, γιατί θέλουν να μείνουν.

Νά υπενθυμίσω ότι τό ένάμισο εκατομμύριο Έλληνες, πού τή δεκαετία του '60 και του '70, μετανάστευ-

σαν στή Γερμανία, τή Σουηδία, τό Βέλγιο, τήν Όλλανδία, —ελάχιστοι στήν Ίταλία, τή Γαλλία, τήν Άγγλία— είχαν μιά πολύ συγκεκριμένη στρατηγική: προσδοκούσαν νά άποταμεύσουν, σέ ένα όρισμένο χρονικό διάστημα, ένα όρισμένο ποσό και μετά ταύτα παλιννοστούσαν. Γι' αυτό και ή παλιννόστηση ήταν πολύ μεγάλη. Άπό τό έναμιση εκατομμύριο μεταναστών έμειναν όριστικά στίς ξένες χώρες μόνο ένατόν πενήντα χιλιάδες. Διαφορετική ήταν ή στάση τών Έλλήνων μεταναστών στόν Καναδά, Αυστραλία, ΗΠΑ ή Λατινική Άμερική.

Σήμερα, ένα όρισμένο τμήμα οικονομικών μεταναστών προσδοκά νά μείνει στήν Ελλάδα. Για πάντα ή για πολύ καιρό, πού σημαίνει, σχεδόν, μόνιμη εγκατάσταση. Στήν κατηγορία αυτή ανήκουν κυρίως οι Άλβανοί. Η προσδοκία αυτή όφείλεται στό γεγονός ότι ή Άλβανία είναι ακόμα μιά κατεστραμμένη χώρα, μέ ελάχιστα σημεία ανάκαμψης από τό 1990 μέχρι σήμερα. Δέν ισχύει τό ίδιο π.χ. μέ τούς Πολωνούς. Αντίθετα, οι Άλβανοί, στό βαθμό πού βρίσκουν μονιμότερη εργασία, στό βαθμό πού τά παιδιά τους, πού τά έφεραν εδώ ή τά γέννησαν εδώ, μεγαλώνουν στήν Ελλάδα, στό βαθμό πού νομιμοποιείται ή εγκατάστασή τους και δέν κρέμεται πάνω από τό κεφάλι τους ή δα-

μόκλειος σπάθη τής «έπαναπροώθησης», όλοένα και περισσότερο «αφήνουν πίσω τήν Άλβανία». Στήν Άλβανία είναι ή δεύτερη κατοικία, για διακοπές ή για νά δοϋν τούς γερόντους τους. Τίς όποιες τους οικονομίες —όσοι καταφέρνουν νά έχουν μέσα στή σκληρή ζωή οικονομίες— τίς κατευθύνουν σέ ελληνικό έδαφος. Κατ' αρχήν για αγορά σπιτιού αλλά και σέ κάποιες επιχειρηματικές δραστηριότητες έμπορικού ή υπεργολαβικού τύπου, ακόμη και άγροτικού. Δέν μπορούμε νά ξέρουμε πόσοι σκοπεύουν νά εγκατασταθούν μόνιμα, έστω κι αν διατηρήσουν για κάποια χρόνια τό πήγαιν' έλα, καθ' όσον κοινά τά σύνορα και εύκολη ή μετάδωση και ή επιστροφή. Πάντως αυτή είναι ή τάση για πολλούς, τάση πού ενδυναμώνεται από τό γεγονός ότι τά παιδιά τους πηγαίνουν πιά σέ ελληνικό σχολείο, εξελλινίζονται πλήρως γλωσσικά και υιοθετούν τίς συμπεριφορές τών Έλλήνων όμηλικών τους. Η τάση προσδοκίας μόνιμης εγκατάστασης στήν Ελλάδα πολλών Άλβανών, πού τή διαπιστώνουμε έμπειρικά παντού, έχει ήδη πιστοποιηθεί και από συγκεκριμένες μελέτες. Αν δέ αποκτήσουν ολοκληρωμένα κοινωνικά δικαιώματα, μακροχρόνια άδεια παραμονής και εργασίας, αν αποκτήσουν πολιτικά δικαιώματα μέ πρώτο τό δικαίωμα τής συμμετοχής στίς δημοτικές εκλογές —όπως συμβαί-

νει στίς περισσότερες χώρες τῆς Εὐρώπης— ἂν ἐπιπλέον δὲν θά εἶναι ἀπαγορευτικό ν' ἀποκτήσουν τὴν ἑλληνική ὑπηκοότητα τότε θά φανεῖ αὐτό πού σήμερα μοσοφαίνεται: ὅτι πολλοί Ἀλβανοί ἦλθαν γιά νά μείνουν, δέν εἶναι ἓνα παροδικό κύμα. Τό παράδειγμα τοῦ Πύρρον Δήμα ἢ τῆς Μανιάνι θά βρεῖ, ἤδη βρίσκει, χιλιάδες μιμητές, δέν θά ἀναφέρεται μόνον σέ κάποιους ἐνδοξούς Ὀλυμπιονίκες.

Τὴν πιθανότητα, πού ἤδη εἶναι ἓνα δεδομένο, νά ἐγκατασταθοῦν μόνιμα στήν Ἑλλάδα μερικές ἑκατοντάδες χιλιάδες ξένοι δέν τὴν εἶχε καί δέν τὴν ἔχει ἀντιμετωπίσει ἡ ἑλληνική κοινωνία καί τό κράτος. Κι αὐτό τό δεδομένο θέτει διαφορετικοῦ τύπου προβλήματα σέ σχέση μέ τὴν εὐκαιριακή καί παροδική μεταναστευση. Ἄλλωστε, ἀκόμη καί στίς περιπτώσεις πού πολλοί Ἀλβανοί πηγαίνονται τρεῖς-τέσσερις φορές τό χρόνο, ἐφόσον τό πράττουν ἐπὶ σειράν ἐτῶν αὐτὴ ἢ αἰώρηση τελικά κάπου σταματᾶ, κάπου «κάθεται».

Τί γίνεται, λοιπόν, ἂν ὁ μόνιμος πληθυσμός τῆς Ἑλλάδας ἀυξηθεῖ κατά μερικές ἑκατοντάδες χιλιάδες ξένους; Ξέρομε: τό πρῶτο πού γίνεται εἶναι ὅτι ἡ Ἑλλάδα, ἐπὶ μονίμου δάσεως πλέον, θά ἔχει φθηνότερη ἐργατική δύναμη. Δεύτερον ὅτι, ἐπίσης ἐπὶ μονίμου δάσεως, μ' αὐτὴ τὴ φθηνότερη ἐργατική δύναμη ἡ Ἑλλάδα θά καλύπτει κάποιες βασικές της ἀνάγκες, ὅπως ἤδη γίνεται στήν ἀγροτική οἰκονομία καί μέ τό οἰκιακό ὑπηρετικό προσωπικό. Οἱ οἰκιακές βοηθίαι εἶναι κανόνας στά μεσοαστικά καί μικροαστικά ἑλληνικά νοικοκυριά: δέν εἶναι πλέον μόνον οἱ μπάτλερ στό Κολωνάκι ἢ τὰ βόρεια προάστια. Τό τρίτο πού ἤδη γίνεται εἶναι ὅτι γεμίζουν τὰ ἄδεια ἀσφαλιστικά ταμεῖα. Καί τό τέταρτο, πού ἤδη συμβαίνει, εἶναι ὅτι ἡ Ἑλλάδα γίνεται μιά χώρα πολυπολιτισμική.

Θά ἀφήσω γιά τὴν ὥρα τόν ὄρο «πολυπολιτισμικός». Προτιμῶ νά συζητήσω τό θέμα ἀλλιῶς: Τί γίνεται ὅταν σέ μιά χώρα συμβιώνουν ἄνθρωποι ἀπό διαφορετικούς πολιτισμούς, διαφορετικές ιστορίες, διαφορετικές παραδόσεις; Τί γίνεται ὅταν αὐτοὶ οἱ ἄλλοι, οἱ ξένοι, δέν εἶναι ἓνα ἰδεολογικό φάντασμα πού ἀκούει στό ὄνομα Ἄλλος, ἀλλά εἶναι συγκεκριμένοι ἄνθρωποι μέ σάρκα καί ὀστά; Καί ναί μὲν ἡ σάρκα τους καί τὰ ὀστά τους εἶναι ὀλόδια μέ τὰ δικά μας, ἡμῶν τῶν ἰθαγενῶν, ὡστόσο κι ἐμεῖς καί αὐτοὶ τὰ βλέπουμε ὅτι εἶναι διαφορετικά. Ὅχι βέβαια στό ἐπίπεδο κρανίου καί ὁρμονῶν, ἥπατος καί νεφρῶν, ἀλλά στό «ἄνυλο» ἐπίπεδο τοῦ πολιτισμοῦ καί τῶν δικαιωμάτων.

Ἡ ἱστορία μᾶς δίνει πολλῶν εἰδῶν συμβιώσεις διαφορετικῶν φυλῶν, θρησκειῶν, γλωσσῶν, πολιτισμῶν, πληθυσμῶν. Γενικά, εἶναι μιά μακροαίωνα ἱστορία αἵματος. Οἱ Φράγκοι ἔσφαξαν τοὺς Γαλάτες καί τελικά ἀνακατώθηκαν μαζί τους ὑπερβαίνοντας τίς ἀφετηρίες. Οἱ Ὀστρογότθοι ἔσφαξαν ὅσο μπόρεσαν τοὺς Λατίνους

καί τελικά ἀπογερμανοποιήθηκαν, ἔγιναν Βενετσιάνοι καί Πιεμοντέζοι Ἴταλοί. Οἱ Τοῦρκοι, Σελτζούκηδες ἢ Ὀθωμανοί, ἀλλάξαν τόν ἀδόξαστο στοὺς πληθυσμούς τῆς Μικρῆς Ἀσίας καί τελικῶς ἔγιναν ὅλοι Τοῦρκοι, ἔθνος νεωστὶ ἐκτουρκισμένο καί παλαιόθεν ἐξισλαμισμένο. Ὅσο καί νά ψάξεις στήν ἱστορία ἂν δέν θές νά τὴ βλέπεις μέ ρόζ γυαλιά, ἢ συμβίωση τῶν διαφορετικῶν ἦταν ὑπόθεση αἵματος καί ἐν πάσῃ περιπτώσει ὑπόθεση ὑποταγῆς καί ὑπαγωγῆς τῶν ἀσθενέστερων στοὺς ἰσχυρότερους, ἀποτέλεσμα σκληρῶν καί πολύχρονων συγκρούσεων. Στὴ διάρκεια αὐτῶν τῶν συγκρούσεων, κατὰ κανόνα στή μακρὰ ἱστορική διάρκεια, οἱ ἀσθενέστεροι ἔχαναν πολλά ἢ ὅλα τὰ χαρακτηριστικά τους: τὴ γλώσσα τους, τὴ θρησκεία τους, τίς παραδόσεις τους σέ σημεῖο μάλιστα πού ἡ παλαιὰ καταγωγή νά μὴν ἔχει παραμείνει οὔτε σάν ὠχρὴ ἀνάμνηση.

Ἄν τό αἶμα εἶναι τό μέσον τῆς δυναμικῆς διαδικασίας πού συντέμνει τόν ἱστορικό χρόνο, ἢ λησμονία εἶναι ἐκείνη πού σιγά σιγά λειαινεί τίς διαφορές καί φέρνει τὴν ἀφομοίωση: κάθε ἀφομοίωση ὅμως εἶναι καί μιά ἀλλοτρίωση. Παράδειγμα γνωστό καί ἀπλό γιά τὰ καθ' ἡμᾶς: Οἱ Ἀλβανοί (τό Ἄρβανον ἢ Ἄλβανον) πού ἄρχισαν νά ἔρχονται πρὸς τὴ Νότια Ἑλλάδα στά χρόνια τοῦ ὑστερου Βυζαντίου, κράτησαν τίς παραδόσεις τους καί τὴ γλώσσας τους ἀλλά προοδευτικά ἐξελληνίστηκαν. Σήμερα μόνο οἱ γιαγιάδες καί οἱ παπποῦδες μιλοῦν τὰ ἀρβανίτικα. Κι ἄλλοι ἀπ' αὐτοὺς τοὺς Ἀρβανίτες πρωταγωνίστησαν στήν Ἐπανάσταση τοῦ '21 (Υδραῖοι, Σπεταιῶτες, Ψαριανοί, πολλοὶ Πελοποννήσιοι καί Ρουμελιῶτες, Σουλιῶτες, Κυκλαδίτες) κι ἄλλοι πολέμησαν ὑπερασπιζόμενοι τὴν Ὀθωμανική Αὐτοκρατορία. Ἡ ἑλληνοαλβανική συνύπαρξη, ὅπως τό φερε ἡ ἱστορία, εἶναι μιά ἱστορία αἵματος ἀλλά καί εἰρηνικῆς συμβίωσης. Τό «Ἀλβανέ, Ἀλβανέ δέν θά γίνεις Ἑλληνας ποτέ» ἐκτός ἀπ' τόν σκληρό του ρατσισμό, μιά καί ἀλλαλάζει γιά τὴν ἀνωτερότητα τοῦ Ἑλληνοῦ, εἶναι μιά ἱστορική ἠλιθιότητα ἂν πᾶς στό Κριεκούκι ἢ τὰ Δερβενοχώρια.

Ἄλλά ἂς ἀφήσουμε τὴν ἱστορία: μόνο νά καταλάβουμε μᾶς βοηθᾶει κι ὄχι νά μιμηθοῦμε τὰ πεπραγμένα της. Ἀλλίμονο ἂν σήμερα πιάναμε τὰ χατζάρια τοῦ Μιαούλη ἢ τοῦ Κολοκοτρώνη γιά νά λύσουμε τίς διαφορές μας μέ τοὺς Ἀλβανούς ἢ ὅποιους ἄλλους.

Ἐπὶ τῆς ἀπάντησίν σου, ἔγραψα: Ἄνθρωποι ἀπὸ διαφορετικούς πολιτισμούς, διαφορετικές ιστορίες, διαφορετικές παραδόσεις. Τί γίνεται ὅταν αὐτοὶ οἱ ἄλλοι, οἱ ξένοι, δέν εἶναι ἓνα ἰδεολογικό φάντασμα πού ἀκούει στό ὄνομα Ἄλλος, ἀλλά εἶναι συγκεκριμένοι ἄνθρωποι μέ σάρκα καί ὀστά; Καί ναί μὲν ἡ σάρκα τους καί τὰ ὀστά τους εἶναι ὀλόδια μέ τὰ δικά μας, ἡμῶν τῶν ἰθαγενῶν, ὡστόσο κι ἐμεῖς καί αὐτοὶ τὰ βλέπουμε ὅτι εἶναι διαφορετικά. Ὅχι βέβαια στό ἐπίπεδο κρανίου καί ὁρμονῶν, ἥπατος καί νεφρῶν, ἀλλά στό «ἄνυλο» ἐπίπεδο τοῦ πολιτισμοῦ καί τῶν δικαιωμάτων.

Ἡ ἱστορία μᾶς δίνει πολλῶν εἰδῶν συμβιώσεις διαφορετικῶν φυλῶν, θρησκειῶν, γλωσσῶν, πολιτισμῶν, πληθυσμῶν. Γενικά, εἶναι μιά μακροαίωνα ἱστορία αἵματος. Οἱ Φράγκοι ἔσφαξαν τοὺς Γαλάτες καί τελικά ἀνακατώθηκαν μαζί τους ὑπερβαίνοντας τίς ἀφετηρίες. Οἱ Ὀστρογότθοι ἔσφαξαν ὅσο μπόρεσαν τοὺς Λατίνους

ἐπί τῷ αὐτῷ, στόν ἴδιο τόπο δηλαδή πού καί οἱ δύο θέλουν νά νέμονται, εἶναι ἡ σύγκρουση, ὥσπου ὁ ἕνας νά βάλει τόν ἄλλον κάτω. Παλιά μέ τά χατζάρια σήμερα ἀλλιῶς μιλά ἡ γλώσσα καί ἡ πρακτική τῆς καταστολῆς.

Τό κράτος ὡς τώρα μίλησε τή γλώσσα τῆς καταστολῆς, πού τά σκληρά ρήματά της εἶναι ἡ ἐπαναπροώθηση. Κι ὄχι μόνο τό κράτος. «Ὡς 300.000 ξένοι νά ζοῦν στήν Ἑλλάδα», ἀπεφάνθησαν οἱ ἔφηβοι στή «Βουλή τῶν Ἐφήβων» καί, ἐπομένως οἱ ἄλλες 700.000 νά τοῦ δίνουν.

Ἄν ὅμως θέλουμε νά ἐξορθολογήσουμε τίς σχέσεις, νά διατηρήσουμε καί νά μεγιστοποιήσουμε τό πολλαπλό «ἀμοιβαῖον ὄφελος» δέν ἀφήνουμε τό ζήτημα νά τό λύσει ὁ χρόνος. Κάνουμε πολιτική. Ἡ πολιτική, στήν προκειμένη περίπτωση ἔχει δύο ὀνόματα, εἶναι δύο εἰδῶν στήν καθαρῆ της μορφή: Ἐνσωμάτωση ἢ ἀφομοίωση (τῶν ξένων). Ἡ πολιτική τῆς ἐξωπέταξης

ἀπλῶς τροφοδοτεῖται ἀπό φοβικά, ἀμυντικά ἀνακλαστικά. Ἐκτός τοῦ ὅτι εἶναι ἀπαράδεκτη ἠθικά καί κοινωνικά εἶναι καί ἀτελέσφορη. Καί εἶναι ἀτελέσφορη διότι ὁ κυριακάτικος ἄνθρωπός μου στήν ὀρεινή Αἰγιαλεία τοῦς θέλει ἐδῶ τοῦς Ἄλβανούς «του» κι ὄχι στήν Κακαδιά, ἀκόμα κι ἂν ἡ ὁμάδα τους νικάει τή δική μας.

Ἄφομοίωση, λοιπόν, ἢ ἐνσωμάτωση; Στήν Εὐρώπη ἐφαρμόστηκαν καί οἱ δύο γραμμές μέ καλά καί κακά ἀποτελέσματα. Ἐμεῖς τί θά διαλέξουμε; Δύσκολη ἡ ὅποια ἀπάντηση, ἀμφιλεγόμενη, δύσκολες στήν ἐφαρμογή τους οἱ μορφές πρακτικῆς στίς ὁποῖες ὀδηγοῦν. Γιατί καί οἱ δύο, ὅποια κι ἂν προκρίνει κανεῖς, πρέπει νά ἀναταράξουν τά βαθύτερα κοιτάσματα τῶν πολιτισμῶν, τῶν νοοτροπιῶν, τῶν ἱστορικότητων. Εἶναι ἀδύνατον νά τό κάνω τώρα. Θά συνεχίσω ἄλλη φορά.

Β. Ἀπορρόφηση ἢ ἐνσωμάτωση;

Τό μέλλον πού προδιαγράφει γιά τοῦς ἄλβανούς οικονομικούς μετανάστες τό ρατσισκότερο καί ἐπηρμένο σύνθημα τῶν ἀλβανοφάγων δέν εἶναι ἀπίθανο. Μπορεῖ ἔτσι νά γίνει, οἱ Ἄλβανοί –ἐννοῶ ὅσοι ἐγκαθίστανται μόνιμα στήν Ἑλλάδα– μπορεῖ ποτέ νά μὴν ἐξελληνισθοῦν, ἴσως ποτέ νά μὴν συμβεῖ καί σ' αὐτούς ὅ,τι συνέβη μέ τά ἀλβανικά φύλα πού ἐγκαταστάθηκαν στό ὕστερο Βυζάντιο καί ἐπί Τουρκοκρατίας στόν σημερινό ἑλληνικό χῶρο. Ὑστερα ἀπό κάμποσους αἰῶνες ἀπό Ἄλβανοί ἔγιναν Ἀρβανίτες καί ἀπό Ἀρβανίτες Ἕλληνες μέ τά ὅλα τους, ἀνδραγαθήσαντες καί πρωτοστατήσαντες μάλιστα, κατά ξηράν καί θάλασσαν, εἰς τοῦς ἀγῶνας διά τήν ἀνεξαρτησίαν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους (ἀλλά καί ἀργότερα: βλέπε π.χ. Ἀντίσταση).

Μπορεῖ, λοιπόν, οἱ Ἄλβανοί στό μέλλον, νά μὴν γίνουν ποτέ Ἕλληνες ἀλλά μπορεῖ καί νά γίνουν. Ἄν εἶναι ἀφόρητο τό σύνθημα πού ἀκούστηκε προσφάτως κοντά σ' ἄλλα εἶναι καί γιατί προλέγει ἀυθαίρετα ἕνα μέλλον γιά τοῦς ἄλλους, θεωρώντας ὅτι ἡ ιδιότητα τοῦ Ἕλληνας εἶναι γιά πάντα καταρωμένη, μᾶλλον γονιδιακῶ τῷ τρόπῳ, ἀπό τοῦς σημερινούς περιούσιους Ἕλληνες, ἐνῶ οἱ Ἄλβανοί εἶναι καταδικασμένοι νά μὴ στεφανωθοῦν ποτέ ἀπό τό κλέος τῆς περιούσιας φυλῆς μας, ὡς κατώτεροι.

Στό μέλλον, θά γίνει ὅ,τι εἶναι νά γίνει. Ἡ ἱστορία, ὡς ἀστάθμητη, ἔχει πολλά ἐνδεχόμενα μέσα της καί εἶναι ἀστεῖο νά προλέγει κανεῖς ἐπικαλούμενος κά-

ποιες νομοτέλειες. Θά γίνει, λοιπόν, ὅ,τι εἶναι νά γίνει, ἀλλά στό μεταξύ κάτι γίνεται, ἡ πραγματικότητα κάνει κάποια δῆματα πρὸς μίαν ὀρισμένη κατεύθυνση, ἐκδηλώνεται μιά ὀρισμένη τάση μέ σαφήνεια. Κι αὐτή ἡ τάση, γιά τήν ὁποία μιλοῦσα παραπάνω, δείχνει ὅτι πολλοί ἄλβανοί οικονομικοί μετανάστες ἔρχονται στόν τόπο μας, βεβαίως, γιά δουλειά, ἀλλά ἡ βίξιμα ἀποδεικνύεται ἀρμένικη. Μπορεῖ νά μείνουν γιά καιρό ἢ γιά πάντα. Πόσοι θά μείνουν καί γιά πόσο καιρό ἐξαρτᾶται, κυρίως, ἀπό δύο παράγοντες: *πρῶτον*: ἀπό τό ἂν στήν πατρίδα τους δέν βρίσκουν δουλειά, ἂν ἡ πατρίδα τους, μέ τήν ἄθλια οικονομική καί κοινωνική κατάστασή της, τοῦς διώχνει. *Δεύτερον*: ἂν στήν Ἑλλάδα θά βρίσκουν δουλειά, ἂν τά γιαπιά, τά ἐστιατόρια, τά σπίτια, τά χωράφια, οἱ βιοτεχνίες τοῦς θέλουν, τοῦς ἔχουν ἀνάγκη (γι' αὐτό δέν μεταναστεύουν π.χ. στήν Τουρκία, γιατί ξέρουν ὅτι ἐκεῖ δέν ὑπάρχει δουλειά οὔτε γιά τοῦς Τούρκους).

Ἐμεῖς ὅμως τί θέλουμε; Ἄν οἱ τάσεις προδιαγράφουν κατά κάποιο τρόπο μίαν ἐξέλιξη πρὸς μιά ὀρισμένη κατεύθυνση, ἐμεῖς τί θέλουμε; Ἀποδεχόμεστε τίς τάσεις; Δέν ἐπεμβαίνουμε; Ἐναντιωνόμεστε σ' αὐτές; Καί ποιές οἱ συνέπειες πρὸς τή μιά ἢ τήν ἄλλη κατεύθυνση;

Θά χρησιμοποιήσω ἐδῶ τά λόγια τοῦ καθηγητῆ Γιώργου Καμίνη, σημερινοῦ «συνήγορου τοῦ πολίτη» (συνέντευξη στήν *Ἐλευθεροτυπία*, 26 Σεπτ. 2004). Στήν

ἐρώτηση ἂν ὑπάρχει θέμα ἄσκησης συνολικῆς πολιτικῆς (γιά τούς μετανάστες) ἀπαντᾷ:

«Ἐχουμε ὅμως πολιτική γιά τήν ἔνταξη τῶν ἀλλοδαπῶν στόν κοινωνικό ἰστό τῆς χώρας; Ἐχουμε ἀποφασίσει τί κοινωνία θέλουμε; Πορευόμαστε πρὸς μιά κοινωνία ἀνοχῆς καί εἰρηνικῆς συνύπαρξης, δηλαδή πρὸς μιά κοινωνία ἔνταξης καί πολυπολιτισμικότητας ἢ θέλουμε μιά κοινωνία ἀφομοίωσης; Κι ἂν ἰσχύει τό δεύτερο μπορεῖς νά μιλάς σήμερα γιά ἀφομοίωση; Ἀλλά μήπως οὔτε αὐτό θέλουμε; [...] Δέν ἔχουμε μεταναστευτική πολιτική, διότι δέν θέλουμε νά συνειδητοποιήσουμε ὅτι ἓνα μεγάλο μέρος τῶν ἀλλοδαπῶν ἔχουν ἐρθεῖ γιά νά παραμείνουν. Ἐμεῖς ἀκόμη νομίζουμε ὅτι ἦρθαν νά δουλέψουν γιά λίγο καί στή συνέχεια, “μόλις φτιάξουν κομπόδεμα” θά ἐπιστρέψουν στήν πατρίδα τους. [...] *Τούτη τήν ἀδράνεια ὅμως θά τήν πληρώσουμε ἀκριβά.* Γιατί τό σημερινό παιδί τοῦ μετανάστη, πού ζεῖ στό πεταί του τόν κοινωνικό ἀποκλεισμό, ἐξωθεῖται στό περιθώριο. Ἐάν αὐριο στραφεῖ στό ἐγκλημα ποιός θά εὐθύνεται;»

Ὁ κ. Καμίνης διαπιστώνει ἔλλειψη συνολικῆς πολιτικῆς, κρατικῆς ἰδιαίτερα. Κι ἔχει δίκιο. Δύο ὅμως εἶναι οἱ δυνατές πολιτικές: ἡ ἀφομοίωση ἢ ἡ ἐνσωμάτωση. Ὑπάρχει βέβαια καί τρίτη, αὐτή πού ἀκολουθεῖται: ἡ ἐμπειρική καί ἀποσπασματική ἀντίδραση ἀπέναντι στό μεταναστευτικό φαινόμενο πού πάει ἀπό τήν ἐξωπέταξη ὡς τό σπασμαδικό μπάλωμα, κατά περίπτωση, γεμάτη ἀντιφάσεις καί ἀδιέξοδα. Ἄς δοῦμε ὅμως τίς δύο πρῶτες.

Ἀφομοίωση: Ἐδῶ οἱ ξένοι ἀντιμετωπίζονται ὡς μιά παθητική μάζα. Τρῦς κάνουμε ὅ,τι θέλουμε. Κρατάμε, ἐπιλεκτικά, ὅσους θέλουμε (300.000 εἶπε ἡ «Βουλή τῶν Ἐφήβων», ἄρα 700.000 ἐξωπετάγονται), τούς ὑποχρεώνουμε νά γίνουν ὅπως τούς θέλουμε, σέ τελική ἀνάλυση καί σέ ἓνα ὀρισμένο βᾶθος χρόνους, νά γίνουν σάν κι ἐμᾶς, νά ἐξελληνιστοῦν μέ συνοπτικές διαδικασίες, νά ξεχάσουν τήν ἰδιοπροσωπεία τους, τή γλώσσα τους, τή θρησκεία τους, τήν κουλτούρα τους, νά ντύνονται σάν κι ἐμᾶς (εὐκόλο αὐτό), νά μαγειρεύουν σάν κι ἐμᾶς, νά τραγουδοῦν σάν κι ἐμᾶς, ἢ Ἀλβανίδα νά συμπεριφέρεται σάν τήν ἑλληνίδα κυρά της, μέ τόν ἴδιο τρόπο νά κοσμεῖ καί νά ἐπιπλάνει τό σπίτι της, νά διασκεδάζει μέ τόν ἴδιο τρόπο, νά χειροκροτεῖ μόνον τήν ἐθνική Ἑλλάδος, ἢ καρδιά τους «νά χτυπᾷ ἑλληνικά», μέ δύο λόγια –γιατί ὁ κατάλογος εἶναι πολύ μακρῦς– νά ἀποαλβανοποιηθοῦν πλήρως καί νά ἐξελληνισθοῦν πλήρως, μέ συνοπτικές διαδικασίες, νά μὴν ξεχωρίζουν ἔχοντας ἐγκλωπθεῖ πλήρως τό ἑλληνικό ἀξιακό σύστημα καί τίς ἀντίστοιχες συμπεριφορές, νά ξεχάσουν πλήρως αὐτό πού ἦταν. Ἡ πολιτική τῆς ἀφομοίωσης, πού προϋποθέτει πάντα

ἦπια ἢ σκληρή βία, πάντως βία, εἶναι πολιτική ἀλλοτρίωσης τοῦ ξένου στοιχείου. Συνέβη πολλές φορές στήν Ἱστορία τῶν λαῶν καί τῶν ἐθνῶν, καί σέ μᾶς. Περίπτωση μοντέλο εἶναι οἱ ΗΠΑ: ἀπό 30 ἐκ. πού ἦταν οἱ κάτοικοί τους στά χρόνια τοῦ Ἐμφυλίου πολέμου (Βόρειοι καί Νότιοι, 1861-1864), ξεπέρασαν τά 200.000.000 μετά τόν Β΄ παγκόσμιο πόλεμο, ὄχι βέβαια διά τῆς ὀργανιστικῆς γονιμότητας ἀλλά μέ τήν ὀλοσχερή ἀφομοίωση τῶν μεταναστῶν στό ἀμερικανικό ἔθνος, ἢ καλύτερα στό WASP: λευκός, ἀγγλοσάξων καί προτεστάντης, καθιστώντας Σλάβους, Μεξικάνους, Μαύρους, Ἰσπανούς, Ἑλληνες κ.λπ. ἀμερικανότερους τῶν Ἀμερικανῶν. Στό μοντέλο αὐτό οἱ ὅποιες διαφορές πρὸς τό κυρίαρχο στοιχεῖο καταστέλλονται, οἱ ἀντιφάσεις καταργοῦνται, οἱ συγκρούσεις πατάσσονται. Ἡ ἐθνική καταγωγή παραμένει ἰδιωτική ὑπόθεση, ἓνας οἰκογενειακός μῦθος, ὅπως τόν εἶδαμε νά εἰκονίζεται φολκλορικά στό «Γάμο ἃ λά ἑλληνικά», ἢ στό «Λεωφορεῖον ὁ πόθος», ὅπου ὅμως ὁ Πολωνός Μάρλον Μπράντο ἐκρήγνυται δυναμικά κάθε φορά πού τοῦ θυμίζει ἡ καθαρῶαμη Ἀμερικάνα Βίβιαν Λή ὅτι δέν εἶναι παρά ἓνας ἀγροῖκος Πόλλακ. Ἡ πολιτική τῆς ἀφομοίωσης, τῶν ἐκατομμυρίων μεταναστῶν στίς χώρες τῆς Δυτ. Εὐρώπης, Πακιστανῶν, Μαγκρεμπίνων, Μαύρων, Ἰσπανοπορτογάλων, Ἑλλήνων, Γιουγκοσλάβων, Φιλιππινέζων, Τούρκων ἀπέτυχε παταγωδῶς, –γιατί κι ἐκεῖ ἐφαρμόστηκε– ἀφήνοντας πίσω της ἄπειρα κοινωνικά ἐρείπια καί ἐκρηκτικές καταστάσεις.

Μᾶς ταιριάζει αὐτό τό μοντέλο; Πιό σωστά, τό θέλουμε;

Ἐνσωμάτωση: Ὁ ὅρος, ὀμολογουμένως, δέν εἶναι ἀρκετά σαφῆς. Καί τοῦτο διότι ἡ ἐνσωμάτωση ὑπαινίσσεται ὅτι οἱ ξένοι πρέπει νά γίνουν ἓνα σῶμα μέ τούς ντόπιους, νά ἐνταχθοῦν πλήρως μέσα στό σῶμα τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας. Μήπως κι ἔτσι δέν πρόκειται παρά γιά ἀφομοίωση μέ ἄλλο ὄνομα;

Θά ἔλεγα ὅμως ὅτι οἱ δύο πολιτικές διαφέρουν οὐσιωδέστατα. Μέ τήν ἐνσωμάτωση ἀναγνωρίζεται ὅτι οἱ ξένοι δέν μπορεῖ παρά νά ἐνταχθοῦν στήν ἑλληνική κοινωνία, στίς δομές της, στόν τρόπο λειτουργίας της. Οὔτε οἱ ντόπιοι νά τούς θεωροῦν ξένο σῶμα πού κάποια στιγμή θά ἀπαλλαγοῦν ἀπ' αὐτούς οὔτε οἱ ξένοι νά θεωροῦν ὅτι εἶναι ξένο σῶμα, ἐπίσημοι. Μέτοικοι ἴσως γιά ἓνα διάστημα –δέν θέλω νά τούς παραλληλίσω μέ τούς μέτοικους τῆς ἀρχαίας ἀθηναϊκῆς δημοκρατίας– πάντως στοιχεῖα αὐτοῦ τοῦ τόπου μέ ἐπίκτητη μέν ἐντοπιότητα, πάντως ἐντοπιότητα. Τό κρίσιμο σημεῖο εἶναι ἡ μὴ ἀποβολή τῶν στοιχείων τῆς ἐθνικῆς καί πολιτισμικῆς τους ἰδιοπροσωπείας, τό δικαίωμά τους νά εἶναι καί ξένοι. Καί συνάμα, ἀφοῦ ὡς ἐργαζόμενοι συσσωματώνονται στό σῶμα τῶν ἑλλήνων ἐργαζομένων, δέν μπορεῖ νά εἶναι ἀπόκληροι οὔτε

αποκλεισμένοι. Αὐτά τὰ γενικά παραπέμπουν σέ μιά σειρά μορφές πρακτικῆς, σέ δικαιώματα καί ὑποχρεώσεις: ἀναγνωρισμένο καί νομιμοποιημένο δικαίωμα ἐργασίας, περίθαλψης, ἐκπαίδευσης, κατοικίας. Ἄν τὰ παραπάνω ἀποτελοῦν τὰ ἐκ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ στοιχεῖα μᾶς εἰρηνικῆς συνύπαρξης, πού λέει μέ τό δίκιο του ὁ Σπυρίδωνος τοῦ Πολίτη, ὡστόσο δέν εἶναι τὰ μόνα. Οἱ ἄνθρωποι αὐτοί, καίτοι ἐνσωματωμένοι ὡς κοινωνικά ὄντα στήν ἐλληνική κοινωνία, ἔχουν τή γλώσσα τους, τίς παραδόσεις τους, τή θρησκεία τους ἐνδεχομένως, ἕνα μακρινό συναήκειν, ἔχουν τίς δικές τους συγγένειες - ἀγγιστεῖες. Βέβαια ἡ συνοίκηση εἶναι καί ἕνα δοῦναι-λαβεῖν, μιά ἀνταλλαγή δῶρων καί ἀντίδωρων, δίνουμε καί παίρνουμε. Οἱ συνοικοῦντες δέν εἶναι (ἢ δέν πρέπει νά εἶναι) ἀλληλοαποκλειόμενοι, γκετοποιημένοι. Ἡ ἀνταλλαγή μηνυμάτων, ἐμπορευμάτων, γυναικῶν, ἀνδρῶν, γλωσσῶν, συμπεριφορῶν εἶναι βασικός νόμος ἀνάπτυξης καί ἐξέλιξης τῶν κοινωνιῶν. Ἄλλά νά ξέρουμε ὅτι ἀνάμεσα στίς διαφορετικές ὁμάδες ὑπάρχουν μέν περάσματα, δάνεια, δῶρα καί ἀντίδωρα, ὁσμώσεις, διαπερατότητες ἀλλά ὑπάρχουν καί ἀδιάβητα σημεῖα. Τά ποτάμια καί τά βουνά καί ἐνώνουν καί χωρίζουν. Τά σύνορα καί χωρίζουν καί ἐνώνουν: δέν εἶναι ἕνα μάγμα οἱ κοινωνίες.

Καί πάνω ἀπ' ὅλα ἡ ἐνσωμάτωση εἶναι μιά διαδικασία -ποτέ δέν γίνεται μιά καί ἕξ- ὥστε ἡ συνοίκηση τῶν ἐξ ὀρισμοῦ ἑτεροκλήτων νά μήν καταλήγει ἢ στήν καταστρεπτική σύγκρουση ἢ στήν ἀλλοτρίωση τοῦ ἀσθενέστερου, τοῦ ξένου. Δύσκολο πράγμα δηλαδή, πολύ δύσκολο διότι κοντά σ' ἄλλα, τὰ συμφέροντα καί τὰ διαφέροντα, ἡ ἐνσωμάτωση ὑπαγορεύει ἐκατέρωθεν ὑποχρεώσεις. Νά πάρω ἕνα μόνο παράδειγμα: Βεβαίως ἡ ἐλληνική πολιτεία πρέπει νά βοηθήσει τοὺς ξένους νά μάθουν ἐλληνικά, καλά ἐλληνικά. Τούτη ἡ ὑποχρέωση τῆς πολιτείας εἶναι συνάλληλη μέ τήν ὑποχρέωση ἡμῶν τῶν ἰθαγενῶν νά μιλάμε στοὺς ξένους, νά μήν στραβομουτσουιάζουμε μέ τὰ γλωσσικά τους λάθη, νά μή τοὺς λοιδοροῦμε γιά τίς κοτσάνες τους, νά μή φοβόμαστε ὅτι ἡ ἐπικοινωνία μαζί τους φέρνει ἐκπτώχευση τῆς δικιάς μας γλώσσας (ὅπως ἔκανε ὁ Καραγκιόζης μέ τόν Μπαρμπαγιῶργο πού τοῦ κοροΐδενε τή γλώσσα μπάς καί τοῦ ἀρπάξει τήν τσαντίλα μέ τό τυρί). Μποροῦμε νά συνειδητοποιήσουμε πόσο κόπο χρειάζεται ὁ ξένος νά μάθει τή λέξη ἐκπτώχευση καί τόσες ἄλλες; Ὅσο δέν τίς μαθαίνει θά εἶναι ἐξ ὀρισμοῦ φτωχός. Ὅσοι ἔχουμε ζήσει στό ἐξωτερικό ξέρουμε πόσο διαφορετική καί συχνά περιφρονητική εἶναι ἡ συμπεριφορά γλώσσας τῶν ντόπιων ἀπέναντι στοὺς ξένους. Οἱ Ἴταλοί γιά παράδειγμα στήνουν ἀμέσως κουβεντολὸι μέ τόν ξένο παρόλο πού ὁ ξένος μόλις πού καταφέρνει νά συνεννοεῖται μαζί τους στά στοιχειώδη. Ἄλλο οἱ Ἑγγλέζοι, οἱ Γάλλοι, οἱ Γερμανοί κ.λπ. Τό ἴδιο παράδειγμα δείχνει καί μιά ἀμοιβαία ὑποχρέωση τῶν ξένων νά μάθουν τή γλώσσα τοῦ τόπου καί μέ δικές τους προσπάθειες. Μαθαίνοντας τή

γλώσσα, ἐκτός τοῦ ὅτι ἀποκοῦν ἕνα μέσο ἐπικοινωνίας, κατακοῦν ταυτόχρονα ἕνα πολύτιμο στοιχεῖο ἐντοπιότητας.

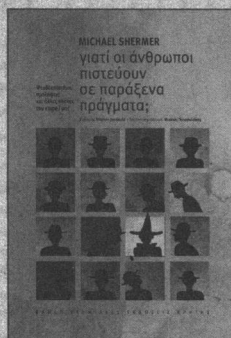
Μέ ὅλα τὰ παραπάνω ἤθελα νά δείξω ὅτι, ἀφοῦ ὡς κοινωνία εἴμαστε καταδικασμένοι νά συμβιώσουμε μέ τοὺς ξένους, καλοῦμαστε νά διαμορφώσουμε καί νά κατακτήσουμε τίς συμπεριφορές καί τοὺς θεσμούς αὐτῆς τῆς συμβίωσης. Αὐτό εἶναι τό στοιχεῖο πού ἂν τό κερδίσουμε, καί ἐμεῖς καί οἱ ξένοι, θά εἶναι πρὸς ἀμοιβαῖον ὄφελος.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ

Ἴδρυμα Τεχνολογίας καί Ἐρευνας

Μάνης 5, 106 81 Ἀθήνα, Τηλ.: (01) 38 18 372, Fax: 33 01 583

Γιατί στη σημερινή «επιστημονικά φωτισμένη» εποχή, οι άνθρωποι πιστεύουν ακόμη στις απαγωγές από εξωγήινους, στους μάγους, στις τηλεπάθειες και στις αιρέσεις; Ένα συναρπαστικό βιβλίο για τις απάτες και τις πλάνες του καιρού μας...

MICHAEL SHERMER

Γιατί οι άνθρωποι πιστεύουν σε παράξενα πράγματα;

Ψευδοεπιστήμη, προλήψεις και πλάνες του καιρού μας

17 x 24 cm, σελ. 360 Τιμή: 17,50 €

ΑΔΡΑΞΕ ΤΗ ΜΕΡΑ: Η ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ ΤΟΥ ΛΕΝΙΝ

του Σλάβο Ζίσεκ

μετάφραση: Χρήστος Λάσκος

Ο Σλάβο Ζίσεκ αρχίζει σιγά-σιγά να γίνεται γνωστός και στην Ελλάδα. Από τις εκδόσεις Scripta έχουν κυκλοφορήσει δύο από τα τελευταία του βιβλία, το *Μίλησε κανείς για Όλοκληρωτισμό;* (2002, σε μετάφραση της Β. Γιακώβου και επιμέλεια του Γ. Σταυρακάκη) και το *Καλωσορίσατε στην Έρημο του Πραγματικού* (2003, σε μετάφραση της Β. Γιακώβου). Ο Ζίσεκ, εκτός από φιλόσοφος και ψυχαναλυτής, είναι και πολιτικά ενεργός άνθρωπος της Άριστεράς -υπήρξε μάλιστα υποψήφιος πρόεδρος της Σλοβενίας άμεσα μετά την ανακήρυξη της ανεξαρτησίας της.

Τά κείμενά του είναι ιδιόμορφα κυρίως λόγω του γεγονότος πώς ανακατεύει, με εξαιρετικά πετυχημένο συνήθως τρόπο, αναφορές από τις πιο διαφορετικές περιοχές του επιστητού: κινηματογράφος με φιλοσοφία, ψυχανάλυση με κοσμογραφία, ποδόσφαιρο με μαθηματικά, ωροσκόπια, MTV, και δέβαια πολλή πολιτική...

Στό παρακάτω άρθρο του, που δημοσιεύτηκε στο London Review of Books το καλοκαίρι του 2002, μάς καλεί να επιστρέψουμε στον Λένιν. Όχι για να του αποδώσουμε δικαιοσύνη για όσα του καταμαρτυρούνται χρόνια τώρα, αλλά να επιστρέψουμε σ' αυτόν, γιατί μάς είναι πολιτικά πολύτιμος σήμερα. Την ίδια γραμμή υπερασπίζεται -μέ πολύ αναλυτικότερο τρόπο, όμως- στο άρθρο *Repeating Lenin* στο δικτυακό τόπο www.lacan.com, ενώ αυτόν τον καιρό από τις αγγλικές εκδόσεις Verso κυκλοφορεί ένα βιβλίο του με αποκλειστικό θέμα τον Λένιν. Μια πολύ καλή ιδέα για την ευρύτερη συζήτηση, στην οποία εντάσσονται αυτές οι τοποθετήσεις, δίνει το βιβλίο που έχει γράψει ο Ζίσεκ από κοινού με τον Ερνέστο Λακλάου και την Τζούντιθ Μπάτλερ με τίτλο *Contingency, Hegemony, Universality* (Verso, 1999).

Αφορμή για το συγκεκριμένο κείμενο του Ζίσεκ έδωσε η έκδοση της βιογραφίας του Λένιν από τη γαλλίδα ιστορικό Έλέν Καρέρ ντ' Ανκώς (Helene Carrere d' Encausse). Το βιβλίο κυκλοφόρησε και στην Ελλάδα πρόσφατα από τις εκδόσεις Έστια. Σέ μία βιβλιοπαρουσίαση σέ ελληνική εφημερίδα, λοιπόν, ο παρουσιαστής συμφώνησε με τή συγγραφέα και στή διαπίστωση ότι, εκτός των άλλων, ο Λένιν υπήρξε στή ζωή του μέτριος θεωρητικός! Είναι τέτοια ή εύκολια με τήν όποια εκστομίζονται πράγματα στή χώρα μας που ακόμη και ο Ζίσεκ θά έκπλησσόταν...

X.A.

Η Άριστερά διώνει μία διαλυτική έμπειρία: τό προοδευτικό κίνημα υποχρεούται νά έφεύρει από τήν αρχή τό συνολικό του πρόγραμμα. Αυτό που μοιάζει νά ξεχνιέται, όμως, είναι πώς μία παρόμοια έμπειρία οδήγησε στό λενινισμό. Σκεφτείτε τό σόκ του Λένιν όταν, τό φθινόπωρο του 1914, όλα τά ευρωπαϊκά σοσιαλδημοκρατικά κόμματα, με τήν εξαίρεση των Σέρβων, ακολούθησαν τήν «πατριωτική γραμμή». Πόσο δύσκολο ήταν, σέ μία περίοδο όπου οι στρατιωτικές συγκρούσεις είχαν κόψει τήν ευρωπαϊκή ήπειρο στή μέση, νά μήν παίρνεις τήν πλευρά κανενός. Σκεφτείτε πόσοι υποτιθέμενα ανοιχτόμυαλοι διανοού-

μενοι, συμπεριλαμβανομένου του Φρόντ, υπέκυψαν, έστω προσωρινά, στον εθνικιστικό πειρασμό.

Τό 1914 ένας όλόκληρος κόσμος εξαφανίστηκε παίρνοντας μαζί του όχι μόνο τήν αστική πίστη στην πρόοδο, αλλά και τό σοσιαλιστικό κίνημα που ήταν συνδεδεμένο μ' αυτή. Ο Λένιν (ο Λένιν του *Τί νά κάνουμε;*) ένωσε τό έδαφος νά φεύγει κάτω από τά πόδια του -δέν υπήρξε, στην απέλλισμένη του αντίδραση, καμιά αίσθηση ικανοποίησης, καμιά έπιθυμία νά πεί «Εγώ σάς τά έλεγα». Τήν ίδια στιγμή, ή καταστροφή έκανε δυνατό τό καιριο λενινιστικό συμβάν: τήν υπέρβαση του εξέλικτικού ιστορικισμού της Β' Διεθνούς. Ο πυ-

ρήνας τῆς λενινιστικῆς «οὐτοπίας» —ή ριζική παρώθη-
ση γιά συντριβή τοῦ ἀστικῆς κράτους καί ἐφεύρεση
μιάς νέας κοινωνικῆς μορφῆς τύπου Κομμούνας χωρίς
στρατό, ἀστυνομία ἢ γραφειοκρατία, στήν ὁποία ὅλοι
θά μποροῦσαν νά παίρνουν μέρος στή διαχείριση τῶν
κοινωνικῶν ὑποθέσεων— προέκυψε ἄμεσα ἀπό τίς στά-
χτες τοῦ 1914. Δέν ἦταν ἓνα κοινωνικό πρόταγμα γιά
κάποιο μακρινό μέλλον: τόν Ὀκτώβριο τοῦ 1917 ὁ Λέ-
νιν ἰσχυρίστηκε πῶς «μποροῦμε μέ τή μία νά θέσουμε
σέ κίνηση ἓναν κρατικό μηχανισμό πού θά ἀποτελεῖται
ἀπό 10, ἂν ὄχι 20, ἑκατομμύρια ἀνθρώπους». Αὐτό
πού πρέπει νά ἀναγνωρίσουμε εἶναι ἡ «τρέλα» (μέ τήν
ἐννοια τοῦ Κίρκενγκωρ) αὐτῆς τῆς οὐτοπίας —σ' αὐτό
τό πλαίσιο, ὁ σταλινισμός φαίνεται ὡς ἐπιστροφή στήν
κοινή λογική. Τό ἐκρηκτικό δυναμικό τοῦ Κράτος καί
Ἐπανάσταση δέν μπορεῖ νά ὑπερεκτιμηθεῖ: στίς σελίδες
του, ὅπως ἔγραψε ὁ Νήλ Χάρντιγκ στόν *Λενινισμό*
(1996), «τό λεξιλόγιο καί ἡ γραμματική τῆς δυτικῆς
παράδοσης τῆς πολιτικῆς κατέστη αἶφνης ἀχρηστο».
Αὐτό πού ἀκολούθησε θά μπορούσε νά ἀποκληθεῖ, κά-
νοντας χρήση τοῦ τίτλου ἀπό τό κείμενο τοῦ Ἄλτου-
σέρ γιά τόν Μακιαβέλι, *la solitude de Lenine*: μιά στιγ-
μή ὅπου ἔστεκε μόνος, παλεύοντας ἐνάντια στό ρεῦμα
μέσα στό ἴδιο του τό κόμμα. Ὅταν, στίς *Θέσεις τοῦ*
Ἀπρίλη τό 1917, ὁ Λένιν ἀναγώρισε τήν *Augenblick*,
τήν μοναδική συγκυρία γιά ἐπανάσταση, ἡ ἀρχική ἀντί-
δραση ἀπό μέρους τῆς μεγάλης πλειοψηφίας τῶν συ-
ντρόφων του στό κόμμα ἦταν εἴτε κατάπληξη εἴτε πε-
ριφρόνηση. Κανείς ἐξέχων Μπολσεβίκος ἠγέτης δέν
ὑποστήριξε τό κάλεσμα στήν ἐπανάσταση καί ἡ συντα-
κτική ομάδα τῆς *Πράβδα* προχώρησε στό ἀσυνήθιστο
βῆμα νά διαχωρίσει τήν ἴδια καί τό κόμμα ἀπό τίς
προτάσεις τοῦ Λένιν. Ὁ Μπογκνάνοφ χαρακτήρισε τίς
Θέσεις τοῦ Ἀπρίλη ὡς «τό ντελίριο ἑνός τρελοῦ». Ἡ
Ναντέζντα Κρούπκαγια συμπέρανε: «φοδᾶμαι πῶς
φαίνεται σάν ὁ Λένιν νά ἔχει τρελαθεῖ».

Ἄν καί ἡ προσωπική παρέμβαση τοῦ Λένιν ἦταν τό-
σο σημαντική, ἡ ἱστορία τῆς Ὀκτωβριανῆς ἐπανάστα-
σης δέν πρέπει νά ἀξιονίζεται γύρω ἀπό τό μῦθο μιάς
μοναδικῆς ἰδιοφυΐας. Ὁ Λένιν πέτυχε ἐπειδή ἡ ἐκκλη-
σή του, ἐνῶ ὑπερέβαινε τόν κομματικό μηχανισμό, ἔγι-
νε ἀντιληπτή στό μικρο-επίπεδο τῆς ἐπαναστατικῆς
πολιτικῆς: τοπικές ἐπιτροπές εἶχαν ἐγκαθιδρυθεῖ σέ
ὅλες τίς ρωσικές μεγαλουπόλεις, τείνοντας νά ἀγνοοῦν
τῆς ἐξουσία τῆς «νόμιμης» κυβέρνησης καί νά παίρ-
νουν τά πράγματα στά χέρια τους. Τήν ἀνοιξη τοῦ
1917, ὁ Λένιν ἦταν σέ πλήρη γνώση τοῦ παραδόξου
τῆς κατάστασης: τώρα πού ἡ Ἐπανάσταση τοῦ Φε-
βρουαρίου εἶχε συντριβῆ τό τσαρικό καθεστῶς, ἡ Ρω-
σία ἦταν ἡ δημοκρατικότερη χώρα στήν Εὐρώπη μ'
ἓναν χωρίς προηγούμενο βαθμό μαζικῆς κινητοποίη-
σης, ἐλευθερίας τῆς ὀργάνωσης καί τοῦ Τύπου —κι,
ἀκόμη, αὐτή ἡ ἐλευθερία ἔκανε τά πάντα ἀμφίβολα
καί ἀσταθῆ. Ἄν ὑπάρχει ἓνα κοινό νῆμα πού διατρέ-
χει ὅλα τά κείμενα τοῦ Λένιν μεταξύ Φεβρουαρίου καί
Ὀκτωβρίου, εἶναι ἡ ἐπιμονή του στό χάσμα πού χω-

ρίζει τόν πολιτικό ἄγωνα ἀπό τούς ρητούς στόχους
του: ἄμεση εἰρήνη, ἀναδιανομή τῆς γῆς καί, φυσικά,
τήν ἀπόδοση «ὅλης τῆς ἐξουσίας σ'τά σοσιέτ», δηλαδή
τή συντριβή τῶν ὑπαρχόντων κρατικῶν μηχανισμῶν
καί τήν ἀντικατάστασή τους ἀπό νέες, τύπου Κομμού-
νας, μορφές τῆς κοινωνικῆς διεύθυνσης. Αὐτό εἶναι τό
χάσμα μεταξύ τῆς ἐπανάστασης μέ τήν ἐννοια τῆς φα-
ντασιακῆς ἐκρηξης ἐλευθερίας καί τῆς ὑψηλῆς στιγμῆς
τῆς καθολικῆς ἀλληλεγγύης ὅταν «τά πάντα φαίνονται
δυνατά» καί τῆ σκληρῆ δουλειά τῆς κοινωνικῆς ἀνοι-
κοδόμησης πού πρέπει νά ὑλοποιηθεῖ ἂν εἶναι αὐτή ἡ
ἐκρηξη ν' ἀφήσει τά ὅποια ἔχνη της.

Αὐτό τό χάσμα —πού παραπέμπει στό διάστημα με-
ταξύ 1789 καί 1793 τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης—
εἶναι ὁ χῶρος τῆς μοναδικῆς παρέμβασης τοῦ Λένιν.
Τό θεμελιῶδες μάθημα τοῦ ἐπαναστατικοῦ ὕλισμου
εἶναι πῶς ἡ ἐπανάσταση πρέπει νά ξεσπάσει δυό φο-
ρές. Δέν εἶναι πῶς ἡ πρώτη στιγμή ἔχει τή μορφή μιάς
ἐπανάστασης, πού μέλλει νά ἀποκτήσει τό περιεχόμε-
νό της ἀργότερα, ἀλλά μᾶλλον τό ἀντίθετο: ἡ πρώτη
ἐπανάσταση διατηρεῖ τόν παλιό τρόπο σκέψης, τήν πί-
στη πῶς ἐλευθερία καί δικαιοσύνη μποροῦν νά κατα-
κτηθοῦν ἐάν ἀπλῶς χρησιμοποιήσουμε τήν ἤδη ὑπάρ-
χουσα κρατική μηχανή καί τούς δημοκρατικούς της
μηχανισμούς, πῶς τό «καλό» κόμμα μπορεῖ νά κερδί-
σει σέ ἐλεύθερες ἐκλογές καί νά ὀλοκληρώσει τόν σο-
σιαλιστικό μετασχηματισμό «νόμιμα». (Ἡ καθαρότερη
ἐκφραση αὐτῆς τῆς αὐταπάτης εἶναι ἡ θέση τοῦ Κά-
ουτσκι, διατυπωμένη τό 1920, πῶς ἡ λογική μορφή
τοῦ πρώτου σταδίου τῆς πορείας ἀπό τόν καπιταλισμό
στόν σοσιαλισμό θά ἦταν ἓνας κοινοβουλευτικὸς συνα-
σπισμός ἀστικῶν καί προλεταριακῶν κομμάτων). Αὐ-
τοί πού ταλαντεύονται καί φοβοῦνται νά κάνουν τό
δεύτερο βῆμα ὑπέρβασης τῶν παλιῶν μορφῶν, εἶναι
ὅσοι (μέ τά λόγια τοῦ Ροβεσπιέρου) θέλουν μιά «ἐπα-
νάσταση χωρίς ἐπανάσταση».

Στά γραπτά τοῦ 1917 ὁ Λένιν φυλάει τήν πιό ὀξεία
εἰρωνεία γιά ὅσους ἐπιδίδονται σέ μιά μάταιη ἀναζη-
τηση κάποιου εἶδους ἐγγύησης γιά τήν ἐπανάσταση
εἴτε στή μορφή μιάς πραγματοποιημένης ἰδέας κοινωνι-
κῆς ἀναγκαιότητας («εἶναι πολύ νωρίς γιά τή σοσια-
λιστική ἐπανάσταση, ἡ ἐργατική τάξη δέν εἶναι ἀκόμη
ὠριμη») εἴτε μιάς κανονιστικῆς, δημοκρατικῆς νομιμό-
τητας («Ἡ πλειοψηφία τοῦ πληθυσμοῦ δέν εἶναι μαζί
μας, ἐπομένως ἡ ἐπανάσταση δέν θά ἦταν δημοκρατι-
κή»). Εἶναι σάν ὁ ἐπαναστατικὸς φορέας νά ζητοῦσε
τήν ἄδεια κάποιου ἀντιπροσώπου τοῦ Ἄλλου πρὶν
διακινδυνεύσει τήν κατάκτηση τῆς κρατικῆς ἐξουσίας.
Γιά τόν Λένιν, ὅπως καί γιά τόν Λακάν, ἡ ἐπανάστα-
ση «ne s' autorise que d' elle-meme». Ἡ ἀνησυχία μή-
πως καταληφθεῖ ἡ ἐξουσία σέ ἀνώριμη στιγμή, ἡ ἀνα-
ζήτηση κάποιος ἐγγύησης, εἶναι μιά ἐκφραση τοῦ φό-
βου μπροστά στήν ἄδυσσο. Αὐτό εἶναι πού ὁ Λένιν
ἐπανειλημμένα ἀπορρίπτει ὡς «ὀπορτουניσμό»: μιά
συμφυῶς ἐσφαλμένη τοποθέτηση κρύβει τό φόβο πίσω
ἀπό ἓνα προστατευτικό πέτασμα ὑποτιθέμενων ἀντι-

κειμενικῶν γεγονότων, νόμων καὶ κανόνων. Τό πρῶτο δῆμα στή μάχη εἶναι νά διακηρυχθεῖ καθαρά: «Τί, λοιπόν, νά κάνουμε; Ἐμεῖς πρέπει Aussprechen was ist, “νά τοποθετήσουμε τά γεγονότα”, νά ἀποδεχτοῦμε πῶς ὑφίσταται μιὰ τάση, ἢ μιὰ γνώμη, στήν Κεντρική μας Ἐπιτροπή...».

Τί συνέβη ὅταν ὁ Λένιν ἀπέκτησε μεγαλύτερη συνείδηση τῶν περιορισμῶν τῆς μπολσεβίκικης ἐξουσίας; Ἐδῶ μιὰ ἀντίφαση πρέπει νά ὑπογραμμιστεῖ μεταξύ Λένιν καί Στάλιν. Στά πολύ τελευταῖα γραπτά τοῦ Λένιν, πολύ ἀφότου εἶχε ἀρνηθεῖ τήν οὐτοπία τοῦ Κράτος καί Ἐπανάσταση, ὑπάρχει τό περίγραμμα ἐνός περισσότερο μετριοπαθοῦς, «ρεαλιστικοῦ», προγράμματος γιά τούς μπολσεβίκους. Δεδομένης τῆς οικονομικῆς ὑπανάπτυξης καί τῆς πολιτισμικῆς καθυστέρησης τῶν ρωσικῶν μαζῶν δέν ὑπῆρχε τρόπος γιά «ἄμεσο πέρασμα στό σοσιαλισμό». Ὅλα ὅσα ἡ σοβιετική ἐξουσία μποροῦσε νά κάνει ἦταν νά συνδυάσει τή μετριοπαθή πολιτική τοῦ «κρατικοῦ καπιταλισμοῦ» μέ τήν πολιτιστική ἐκπαίδευση τῶν ἀγροτικῶν μαζῶν. Γεγονότα καί ἀριθμοί ἀποκάλυπταν «πῶς μιὰ τεράστια ποσότητα

ἐπείγουσας προκαταρκτικῆς ἐργασίας ἔπρεπε νά πραγματοποιηθεῖ προκειμένου νά προσεγγιστεῖ τό ἐπίπεδο μιᾶς συνηθισμένης δυτικοευρωπαϊκῆς πολιτισμένης χώρας. Πρέπει νά συνειδητοποιήσουμε τήν ἀσιατική ἄγνοια ἀπό τήν ὁποία ἔχουμε νά βγάλουμε τόν ἑαυτό μας». Ὁ Λένιν ἐπανειλημμένα προειδοποιεῖ ἐναντίον τῆς «ἄμεσης ἐμφύτευσης τοῦ κομμουνισμοῦ»: «Σέ μιὰ περίπτωση δέν πρέπει νά εἰσαγάγουμε ἀυστηρά κομμουνιστικές ἰδέες στήν ὑπαιθρο. Γιά ὅσο καιρό ἡ ὑπαιθρος δέν διαθέτει τήν ὑλική βάση γιά τόν κομμουνισμό θά ἦταν ἐπώδυνη, γιά νά μὴν πῶ μοιραία, γιά τόν κομμουνισμό μιὰ τέτοια ἐνέργεια». Τό ἐπαναλαμβανόμενο μοτίβο εἶναι: «Τό πῶ ὀδυνηρό πράγμα τώρα θά ἦταν ἡ διασύννη». Ἀντίθετα σ' αὐτήν τήν ἐμμονή στή «μορφωτική ἐπανάσταση», ὁ Στάλιν ἐπέλεξε τήν ἀντιλενινιστική ἔννοια τῆς «οἰκοδόμησης τοῦ σοσιαλισμοῦ σέ μιὰ μόνο χώρα».

Αὐτό δέν σημαίνει, βέβαια, πῶς ὁ Λένιν σιωπηρᾶ ἀποδέχτηκε τή μενσεβίκικη κριτική τοῦ μπολσεβίκικου οὐτοπισμοῦ ὅτι ἡ ἐπανάσταση ἔπρεπε νά ἀκολουθήσει μιὰ προκαθορισμένη πορεία καί ὅτι μπορεῖ νά συμβεῖ

μόνο ὅταν οἱ ἀναγκαῖες ὑλικές προϋποθέσεις εἶναι ὅλες στὴ θέση τους. Αὐτό πού ἀντιλήφθηκε, γράφοντας στὴν ἀρχὴ τῆς δεκαετίας τοῦ 1920, ἦταν πὼς τὸ κύριο ζήτημα γιὰ τοὺς μπολσεβίκους εἶναι νὰ ἀναλάβουν τὶς εὐθύνες ἐνὸς προοδευτικοῦ ἀστικοῦ καθεστῶτος (καθολικὴ προσφορὰ ἐκπαίδευσης κ.τ.ο). Ὡστόσο, τὸ γεγονός πὼς ὁ φορέας τῆς ἐξέλιξης αὐτῆς εἶναι ἡ ἐργατικὴ ἐπαναστατικὴ ἐξουσία ἀλλάζει θεμελιωδῶς τὴν κατάσταση: δίνεται ἡ δυνατότητα αὐτὰ τὰ μέτρα νὰ ἀναληφθοῦν μὲ τρόπο ὥστε νὰ ἀκυρωθεῖ τὸ ἀστικό ἰδεολογικὸ τους φορτίο – ἡ ἐκπαίδευση θὰ ὑπηρετεῖ τὸ λαὸ καὶ δὲν θὰ εἶναι ἓνα προσωπεῖο γιὰ τὴν προώθηση τῶν ἀστικῶν ταξικῶν συμφερόντων. Τὸ κατεξοχὴν διαλεκτικὸ παράδοξο εἶναι πὼς τὸ ἀνέλπιδο τῆς ρωσικῆς κατάστασης (ἡ καθυστέρηση πού ὑποχρεώνει τὴν προλεταριακὴ ἐξουσία νὰ ἀναλάβει τὴν ἀστικὴ μορφωτικὴ διαδικασία) μπορεῖ νὰ μετατραπεῖ σὲ πλεονέκτημα: «Κι ἂν ἡ πλήρως ἀπελπιστικὴ κατάσταση, παρακινώντας τὶς προσπάθειες τῶν ἐργατῶν καὶ τῶν ἀγροτῶν στὸ δεκαπλάσιο, μᾶς πρόσφερε τὴν εὐκαιρία νὰ δημιουργήσουμε τὶς προϋποθέσεις τοῦ πολιτισμοῦ μ' ἓνα διαφορετικὸ τρόπο ἀπ' αὐτόν τῶν δυτικοευρωπαϊκῶν χωρῶν».

Ἔχουμε, λοιπόν, δύο ἀσύμβατα μοντέλα γιὰ τὴν

ἐπανάσταση: νὰ περιμένουμε γιὰ τὴν ὥρα τῆς τελικῆς κρίσης, ὅταν ἡ ἐπανάσταση θὰ ξεσπάσει στὸν «κατάλληλο γι' αὐτὴν χρόνο» σύμφωνα μὲ τὴν ἀναγκαιότητα τῆς ιστορικῆς ἐξέλιξης. Ἡ νὰ βεβαιώσουμε πὼς ἡ ἐπανάσταση δὲν «ἔχει κατάλληλο χρόνο», πὼς ἡ εὐκαιρία γιὰ νὰ τὴν πραγματοποιήσουμε εἶναι κάτι πού ἐμφανίζεται καὶ πρέπει νὰ τὸ ἀδράξουμε. Ὁ Λένιν ἰσχυρίζεται πὼς ἓνα ἐξαιρετικὸ σύνολο περιστάσεων, σὺν αὐτὸ τῆς Ρωσίας τοῦ 1917, μπορεῖ νὰ μᾶς δώσει τὸν τρόπο γιὰ τὴν παραβίαση τοῦ κανόνα. Θὰ ἔλεγα πὼς αὐτὴ ἡ πεποίθηση εἶναι σήμερα περισσότερο πειστικὴ ἀπὸ ὅποτεδήποτε ἄλλοτε. Ζοῦμε σὲ μιὰ ἐποχὴ ὅπου τὸ κράτος καὶ οἱ μηχανισμοὶ του –μαζὶ καὶ οἱ πολιτικοὶ φορεῖς– εἶναι ὅλο καὶ λιγότερο σὲ θέση νὰ χειριστοῦν τὰ καιρῖα θέματα. Ἡ αὐταπάτη πὼς τὰ πειστικὰ προβλήματα πού ἀντιμετώπιζε ἡ Ρωσία τοῦ 1917 (εἰρήνη, ἀναδιανομὴ τῆς γῆς κλπ.) θὰ μπορούσαν νὰ εἶχαν λυθεῖ μὲ κοινοβουλευτικὰ μέσα εἶναι στὴν πραγματικότητα παρόμοια μὲ τὴ σημερινὴ αὐταπάτη πὼς ἡ οἰκολογικὴ ἀπειλὴ μπορεῖ νὰ ἐξαλειφθεῖ ἐφαρμόζοντας τὴ λογικὴ τῆς ἀγορᾶς (κάνοντας τοὺς ρυπαίνοντες νὰ πληρώσουν γιὰ τὴν καταστροφὴ πού προκαλοῦν).

Πὼς τοποθετεῖται ἡ νέα μελέτη τῆς Ἑλέν Καρέρ ντ' Ἀνκῶς ἐναντι ὅλων αὐτῶν; Ἡ βασικὴ τῆς προσέγγισης

είναι πώς τώρα πού ο κομμουνισμός εξέλιπε είναι καιρός για μία αντικειμενική εκτίμηση της συνεισφοράς του Λένιν. Μέσα σ' αυτές τις συντεταγμένες το βιβλίο της επιχειρεί να αποδώσει στον Λένιν αυτό που του οφείλεται. Η συγγραφέας θεωρεί πώς η σταλινική κρατική μηχανή προέκυψε μέσα από τον συμβιβασμό της ΝΕΠ. Εάν το κράτος ήταν υποχρεωμένο να κάνει ένα βήμα πίσω και να δώσει χώρο στην αγορά, την ατομική ιδιοκτησία κ.τ.ο, έπρεπε, ταυτόχρονα, να επιτύχει έναν σφιχτότερο έλεγχο της κοινωνίας έτσι ώστε οι κατακτήσεις της επανάστασης να μην απειληθούν από τις αναδυόμενες νέες τάξεις. Μία καπιταλιστική οικονομική υποδομή έπρεπε να εξισορροπείται από μία σοσιαλιστική πολιτική και ιδεολογική υπερδομή.

Η ντ' Ανκώς επίσης παρουσιάζει πώς, στην πάλη που ακολούθησε τον θάνατο του Λένιν, ο Τρότσκι, ο Μπουχάριν και οι υπόλοιποι δεν είχαν παρά περιφρόνηση για το νέο διαχειριστικό ρόλο του Στάλιν ως γενικού γραμματέα, υποτιμώντας τον σαν έναν απλό μάνατζερ: απέτυχαν να εκτιμήσουν σωστά τη δύναμη που προσέφερε η συγκεκριμένη θέση στον κάτοχό της. "Όταν, τό 1922, ο Λένιν απέστειλε στην Πράβδα τό άρθρο *Καλύτερα λιγότερα αλλά καλύτερα*, πού κατευθύνονταν εναντίον του αυταρχισμού του Στάλιν, ο Μπουχάριν, ως αρχισυντάκτης, δεν βρήκε λόγο να τό δημοσιεύσει. Ένα μέλος του Πολιτμπιρό πρότεινε να τυπωθεί ένα μοναδικό αντίτυπο της εφημερίδας πού νά περιέχει τό άρθρο και νά δοθεί στον Λένιν.

Σχετικά μέ τό εθνικό ζήτημα, η ντ' Ανκώς γράφει πώς ο Λένιν ανυποχώρητα συγκρούονταν μέ τόν εθνικισμό των μεγάλων χωρών και υιοθετούσε τό δικαίωμα στην αυτοδιάθεση των μικρών εθνών, ανεξάρτητα από τό ποιός είχε τόν έλεγχο τους. Για τήν ίδια τή Ρωσία αποδέχονταν μία πολιτική πού ώφελοϋσε τά μικρά καταπιεσμένα έθνη - «ένα είδος θετικής διάκρισης πριν έμφανιστεί ο όρος». Σήμερα μία τέτοια στάση είναι περισσότερο κατάλληλη από ποτέ. Δεν αποτελεί έκπληξη τό γεγονός πώς ο αντιαμερικανισμός στην Ευρώπη είναι ισχυρότερος στά «μεγάλα» έθνη. Η διαμαρτυρία πού γίνεται συχνά είναι πώς η παγκοσμιοποίηση απειλεί τήν κυριαρχία των εθνικών κρατών. Αλλά δεν είναι τά μικρά κράτη τόσο όσο οι δεύτερης τάξης (πρώην) παγκόσμιες δυνάμεις -χώρες όπως η Βρετανία, η Γερμανία και η Γαλλία- πού φοβούνται ότι από τήν στιγμή πού θά έγκατασταθεί πλήρως η πρόσφατα αναδυόμενη πλανητική αυτοκρατορία θά είναι αυτές πού θά υποβαθμιστούν στο ίδιο επίπεδο όπως, ως ποϋμε, η Αυστρία, τό Βέλγιο η ακόμη και τό Λουξεμβούργο. Η έχθρότητα εναντι του εξαμερικανισμού στην Γαλλία, έκφραζόμενη τόσο από αριστερούς όσο και από δεξιούς εθνικιστές, είναι εν τέλει μία άρνηση να γίνει αποδεκτό τό γεγονός πώς η Γαλλία χάνει τόν ήγεμονικό της ρόλο στην Ευρώπη.

Η εξέλιξη μεγάλων και μικρών εθνικών κρατών θά μπορούσε να πιστωθεί στά θετικά αποτελέσματα της παγκοσμιοποίησης: η περιφρόνηση πού εκδηλώνεται

στη δύση για τά μετα-κομμουνιστικά ανατολικά ευρωπαϊκά κράτη προδίδει έναν τραυματισμένο ναρκισσισμό. Είναι ενδιαφέρον πώς η ίδια λογική δούλεψε και στην περίπτωση της Γιουγκοσλαβίας: όχι μόνο οι Σέρβοι, αλλά και οι περισσότερες από τις δυτικές δυνάμεις, θεωρούσαν πώς μόνον η Σερβία είχε τήν υπόσταση να δημιουργήσει ένα κράτος βιώσιμο. Κατά τή διάρκεια της δεκαετίας του 1990 ακόμη και οι ριζοσπάστες δημοκρατικοί αντίπαλοι του Μιλόσεβιτς πού απέρριπταν τόν σερβικό εθνικισμό δρούσαν μέ τό δεδομένο πώς μόνο η Σερβία, μετά τήν αποπομπή του Μιλόσεβιτς, θά μπορούσε να αποτελέσει μία ζωντανή δημοκρατία. Τά υπόλοιπα πρώην Γιουγκοσλαβικά κράτη ήταν πολύ έπαρχιωτικά για να πετύχουν κάτι τέτοιο. Αυτό φέρνει στο μυαλό τήν αποστροφή του Ένγκελς εναντι των μικρών βαλκανικών εθνών πού θεωρούσε αντιδραστικά απολιθώματα.

Σέ ότι αφορά τήν προσωπικότητα του Λένιν, η ντ' Ανκώς επαναφέρει όλα τά παλιά επιχειρήματα περί της βαναυσότητάς του και της αδιαφορίας του εναντι όσων υπέφεραν οι μάζες, αλλά, συζητώντας τή μοίρα της Έργατικής Αντιπολίτευσης τό 1921, σημειώνει πώς «αυτή υπήρξε ένα ακόμη παράδειγμα της αποκλειστικής μεθόδου του Λένιν να εξολοθρευτεί όχι τούς αντιπάλους αλλά τις ιδέες τους, επιτρέποντας στους ήττημένους να παραμένουν στά κυβερνητικά σώματα». Είναι δύσκολο να φανταστοϋμε ισχυρότερη αντίθεση μέ τις σταλινικές πολιτικές. Οι δυσφημιστές του Λένιν αρέσκονται να επικαλούνται τήν αντίδρασή του στην *Απαισιότητα* του Μπετόβεν -άρχισε να κλαίει, μετά ισχυρίστηκε πώς ένας επαναστάτης δεν μπορεί να υποκειται σ' έναν τέτοιο συναισθηματισμό- για να δείξουν τήν υπερβολική δύναμη αυτοελέγχου πού διέθετε. "Όμως, δεν θά μπορούσε τό ανέκδοτο αυτό να ιδωθεί απλώς ως ένδειξη άκράειας συναισθηματικότητας και της επίγνωσης του Λένιν πώς αυτή χρειάζεται να κρατιέται υπό έλεγχο για τις ανάγκες του πολιτικού αγώνα;

Στόν έντελως τετριμμένο τους χαρακτήρα, οι λεπτομέρειες από τήν καθημερινή ζωή των μπολσεβίκων τό 1917 και τά χρόνια πού ακολούθησαν κάνουν φανερή τή διαφορά τους από τήν σταλινική νομενκλατούρα. Φεύγοντας από τό διαμέρισμά του στο Ίνστιτούτο Σμόλνι, τό απόγευμα της 24ης Οκτωβρίου του 1917, ο Λένιν πήρε τό τράμ και ρώτησε τήν εισπράκτορα αν έγιναν καθόλου μάχες στο κέντρο κατά τή διάρκεια της μέρας. Στά χρόνια άμέσως μετά τήν Οκτωβριανή Έπανάσταση τις περισσότερες φορές κυκλοφορούσε μέ ένα αυτοκίνητο μέ μόνο τόν οδηγό και τόν σωματοφύλακά του, τόν Ζίλ. Μία φορά δέχτηκαν πυροβολισμούς, τούς σταμάτησε η αστυνομία και τούς συνέλαβε (οι αστυνομικοί δεν αναγνώρισαν τό Λένιν). Μιάν άλλη φορά, μετά από μία επίσκεψη σέ σχολείο στά προάστια, ληστές ντυμένοι αστυνομικοί τούς έκλεψαν τό αυτοκίνητο και ο Λένιν μέ τόν Ζίλ έπρεπε να περ-

πατήσουν μέχρι τὸ κοντινότερο τμήμα γιὰ νὰ δηλώσουν τὴν κλοπή. Στὶς 30 Αὐγούστου τοῦ 1918 ὁ Λένιν πυροβολήθηκε ἐνῶ μιλοῦσε σὲ ἐργάτες ἔξω ἀπὸ ἕνα ἐργοστάσιο πού εἶχε ἐπισκεφθεῖ. Ὁ Ζιλ τὸν ὀδήγησε στὸ Κρεμλίνο, ὅπου δὲν ὑπῆρχαν γιατροί, καὶ ἡ Κρούτσκαγια πρότεινε νὰ πεταχτεῖ κάποιος στὸ κοντινότερο μανάδικο γιὰ νὰ φέρει ἕνα λεμόνι.

Σέ ὅτι ἀφορᾷ τὸ ἱστορικό κατόρθωμα τοῦ Λένιν, ἡ ντ' Ἀγκὼς ὀρθά ἐπιμένει πὼς ἡ εὐφυΐα του συνίσταται στὴ δυνατότητά του νὰ κινηθεῖ πέρα ἀπὸ τὴν τυπικὴ ἀφήγηση τῆς ἐπανάστασης, στὴν ὁποία μιά σύνομη, ἐκστατικὴ ἐκρηξη οὐτοπικῆς ἐνέργειας ἀκολουθεῖται ἀπὸ ἕνα νηφάλιο πρωινό. Ὁ Λένιν κατεῖχε τὸ σθένος νὰ ἐπιμηκύνει τὴν οὐτοπικὴ στιγμή. Πουθενά στὸ ἔργο του δὲν ὑπάρχει τὸ παραμικρὸ ἴχνος αὐτοῦ πού ὁ Λακάν καλοῦσε «ναρκισσιμὸ τῆς χαμένης ὑπόθεσης», πού ἐπιδεικνύεται ἀπὸ ἐκείνους πού δὲν περιμένουν πὼς ἡ ἐπανάσταση θὰ μποροῦσε νὰ ἀποτύχει κι ἔτσι τὴ θαυμάζουν καὶ τὴ θρηνοῦν. Αὐτὸ εἶναι πού ἔκανε τὸν Λένιν τὸν πολιτικό τοῦ 20οῦ αἰῶνα – τὸ αἰῶνα τοῦ πάθους γιὰ τὸ πραγματικό.

Ὅπως ἔχει πεῖ ὁ Ἀλαῖν Μπαντιού, ἐνῶ ὁ 19ος αἰ. ἔχει χαρακτηριστεῖ ἀπὸ οὐτοπικά ἢ «ἐπιστημονικά» προγράμματα καὶ ιδεώδη πού ἐμελλε νὰ ὑλοποιηθοῦν στὸ μέλλον, ὁ 20ός στόχευσε νὰ ἀναλάβει τὴν ἴδια τὴν ἀμενόμενη Νέα Τάξη. Ἡ ὕστατη καὶ καθοριστικὴ ἐμπειρία τοῦ 20οῦ αἰ. ὑπῆρξε ἡ ἄμεση ἐμπειρία τοῦ πραγματικοῦ ὡς διακριτοῦ ἀπὸ τὴν καθημερινὴ κοινωνικὴ πραγματικότητα – τὸ πραγματικό, στὴν ἀκραία του βία, εἶναι ἡ τιμὴ πού πρέπει νὰ πληρωθεῖ προκειμένου νὰ ξυθοῦν τὰ ἀπατηλά στρώματα τῆς πραγματικότητας. [...] Σύμφωνα μὲ τὸν Μπαντιού, ἡ ὑπονοούμενη προκειμένη τῆς δικῆς μας μεταπολιτικῆς ἐποχῆς, στὴν ὁποία ἡ διαχείριση τῶν κοινωνικῶν ὑποθέσεων ἔχει ἀντικαταστήσει τὴν ἀληθινὴ πολιτικὴ, εἶναι πὼς ὁ 20ός αἰ. δὲν ὑπῆρξε. Ὅσα ἔλαβαν χώρα στὰ θυελλώδη χρόνια του ἦταν ἕνα τερατῶδες μάταιο πάθος, μιά τυχαία παρέκκλιση τὸ τελικὸ ἀποτέλεσμα τῶν ὁποίων (καὶ ἡ ἀλήθεια τους) ἦταν τὸ Γκουλάγκ καὶ τὸ Ὀλοκαύτωμα. Τὸ συμπέρασμα πού ἐξάγεται εἶναι πὼς προσπάθειες νὰ ἀλλάξει ἡ κοινωνία γιὰ τὸ Καλὸ ὀδηγοῦν πάντοτε στὸ ριζικὸ Κακό, τὸ μόνον Ἀπόλυτο πού γίνεται ἀποδεκτὸ σήμερα. Ὁ σωστός τρόπος γιὰ νὰ ζήσουμε τίς ζωές μας εἶναι, λοιπόν, στὸ μονοπάτι τοῦ πραγματιστικοῦ συμβιβασμοῦ, τῆς κνικῆς σοφίας, τῆς ἐπίγνωσης τῶν ὁρίων μας, τῆς ἀντίστασης στὸν πειρασμὸ τοῦ Ἀπόλυτου. Ἐναντίον αὐτῆς τῆς στάσης, ἡ πίστη στὴν παράδοση τοῦ Λένιν μᾶς ὠθεῖ νὰ ὑποστηρίξουμε πὼς ὁ 20ός αἰ. δὲν ἦταν κάποια τυχαία παρεκτροπὴ, ἀλλὰ μιά ἐκρηξη ἀπελευθερωτικοῦ δυναμικοῦ. Ἡ πραγματικὴ δυσκολία – καὶ τὸ θέμα γιὰ τὴν ἀυθεντικὴ θεωρία – εἶναι νὰ συσχετίσουμε αὐτὴν τὴν ἐκρηξη μὲ τὴν τραγικὴ τῆς κατάληξη.

Στὴν προσπάθειά της νὰ κανονικοποιήσει τὸν Λένιν,

νὰ τὸν ὑποβαθμίσει σὲ μιά ἱστορικὴ μορφή μεταξύ πολλῶν ἄλλων, γιὰ νὰ τὸν ἀντιμετωπίσει χωρὶς πάθος, ἢ ντ' Ἀγκὼς χάνει ἀπὸ τὰ μάτια τὴν πραγματικὴ τομὴ τοῦ Λένιν, τὸ Συμβάν τοῦ Λένιν, πού δὲν μπορεῖ νὰ ἀναχθεῖ ἢ νὰ ἀντιμετωπιστεῖ μὲ ὄρους τραγικῶν ἱστορικῶν περιστάσεων – ἔλαβε χώρα σὲ μιά ἄλλη διάσταση. Ἡ ἀποτυχία της νὰ τὸ συλλάβει αὐτὸ εἶναι ἀπολύτως ἐμφανῆς στὴν ἀνάλυση της πάνω στὸ Κράτος καὶ Ἐπανάσταση, ὅπου ἐπαναφέρει τὴ γνωστὴ βαρετὴ συζήτηση σχετικὰ μὲ τὴν τάλαντευση τοῦ Λένιν μεταξύ τῆς ὑποστήριξης τοῦ ἐπαναστατικοῦ αὐθορμητισμοῦ καὶ τῆς ἀναγνώρισης τῆς ἀνάγκης γιὰ ἐλεγκτικὴ ἐπιρροή τῆς κομματικῆς ἐλίτ. Ἡ ντ' Ἀγκὼς κάνει καθαρὸ πὼς ἡ μπολσεβίκικη Ἐκκκλησιὰ γιὰ Εἰρήνη, συνταγμένη ἀμέσως μετὰ τὴν Ὀκτωβριανὴ Ἐπανάσταση, ξεκινάει μιά νέα πολιτικὴ πού ὑπερβαίνει τὸ κράτος: δὲν ἀπευθύνεται σὲ ἄλλα κράτη, ἀλλὰ ἀπευθείας στοὺς λαούς, στὴν κοινωνία ὡς ἕνα σύνολο. Αὐτὸ πού ἀποτυγχάνει νὰ ἀναγνωρίσει εἶναι πὼς στὸν πυρήνα τοῦ Κράτος καὶ Ἐπανάσταση βρίσκεται ἡ ἴδια ὀπτικὴ μῆς κοινωνικῆς αὐτο-οργάνωσης πού ὑπερβαίνει τοὺς κρατικούς μηχανισμούς. Αὐτὸ κάνει σχετικὴ τὴν ὑποτιθέμενη ἀντίφαση μεταξύ τοῦ ἐλιτισμοῦ τοῦ Λένιν (τὴν πίστη του πὼς φωτισμένοι διανοοῦμενοι πρέπει νὰ εἰσαγάγουν τὴν ταξικὴ συνείδηση στὴν ἐργατικὴ τάξη) καὶ τῆς «ἀπροκάλυπτης ἐκκλήσεως στὸ αὐθόρμητο» τοῦ Κράτος καὶ Ἐπανάσταση. Ὅχι διαφορετικὰ ἀπὸ τὸν Ἀντόρνο, πού ὑποστήριξε πὼς ἡ αὐθόρμητη ἀπόλαυση εἶναι τὸ πράγμα τὸ πιὸ δύσκολο νὰ ἐπιτευχθεῖ στὴ σύγχρονη κοινωνία, ὁ Λένιν εἶχε πλήρη ἐπίγνωση πὼς ὁ ἀληθινὸς αὐθορμητισμὸς εἶναι πολὺ σπάνιος: προκειμένου νὰ ἐπιτευχθεῖ θὰ πρέπει νὰ ἀπορριφθεῖ ἡ ἐσφαλμένη, ἐγκαθιδρυμένη ἰδεολογικὴ αὐθορμησία. Ἡ θέση του, συνελπῶς, ἦταν: στὴν ἐπικράτεια τοῦ κράτους μιά μπολσεβίκικη δικτατορία, ἐκτὸς αὐτῆς τὸ λαϊκὸ «αὐθόρμητο».

Στὶς 7 Νοεμβρίου τοῦ 1920, στὴν τρίτη ἐπέτειο τῆς Ὀκτωβριανῆς Ἐπανάστασης, μιά ἀναπαράσταση τῆς ἐπίθεσης στὰ χειμερινὰ ἀνάκτορα παρουσιάστηκε στὴν Πετρούπολη. Μυριάδες ἐργατῶν, στρατιωτῶν, φοιτητῶν καὶ καλλιτεχνῶν δούλεψαν μὲ ἀκριβία ρολογιοῦ, ζώντας μὲ κάσια (ἀγευστος ζωμός), σοῦσι καὶ κατεψυγμένα μήλα, γιὰ νὰ προετοιμάσουν τὴν παράσταση, πού δόθηκε τελικὰ ἀκριβῶς ὅπου τὸ πραγματικὸ συμβάν εἶχε λάβει χώρα. Ἡ δουλειὰ τους ὁργανώθηκε ἀπὸ ἀξιωματικούς τοῦ στρατοῦ, ὅπως ἐπίσης ἀπὸ πρωτοποριακοὺς καλλιτέχνες, μουσικούς καὶ σκηνοθέτες, ἀπὸ τὸν Μάλεβιτς μέχρι τὸν Μέγερχολντ. Ἄν καὶ ἐπρόκειτο γιὰ θέατρο καὶ ὄχι γιὰ «πραγματικότητα» οἱ στρατιῶτες κι οἱ ναῦτες πού πῆραν μέρος ἐπαίξαν τὸν ἑαυτό τους. Πολλοὶ ἀπ' αὐτοὺς ὄχι μόνον εἶχαν συμμετάσχει τὸ 1917, ἀλλὰ καὶ τὴν περίοδο τῆς παράστασης πολεμοῦσαν στὸν ἐμφύλιο – ἡ Πετρούπολη ἦταν ὑπὸ πολιορκία τὸ 1920 κι ὑπέφερε ἀπὸ σοβαρότατες ἐλλείψεις τροφίμων. Ἐνας συγκαιρινὸς σχολίασε: «Ὁ μελλοντικὸς ἱστορικὸς θὰ καταγράψει πὼς, διαμέσου μῆς

από τις αιματηρότερες και πιο βίαιες επαναστάσεις, όλη η Ρωσία έπαιξε». Ο φορμαλιστής θεωρητικός Βίκτωρ Σκλόφσκι σημείωσε πως «κάποιο είδος στοιχειακής διαδικασίας συμβαίνει εκεί όπου η ζωντανή πράξη της ζωής μετασχηματίζεται σε θεατρική». Τέτοιες παραστάσεις — ιδιαίτερα σε αντίστιξη με τις πανηγυρικές πρωτομαγιάτικες παρελάσεις της εποχής του Στάλιν — είναι τεκμήριο πως η Οκτωβριανή Έπανάσταση δεν ήταν πραξικόπημα μιας μικρής ομάδας μπολσεβίκων, αλλά ένα γεγονός που απελευθέρωσε ένα κολοσσιαίο χειραφετητικό δυναμικό.

Κι άλλα στοιχεία της λεννιστικής τομής διατηρούν τη δύναμή τους σήμερα: η κριτική του στόν «Άριστορισμό ως παιδική αρώστια του Κομμουνισμού», για παράδειγμα, και η στάση του έναντι του οικονομισμού. Είχε επίγνωση πως ο πολιτικός «έξτρεμισμός» ή ο «υπερβάλλον ριζοσπαστισμός» πρέπει να κατανοηθεί ως στοιχείο μιας ιδεολογικοπολιτικής μετατόπισης, που δείχνει τους περιορισμούς αυτού που μπορούσε πραγματικά να επιτευχθεί. Η προσφυγή των Γιακωβίνων στόν Τρόμο ήταν μια ύστερική αντίδραση, στοιχείο της αδυναμίας τους να παραβιάσουν τα θεμέλια της οικονομικής τάξης (άτομική ιδιοκτησία κλπ.). Οι σημερινές «υπερβολές» της πολιτικής ορθότητας παρόμοια φανερώνουν μια αδυναμία υπέρβασης των πραγματικών αιτίων του ρατσισμού και του σεξισμού. Ίσως ήρθε η ώρα να αμφισβητήσουμε την πεποίθηση πολλών σύγχρονων αριστερών πως ο πολιτικός αριστερισμός προκύπτει κάπως από την πρωτοκαθεδρία που αναγνωρίζεται στην υλική παραγωγή και την τεχνολογία έναντι των ανθρώπινων σχέσεων και της κουλτούρας. Κι αν ισχύει ακριβώς τό αντίθετο; Εάν ο πολιτικός «τρόμος» είναι ακριβώς τό σημάδι πως η σφαίρα της υλικής παραγωγής καθυποτάσσεται στην πολιτική; Ίσως, στην πράξη, ο πολιτικός «τρόμος», από τους Γιακωβίνους στη μαοϊκή Πολιτιστική Έπανάσταση, προϋποθέτει τή μετατόπιση της παραγωγής στό εσωτερικό του πεδίου της πολιτικής σύγκρουσης. Η αντίθεση του Λένιν στόν οικονομισμό είναι κρίσιμη σήμερα δεδομένων των αντιθετικών όπτικών σχετικά με τις οικονομικές υποθέσεις σε (ό,τι απομένει από τους) ριζοσπαστικούς κύκλους: από τή μια μεριά, οι πολιτικοί εγκαταλείπουν τή οικονομία ως περιοχή πάλης και παρέμβασης, ενώ, από τήν άλλη, οι οικονομολόγοι, ένθουσιασμένοι από τή λειτουργία της σημερινής πλανητικής οικονομίας, αποκλείουν κάθε δυνατότητα πολιτικής παρέμβασης. Φαίνεται πως χρειαζόμαστε τις έννομιες του Λένιν περισσότερο από ποτέ: ναι, η οικονομία είναι τό καθοριστικό πεδίο — ή έκβαση της πάλης θά κριθεί εκεί. Πρέπει να διαλύσουμε τά μάγια του παγκόσμιου καπιταλισμού — αλλά η παρέμβαση πρέπει να είναι κυρίως πολιτική, όχι οικονομική. Σήμερα που ο καθένας είναι αντι-καπιταλιστής — ακόμη και στό Χόλυγουντ, όπου πολλές ταινίες με θέμα συνομοσίες (από τό *Enemy of the State* μέχρι τό *The Insi-*

der) έχουν πρόσφατα παραχθεί στις όποιες ο έχθρός είναι ή μεγάλη εταιρία και τό θάναυσο κυνήγι του κέρδους — ή έννοια έχει χάσει τό ανατρεπτικό της κέντρισμα.

Έν τέλει, η οικουμενική έκκληση για έλευθερία και δημοκρατία, η πεποίθηση πως θά μπορούσαμε να σωθούμε από τά κακά του καπιταλισμού, πρέπει να αμφισβητηθεί. Η φιλελεύθερη δημοκρατία, στ' αλήθεια, είναι ή πολιτική θέσμιση υπό τήν όποία τό κεφάλαιο δουλεύει με τόν βέλτιστο τρόπο γι' αυτό. Αυτό είναι τό τελικό μάθημα του Λένιν: είναι μόνο με τήν απόρριψη της πρόσδεσής μας στη φιλελεύθερη δημοκρατία, ή όποια δεν μπορεί να επιβιώσει χωρίς τήν άτομική ιδιοκτησία, που μπορούμε να γίνουμε αποτελεσματικοί αντικαπιταλιστές. Η άποσύνθεση του «κομμουνισμού» τό 1990 επιβεβαίωσε τή «χυδαία» μαρξιστική θέση πως η οικονομική βάση της πολιτικής δημοκρατίας είναι ή άτομική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής, δηλαδή ο καπιταλισμός με τις σχετικές ταξικές διαιρέσεις. Η πρώτη έννοια μετά από τήν εισαγωγή της πολιτικής δημοκρατίας ήταν ή ιδιωτικοποίηση, ή φρενιτώδης προσπάθεια να βρεθούν — σε όποιαδήποτε τιμή, με όποιαδήποτε τρόπο — νέοι ιδιοκτήτες για τήν παρουσία που είχε έντικοποιηθεί όταν οι κομμουνιστές κατέλαβαν τήν έξουσία: πρώην άπαρατόνικ, μαφιόζοι, ο όποιοσδήποτε, μόνο να δημιουργηθεί μια «βάση» για τή δημοκρατία. Άλλά όλα αυτά συνέβαιναν πολύ άργά — ακριβώς τήν ώρα, που στις πρώτες παγκόσμιες μεταβιομηχανικές κοινωνίες ή άτομική ιδιοκτησία είχε αρχίσει να χάνει τόν κεντρικό ρυθμιστικό της ρόλο.

Ο Τζόν Μπέργκερ πρόσφατα έγραφε σχετικά με μια γαλλική διαφήμιση για μια μεσιτική εταιρία στό Διαδίκτυο με τήν όνομασία Selftrade. Κάτω από τήν εικόνα ενός δυνατού χρυσού σφυριού και ενός διάστικτου με διαμάντια δρεπανιού, ή λεζάντα λέει: «Κι αν οι κεφαλαιαγορές προσφέρουν κέρδος σε όλους;» Η στρατηγική είναι προφανής: σήμερα ή κεφαλαιαγορά ικανοποιεί τό έξισωτικό κομμουνιστικό πρόγραμμα — ο καθένας μπορεί να συμμετέχει σ' αυτήν. Ο Μπέργκερ προτείνει μια σύγκριση: «Φανταστείτε μια επικοινωνιακή έκστρατεία σήμερα που χρησιμοποιεί τήν εικόνα μιας χρυσής σβάστικας διάστικτης με διαμάντια. Δεν θά λειτουργούσε, φυσικά. Γιατί; Μά, ή σβάστικα παραπέμπει σε δυνητικούς νικητές, όχι σε χαμένους. Αντιπροσωπεύει κυριαρχία και όχι δικαιοσύνη». Αντίθετα τό σφυροδέπανο αντιπροσωπεύει τήν έλπίδα πως «ή ιστορία τελικά θά άποδειχτεί πως είναι με όσους αγώνίζονται για τήν κοινωνική δικαιοσύνη». Ακριβώς τή στιγμή που αυτή ή έλπίδα υποστηρίζεται πως είναι νεκρή σύμφωνα με τήν ήγεμονική ιδεολογία του «τέλους των ιδεολογιών», μια υποδειγματική μεταβιομηχανική επιχείρηση (υπάρχει τίποτε περισσότερο μεταβιομηχανικό από τό να διαπραγματεύσει κεφάλαια στό Ίντερνετ;) τήν κινητοποιεί εκ νέου. Η έλπίδα συνεχίζει να μάς στοιχειώνει.

ΜΙΑ ΓΡΑΦΗ ΞΕΓΥΜΝΩΜΕΝΗ ΑΠΟ ΤΟΝ ΙΔΙΟ ΤΟΝ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ ΤΗΣ

Συνέντευξη του Μισέλ Φουκώ στον Κλώντ Μπονφουά
Μετάφραση: Άγγελος Ήλεφάντης

Τό 1966, μέ τήν εὐκαιρία τῆς ἔκδοσης τοῦ βιβλίου του Οἱ λέξεις καί τά πράγματα, ὁ Μισέλ Φουκώ ἔδωσε μιά συνέντευξη τόν κριτικό Κλώντ Μπονφουά (Claude Bonnefoy). Ἀναπαράγουμε ἐδῶ ἕνα ἀπόσπασμα ἀπό αὐτή τή συνέντευξη πού ἀκόμη δέν ἔχει δημοσιευτεῖ καί φυλάσσεται στό Centre Michel Foucault (Imec), στήν ὁποία ὁ φιλόσοφος ἐκφράζεται γιά τή βαθύτερη σχέση του μέ τή γραφή, μέ τρόπο πού σπάνια ἔκανε.

Κλώντ Μπονφουά: "Όταν διαβάσει κανείς τήν *Ιστορία τῆς τρέλας ἢ τίς Λέξεις καί τά πράγματα* ἐντυπωσιάζεται βλέποντας μιά ἀναλυτική σκέψη ἐξαιρετικά αὐστηρή καί διεισδυτική. Εἶναι σκέψη πού τήν ὑποβαστάζει γραφή μέ δονήσεις, πού δέν προσοιάζουν μόνον σέ ἕνα φιλόσοφο ἀλλά ἀπορρέουν ἀπό ἕνα συγγραφέα. Στά σχόλια πού γράφτηκαν γιά τό ἔργο σας βρῖσκει κανείς τίς ιδέες, τίς ἔννοιες, τίς ἀναλύσεις σας ἀλλά δέν ἐπισημαίνεται ἐκεῖνο τό ρίγος πού διαπερνᾷ τή γραφή σας, κάτι πού δέν ταιριάζει μόνον στήν ἐπαγωγική γραφή ἀλλά καί στή λογοτεχνική. Διαβάζοντάς σας σχηματίζει κανείς τήν ἐντύπωση ὅτι ἐνῶ ἡ σκέψη σας εἶναι ἀξεχώριστη ἀπό τήν αὐστηρή καί καλοδιατυπωμένη διατύπωση, θά ἦταν λιγότερο ἀκριβής ἂν ἡ φράση δέν κατάφερε νά βρεῖ τό δικό της ρυθμό, ἂν δέν φερόταν καί δέν ἀναπτυσσόταν ἀπό αὐτό τόν ρυθμό. Θά ἤθελα, λοιπόν, πολύ νά ξέρω τί ἀντιπροσωπεύει γιά σᾶς τό νά γράφετε.

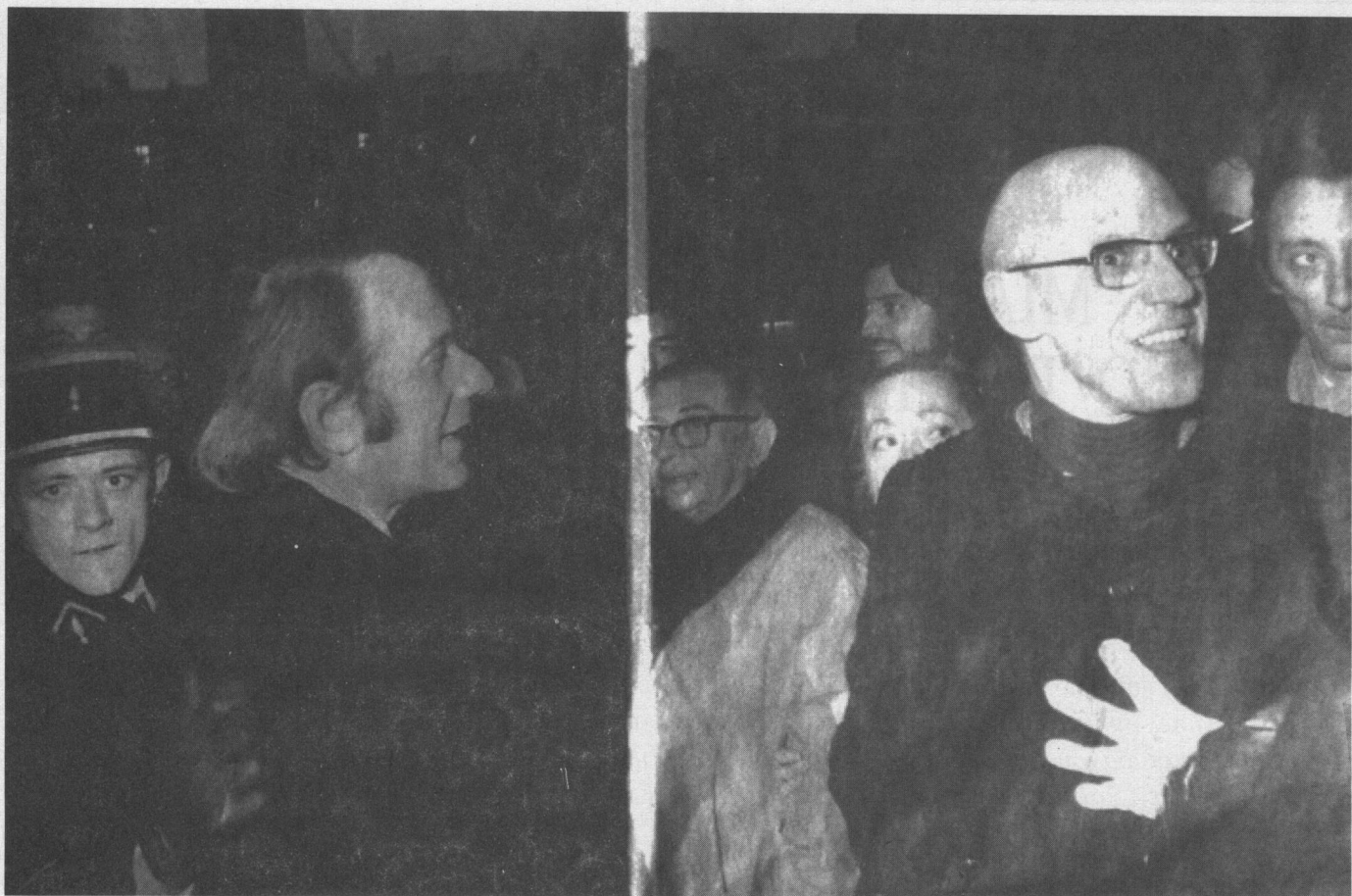
Μισέλ Φουκώ: Θά ἤθελα κατ' ἀρχήν νά διευκρινίσω τό ἐξῆς: προσωπικά δέν μέ γοητεύει πολύ ἡ πλευρά ἰε-

ρότητας τῆς γραφῆς. Γνωρίζω ὅτι σήμερα αὐτήν τήν πλευρά πριμοδοτοῦν οἱ περισσότεροι ἀπ' ὅσους ἀφιερώνονται εἴτε στή λογοτεχνία εἴτε τή φιλοσοφία. Ἡ Δύση, μέ κάποιες ἀμφιβολίες ὡστόσο, ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Μαλαρμέ ἔμαθε ὅτι ἡ γραφή ἔχει μιά ἱερή διάσταση, ὅτι εἶναι ἕνα εἶδος δραστηριότητας καθεαυτή, μή μεταβατική. Ἡ γραφή ἐρειδεται στόν ἑαυτό της ὄχι τόσο γιά νά πεῖ κάτι, νά δείξει ἢ νά διδάξει κάποιο πράγμα, ἀλλά γιά νά εἶναι ἐδῶ, παρούσα ὡς τέτοια. Αὐτό τό εἶδος γραφῆς, στίς μέρες μας, συνιστᾷ κατά κάποιον τρόπο τό ἴδιο τό μνημεῖο ὑπαρξης τῆς γλώσσας. Στό ἐπίπεδο τῆς βιωμένης ἐμπειρίας μου ὁμολογῶ ὅτι τά πράγματα δέν εἶναι καθόλου ἔτσι παρὰ μόνον γιά μένα, μόνο γιά μένα ἀποκαλύπτεται μ' αὐτό τόν τρόπο ἡ γραφή. Πάντοτε εἶχα ἀπέναντι στή γραφή μίαν δυσπιστία, σχεδόν ἠθική.

Κλώντ Μπονφουά: Μπορεῖτε νά τό ἐξηγήσετε αὐτό, νά δείξετε πῶς ἐσεῖς προσεγγίσατε τή γραφή; Σᾶς ὑπενθυμίζω ὅτι αὐτό πού μ' ἐνδιαφέρει ἐδῶ εἶναι ὁ Μισέλ Φουκώ γράφων.

Μισέλ Φουκώ: Ἡ ἀπάντηση πού θά σᾶς δώσω κινδυνεύει κάπως νά σᾶς ἐκπλήξει. Θά ἐπιχειρήσω ἐπάνω μου –καί μ' ἀρέσει νά τό κάνω μαζί σας– μιά τελείως διαφορετική ἄσκηση ἀπ' αὐτήν πού ἔχω κάνει πάνω

* Δημοσιεύτηκε στήν ἐφημερίδα *Le Monde*, 17-9-2004.

17 Ιανουαρίου 1972: διακρίνονται αριστερά ο Ζ. Ντελέξ, στο κέντρο ο Ζάν-Πάολ Σάρτ και ο Μ. Φουκώ δεξιά

σέ άλλους. Πάντοτε προσπαθοῦσα, ὅταν μιλοῦσα γιά ἓνα συγγραφέα, νά μήν παίρνω ὑπόψη μου τά βιογραφικά του στοιχεῖα, οὔτε τόν κοινωνικό καί πολιτιστικό του περίγυρο, οὔτε τό πεδίο γνώσεων στό ὁποῖο γεννήθηκε καί διαμορφώθηκε. Προσπαθοῦσα πάντοτε νά κάνω ἀφαίρεση αὐτοῦ πού συνήθως ὀνομάζεται ἡ ψυχολογία τοῦ συγγραφέα κι ἔτσι τόν ἔκανα νά λειτουργήσει ἀποκλειστικά ὡς ὀμιλοῦν ὑποκείμενο.

Ἐ λοιπόν, μά τήν πίστη μου, θά ἐκμεταλλευθῶ τήν εὐκαιρία πού μοῦ προσφέρετε θέτοντάς μου αὐτές τίς ἐρωτήσεις ὥστε νά ἐπιχειρήσω πάνω στόν ἐαυτό μου τό ἀκριβῶς ἀντίθετο. Θά παλινοδήσω. Θά στρέψω ἐναντίον μου τό νόημα τοῦ λόγου πού ἔχω χρησιμοποιήσει γιά ἄλλους. Ἀπ' αὐτή τή σκοπιά θά δοκιμάσω νά σᾶς πῶ αὐτό πού, στό νῆμα τῆς ζωῆς μου, ἦταν γιά μένα ἡ γραφή. Μιά ἀπό τίς πιό σταθερές ἀναμνήσεις μου, —σίγουρα ὄχι ἡ πιό παλαιά, ἀλλά ὅμως ἡ πιό ἐπίμονη— ἦταν οἱ δυσκολίες πού δοκίμαζα προσπαθώντας νά γράψω καλά. Νά γράψω καλά μέ τήν ἔννοια πού τό ἔννοοῦν στά δημοτικά σχολεῖα, δηλαδή νά γράφω σελίδες ἀναγνώσιμες. Νομίζω, εἶμαι μάλιστα σίγουρος, ὅτι στήν τάξη μου καί στό σχολεῖο μου ἦμον ὁ λιγότερο ἀναγνώσιμος. Κράτησε πολύ αὐτό, ὡς τά πρῶτα

χρόνια τῆς δευτεροβάθμιας ἐκπαίδευσης. Στήν ἕκτη τάξη οἱ καθηγητές μου μέ ἔβαζαν νά γράφω ἰδιαίτερες σελίδες γραφῆς, τόσο πολύ εἶχα δυσκολίες νά κρατήσω ὅπως πρέπει τόν κονδυλοφόρο μου καί νά χαράξω σωστά τά σύμβολα τῆς γραφῆς.

Νά, λοιπόν, μία σχέση μέ τή γραφή κάπως μερδεμένη καί ἀρκετά ἐπιβαρυνμένη. Ἐχω, ὡστόσο καί μίαν ἄλλη ἀνάμνηση, πολύ πιό πρόσφατη. Εἶναι τό γεγονός ὅτι στό βάθος δέν εἶχα πάρει ποτέ στά σοβαρά τό γράψιμο. Ἡ ἐπιθυμία νά γράψω μέ κυρίευσε στά τριάντα μου χρόνια περίπου. Βεβαίως ἔκανα σπουδές πού ὀνομάζονται φιλολογικές. Ἀλλά οἱ φιλολογικές μου σπουδές —ἡ συνήθεια νά ἐπιδίδεται κανεῖς στήν ἐξήγησή κειμένου, νά συντάσσει ἐκθέσεις ἰδεῶν, νά περνᾷ ἐξετάσεις—, πάρτε τό σοβαρά ὑπόψη, ἐπ' οὐδενί μου ἔδωσαν τήν ὄρεξη νά γράφω. Τό ἀντίθετο μάλιστα.

Γιά νά φτάσω στό σημεῖο νά ἀνακαλύψω τήν ἀπόλαυση τοῦ γραψίματος χρειάστηκε νά βρεθῶ στό ἐξωτερικό. Βρέθηκα, λοιπόν, στή Σουηδία καί μέ τήν ὑποχρέωση νά μιλῶ εἴτε τά σουηδικά, πού τά ἤξερα πολύ ἄσχημα, εἴτε τά ἀγγλικά, πού τά ἄσκῶ μέ πολύ κόπο. Ἡ κακή γνώση αὐτῶν τῶν γλωσσῶν μέ ἐμπόδισε ἐπὶ ἐβδομάδες, μήνες, ἀκόμη καί χρόνια νά λέω αὐτό

πού πραγματικά ήθελα. Έβλεπα τά λόγια πού ήθελα νά πώ νά παρενδύονται, νά άπλουστεύονται τήν ίδια τήν ώρα πού τά πρόφερα, νά γίνονται μικρές, άυλες μαριονέττες.

Σ' αυτήν τήν άδυναμία πού βρέθηκα, νά χρησιμοποιήσω δηλαδή τή δική μου γλώσσα, διαπίστωσα άκριβώς ότι ή γλώσσα μου, κατ' αρχήν, είχε ένα βάθος, μία πυκνότητα, έναν πλοῦτο πού δέν ήταν άπλώς σάν τόν άέρα πού αναπνέουμε, μία άπολύτως άνεπαίσθητη διαφάνεια. Στή συνέχεια όμως συνειδητοποίησα ότι ή γλώσσα μου είχε τούς δικούς της νόμους, ότι είχε τά περάσματά της, τούς δικούς της δρόμους εύκολίας, τίς γραμμές της, τίς κατωφέρειές της, τίς άκρες της, τίς άνωμαλίες της, μέ δυό λόγια είχε μία φυσιογνωμία. Έτσι ή γλώσσα σχημάτιζε ένα τοπίο όπου μπορούσε κανείς νά περπατήσει, καί μέ τήν άντιστροφή λέξεων μέσα σέ φράσεις, ανακάλυπτα ξαφνικά άπόψεις πού δέν ύποψιαζόμουν προηγουμένως. Στή Σουηδία, καθώς έπρεπε νά μιλάω μία γλώσσα πού μου ήταν ξένη, κατάλαβα ότι στή δική μου γλώσσα, μέ τήν άίφνιδίως άποκαλυφθείσα σέ μένα ιδιαίτερη φυσιογνωμία της, θά μπορούσα νά γίνω έννοικός της, σάν νά 'ταν ό πιο μυστικός τόπος αλλά καί ό πιο σίγουρος γιά τήν κατοίκησή μου σ' έναν τόπο μή τόπο, όπως είναι ή ξένη χώρα στήν όποία βρίσκεται κάποιος. Τελικά, ή μόνη πραγματική πατρίδα, τό μόνο έδαφος στό όποιο μπορούμε νά περπατήσουμε, τό μόνο σπίτι στό όποιο μπορούμε νά σταθούμε καί νά στεγασθούμε είναι άκριβώς ή γλώσσα, αυτήν πού μάθαμε από τά παιδικά μας χρόνια. Όσο, λοιπόν, μέ άφορα πρόβλημά μου έγινε νά χτίσω ένα είδος μικρού σπιτιού γλώσσας, νά είμαι ό κύριός του καί νά γνωρίζω τίς γωνίες του. Νομίζω ότι αυτό ήταν πού μου έδωσε τήν έπιθυμία νά γράφω. Δεδομένου ότι ή δυνατότητα νά γράφω μου είχε, κατά κάποιον τρόπο, άπαγορευθεί, ανακάλυψα τήν έπιθυμία νά γράφω. Άνάμεσα στήν έπιθυμία νά γράφω καί στή δυνατότητα νά μιλά ύπάρχει μία όρισμένη σχέση άσυμβατότητας. Έκεί όπου δέν είναι δυνατόν νά όμιλούμε ανακαλύπτουμε τήν κρυφή γοητεία, τή δύσκολη καί κάπως επικίνδυνη, του νά γράφουμε.

Κλώντ Μπονφουά: Επί πολύ καιρό λέγατε ότι τό νά γράφετε δέν σας φαινόταν μία σοβαρή δραστηριότητα. Γιατί αυτό;

Μισέλ Φονκώ: Βεβαίως. Μέχρι νά δοκιμάσω τήν έμπειρία πού σας έλεγα, ή γραφή δέν ήταν γιά μένα κάτι τό πολύ σοβαρό. Ήταν μάλιστα ένα πράγμα άπολύτως έλαφρό. Τό νά γράφεις ήταν σά νά άερολογείς. Έδώ, άναρωτιέμαι μήπως, τάχα, δέν ήταν παρά τό σύστημα άξιων τής παιδικής μου ηλικίας πού έκφραζόταν μέσα άπ' αυτήν τήν άπαξίωση τής γραφής. Άνήκω σέ μια ιατρική οικογένεια, σ' ένα άπ' αυτά τά ιατρικά περιβάλλοντα τής έπαρχίας τό όποιο, σέ σχέση μέ τήν κάπως κοιμισμένη ζωή μιας μικρής πόλης, άναμφίβολα είναι ένα περιβάλλον σχετικά προσαρμολογικό ή, όπως λέγεται, προοδευτικό. Έξίσου σίγουρο είναι ότι γενικώς τό ιατρικό περιβάλλον, ιδιαίτερα τό

έπαρχιακό, παραμένει βαθύτατα συντηρητικό. Άνήκει άκόμη στόν 19ο αιώνα. Θά μπορούσε νά γίνει μία πολύ ώραία κοινωνιολογική μελέτη γιά τό έπαρχιακό ιατρικό περιβάλλον τής Γαλλίας. Θά βλέπαμε έτσι ότι στή διάρκεια του 19ου αιώνα ή ιατρική, καί γενικότερα τό πρόσωπο του γιατρού, άστικοποιήθηκε. Στόν 19ο αιώνα ή αστική τάξη, μέσα από τήν έννοια της γιά τό σώμα καί τήν ύγεια, βρήκε στήν ιατρική έπιστήμη ένα είδος καθημερινού όρθολογισμού. Ύπ' αυτή τήν έννοια μπορούμε νά πούμε ότι ό ιατρικός όρθολογισμός ύποκατέστηκε τήν θρησκευτική ήθική. Ήταν ένας γιατρός του 19ου αιώνα πού είπε τήν εξής πολύ βαθυστόχαστη φράση: «Στόν 19ο αιώνα ή ύγεια άντικατέστησε τή σωτηρία».

Νομίζω ότι τό πρόσωπο του γιατρού, μ' αυτό τον τρόπο διαμορφωμένο καί κάπως ιεροποιημένο, στόν 19ο αιώνα, πήρε τή σκυτάλη από τόν ιερέα, μάζεψε γύρω του γιά νά τίς έξορθολογήσει όλες τίς παλαιές δοξασιές καί τήν εύπιστία τής έπαρχίας, τής άγροτιάς, του γαλλικού μικροαστισμού του 18ου αιώνα καί του 19ου αιώνα. Ό γιατρός όμως από τήν εποχή εκείνη παρέμεινε αρκετά άκαμπτος, άκίνητος, αρκετά όμοιος μέ τόν έαυτό του. Έζησα σέ τέτοιο περιβάλλον όπου ή όρθολογικότητα επενδύεται ένα σχεδόν μαγικό γόητρο. Κι εγώ έζησα σέ ένα περιβάλλον του όποιου οι άξίες έρχονταν σέ άντίθεση προς τίς άξίες τής γραφής.

Πράγματι ό γιατρός —καί ιδίως ό χειρουργός, ξέρετε είμαι γιός χειρουργού— δέν είναι κάποιος πού όμιλεί είναι κάποιος πού άκούει. Άκούει τά λόγια των άλλων, όχι άναγκαστικά γιά νά τά λάβει ύπόψη σοβαρά ούτε γιά νά καταλάβει τί θέλει νά πει ό άσθενής του αλλά γιά νά άποδιώξει μέσω τής όμιλίας τά σημάδια μιας σοβαρής άσθένειας, δηλαδή μιας άσθένειας του σώματος, μιας όργανικής άσθένειας. Ό γιατρός άκούει αλλά τό κάνει γιά νά διαπεράσει τά λόγια του άλλου καί νά συναντήσει τή βουθή άλήθεια του σώματος του. Ό γιατρός δέν όμιλεί, αλλά δρα, δηλαδή ψάνει, παρεμβαίνει. Ό χειρουργός ανακαλύπτει τή βλάβη στό ναρκωμένο σώμα, άνοίγει τό σώμα καί τό ξαναράβει, χειρουργεί κι όλα αυτά μέσα στή σιωπή, μέσα σέ άπόλυτη σχεδόν περιστολή των λόγων. Τά μόνα λόγια πού προφέρει είναι τά σύντομα λόγια τής διάγνωσης καί τής θεραπευτικής. Ό γιατρός δέν όμιλεί παρά γιά νά πει μέ μία λέξη τήν άλήθεια καί νά διατάξει τή συνταγή. Όνομάζει καί διατάσσει. Αυτό είναι όλο. Ύπ' αυτή τήν έννοια ό γιατρός είναι έξαιρετικά φειδωλός στό λόγια. Αυτή ή βαθιά, ή λειτουργική άπαξίωση τής όμιλίας, στήν παλαιά πρακτική τής κλινικής ιατρικής σίγουρα βάρυνε πολύ επάνω μου γιά πολύ καιρό. Μέχρι πριν δέκα δώδεκα χρόνια γιά μένα τά λόγια ήταν άερας κοπανιστός.

Κλ. Μπονφουά: Όταν αρχίσατε νά γράφετε ύπηρεξε, λοιπόν, μία άντιστροφή σέ σχέση μ' αυτή τήν πρώτη καί άπαξιωματική γιά τή γραφή άποψη σας.

Μισέλ Φονκώ: Η άντιστροφή έρχόταν, προφανώς, από πολύ πιο μακρυνά. Άλλά θά περιπίπταμε σέ μία

αυτοβιογραφία πολύ άνεκδοτολογική και συνάμα πολύ κοινότοπη ώστε να ενδιαφερθεί κανείς γι' αυτήν. Άς πούμε ότι η αντίστροφη επήλθε χάρη σε μία μακρά εργασία και ότι τελικά προσέδωσα στην τόσο απαξιωμένη όμιλία μιάν ορισμένη αξία και ένα ορισμένο τρόπο ύπαρξης. Επί του παρόντος τό πρόβλημα πού μέ απασχολεί, —στην πραγματικότητα μέ απασχολεί έδω και δέκα χρόνια— είναι τό ακόλουθο: σέ μία κουλτούρα όπως ή δική μας, σέ μία κοινωνία σάν τή δική μας τί σημαίνει νά υπάρχουν λόγια, νά υπάρχει γραφή, ή ύπαρξη συνεκτικού λογιισμού; Μοῦ φαίνεται ότι ποτέ δέν αποδώσαμε αρκετή σημασία στό γεγονός ότι, σέ τελευταία ανάλυση, ό αναστοχαστικός λόγος υπάρχει. Ό αναστοχαστικός λόγος δέν είναι μόνον ένα είδος διαφανούς φωτογραφικής ταινίας μέσα από τήν όποία και χάρη στην όποία βλέπουμε τά πράγματα δέν είναι άπλως ό καθρέφτης αυτού πού υπάρχει και εκείνου πού σκεφτόμαστε. Έχει τή δική του υπόσταση, τήν πυκνότητά του, τό βάθος του, τή λειτουργία του. Οι νόμοι του λόγου υπάρχουν όπως οι οικονομικοί λόγοι. Ό αναστοχαστικός λόγος υπάρχει σάν ένα μνημείο, όπως μία τεχνική, όπως ένα σύστημα κοινωνικών σχέσεων κ.λπ.

Αυτήν ακριβώς τήν πυκνότητα, τήν προοίδια στό λόγο, προσπαθώ νά έπερωτήσω. Η στάση μου σημαδεύει, δεθαίως, μία μετατροπή συνολική, σέ σχέση μ' εκείνη τήν άπόλυτη γιά μένα απαξίωση του λόγου τής παιδικής μου ηλικίας. Μοῦ φαίνεται —σκέφτομαι ότι αυτή είναι ή άυταπάτη όλων όσοι πιστεύουν ότι ανακαλύπτουν κάτι σπουδαίο— ότι οι σύγχρονοί μου είναι θύματα τής ίδιας πλάνης μ' εκείνη τής παιδικής μου ηλικίας. Κι αυτοί πιστεύουν πολύ εύκολα, όπως κι εγώ τό είπτενα κάποτε, όπως τό πίστευαν και στην οικογένειά μου, ότι ό λόγος, ή γλώσσα δέν είναι κατά βάθος κάτι τό σπουδαίο. Οι γλωσσολόγοι, τό ξέρω καλά, ανακάλυψαν ότι ή γλώσσα είναι κάτι τό πολύ σημαντικό, διότι ύπακούει σέ νόμους: επέμεναν όμως στή δομή τής γλώσσας, στή δομή δηλαδή του εφικτού λόγου. Όσοτόσο αναρωτιέμαι, κυρίως, πάνω στον τρόπο εμφάνισης και λειτουργίας του πραγματικού συνεντικού λογιισμού: αναρωτιέμαι πάνω στα πράγματα πού έχουν ειπωθεί πραγματικά. Πρόκειται γιά μιάν ανάλυση των λεχθέντων στό βαθμό πού είναι εμπράγματα. Νά τί βρίσκεται στους αντίποδες μέ εκείνα πού πίστευα όταν ήμουν παιδί.

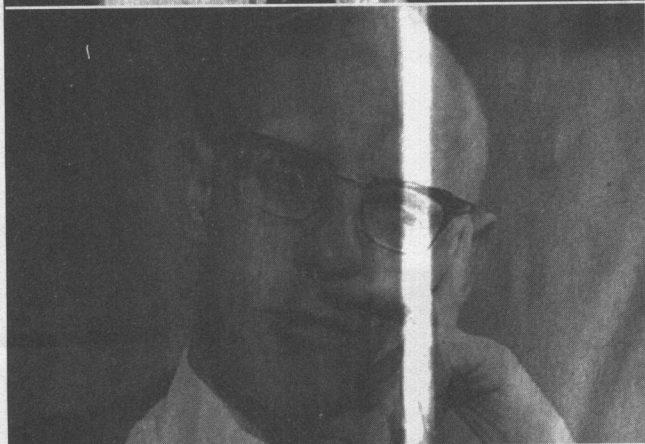
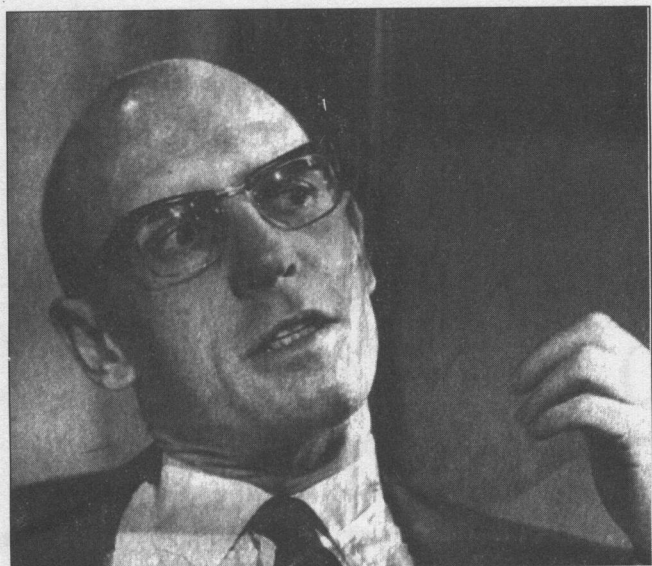
Παρά ταῦτα, όποια κι αν είναι ή μεταστροφή μου, όφειλα νά κρατήσω από τήν παιδική μου ηλικία, κι ως τήν εποχή πού άρχισα νά γράφω, ένα ορισμένο αριθμό συγγενικών σχέσεων πού θά μπορούσαμε νά ξαναβροῦμε. Γιά παράδειγμα, μέ έντυπωσιάζει πολύ πού οι αναγνώστες μου φαντάζονται ότι στή γραφή μου υπάρχει μία ορισμένη επιθετικότητα. Προσωπικά δέν τό αισθάνομαι καθόλου έτσι. Νομίζω ότι δέν επιτέθηκα ποτέ σέ κανέναν όνομαστικά. Γιά μένα τό νά γράφω είναι κάτι τό ιδιαίτερα γλυκό, άπαλό. Όταν γράφω έχω μιά έντύπωση σάν από βελούδο. Γιά μένα, ή

ιδέα μιάς άπαλής γραφής μοιάζει θέμα οικείο, στά όρια τής συναισθηματικότητας και τής αντιληπτικότητας πού δέν παύει νά στοιχειώνει τήν πρόθεσή μου νά γράφω, νά οδηγεί τή γραφή μου ένόσω γράφω, πού μοῦ επιτρέπει σέ κάθε στιγμή νά επιλέγω τίς εκφράσεις πού θέλω νά χρησιμοποιήσω. Η άπαλότητα τής γραφής μου είναι ένα είδος κανονιστικής άποτύπωσης. Έκπλησσομαι, έπομένως, όταν βλέπω ότι οι άνθρωποι αναγνωρίζουν σέ μένα περισσότερο κάποιον πού γράφει ξερά και καυστικά. Όσο τό φέρνω στό νοῦ μου όμως νομίζω ότι τό δίκιο τό έχουν αυτοί. Φαντάζομαι ότι στον κονδυλοφόρο μου υπάρχει μία παλιά κληρονομιά χειρουργικού νυστεριού. Ίσως, γράφοντας είναι σά νά χαράζω πάνω στή λευκότητα του χαρτιού τά ίδια επιθετικά σημάδια πού ό πατέρας μου χάραζε άλλοτε πάνω στό σῶμα των άλλων όταν χειρουροῦσε. Μετέτρεψα τό νυστεριό σέ κονδυλοφόρο. Πέρασα από τήν άποτελεσματικότητα τής θεραπείας στό άτελέσφορο τής έλεύθερης έκφρασης. Στην οὐλή πάνω στό σῶμα υποκατέστησα τό γράφημα πάνω στό χαρτί: υποκατέστησα στό άνεξίτηλο τής οὐλής τό άπολύτως εξαλειψίμο και διαγράψίμο τής γραφής. Ίσως θά πρεπε νά πάει κανείς πιό μακριά. Τό φύλλο του χαρτιού ίσως είναι γιά μένα όπως τό σῶμα των άλλων...

Είμαι άπολύτως σίγουρος ότι, γύρω στα τριάντα μου όταν άρχισα νά δοκιμάζω τήν εύχαρίστηση τής γραφής, αυτή ή εύχαρίστηση νά γράφω επικοινωνούσε κάπως μέ τό θάνατο των άλλων, μέ τό θάνατο γενικά. Γι' αυτή τή σχέση μεταξύ γραφής και θανάτου μόλις πού τολμῶ νά πῶ κάτι γιατί ξέρω πόσο κάποιος σάν τον Μωρίς Μπλανσό πάνω σ' αυτό τό θέμα είπτε πράγματα πολύ πιό ουσιαστικά, γενικά, βαθυστόχαστα, άποφασιστικής σημασίας σέ σχέση μέ όσα εγώ τώρα μπορώ νά πῶ. Μιλῶ έδω στό επίπεδο εκείνων των έντυπώσεων πού είναι κάτι σάν τήν αντίστροφη πλευρά τής γραφής μου. Προσπαθῶ επί του παρόντος νά παρακολουθήσω τήν άλλη πλευρά τής ταπετσαρίας και μοῦ φαίνεται ότι αυτή ή άλλη πλευρά τής ταπετσαρίας είναι έξίσου λογική, έντέλει έξίσου καλοσχεδιασμένη, και, έν πάση περιπτώσει, όχι πιό κακοσχεδιασμένη από τό μέρος πού δείχνω στους άλλους.

Μέ σῶς, θά ήθελα νά σταθῶ λίγο πάνω σ' αυτή τήν πίσω πλευρά τής ταπετσαρίας. Και θά 'λεγα ότι ή γραφή, γιά μένα, συνδέεται μέ τό θάνατο, ίσως κατ' ουσίαν μέ τον θάνατο των άλλων.

Αυτό όμως δέν σημαίνει ότι τό νά γράφεις είναι σά νά δολοφονείς τους άλλους, και νά εφαρμόζεις έναντίον τους, έναντίον τής ύπαρξής τους, μία χειρονομία όριστικά φονική πού θά τους αφαιρούσε τήν παρουσία, και έπομένως θά άνοιγε μπροστά μου ένα χώρο κυρίαρχο και έλεύθερο. Καθόλου. Γιά μένα τό νά γράφω είναι δεθαίως κάτι πού έχει νά κάνει μέ τον θάνατο των άλλων αλλά έχει νά κάνει κυρίως μέ τους άλλους στό βαθμό πού είναι ήδη νεκροί. Κατά κάποιον τρόπο μιλῶ πάνω στα πτώματα των άλλων. Όφείλω νά τό όμολογήσω: προϋποθέτω κάπως τον θά-

νατό τους. Μιλώντας γι' αυτούς, βρίσκομαι στην κατάσταση του ανατόμου που κάνει μία αντοψία. Με τη γραφή μου διατρέχω τό σώμα των άλλων, τό σκίζω, αφαιρώ τις μεμβράνες καί τό δέρμα, προσπαθώ νά φτάσω στά όργανα, νά βγάλω επίτελους στό φώς τήν έστία τής βλάβης, τήν έστία του κακού, αυτό τό κάτι πού χαρακτήρισε τή ζωή τους, τή σκέψη τους, καί πού, μέ τήν άρνητικότητά του, όργάνωσε τελικά όλα όσα εκείνοι ήταν. Τήν σεβάσµια καρδιά των πραγµάτων καί των ανθρώπων, ιδού τί στό βάθος πάντοτε προσπαθούσα νά βγάλω στό φώς. Έτσι, κατανοώ γιατί οι άνθρωποι αισθάνονται τή γραφή μου σαν µιά επίθεση. Στην πραγματικότητα είµαι πολύ πιο άπλοικός. Δέν καταδικάζω τους άλλους σέ θάνατο. Υποθέτω άπλως ότι είναι ήδη νεκροί. Γι' αυτό εκπλήσσοµαι πολύ όταν τους άκούω νά κραυγάζουν. Μένω έξίσου εκπληκτος μέ τόν ανατόµο πού θά αισθανόταν ξαφνικά κάτω από τό νυστέρι του, νά ξυπνάει ό άνθρωπος πάνω στόν όποιο ήθελε νά κάνει µιάν επέµβαση. Ξαφνικά τά µάτια άνοίγουν, τό στόµα άρχίζει νά συρλιάζει, τό σώµα στριφογυρίζει. Όπότε ό ανατόµος εκπλήσσεται: «Κοίτα νά δεις, δέν ήταν λοιπόν νεκρός». Σκέφτοµαι ότι κάτι τέτοιο µου συμβαίνει μέ εκείνους πού μέ κρίνουν ή κραυγάζουν έναντίον µου μόλις μέ διαβάσουν. Μου είναι δύσκολο νά τους άπαντήσω, παρά μόνο ζητώντας τους συγγνώμη, συγγνώμη πού ίσως θά είχε κάποιο χαρακτήρα ειρωνείας αλλά πού θά ήταν, πραγµατικά, ή έκφραση τής έκπληξης µου: «Κοίτα νά δεις, δέν ήταν λοιπόν νεκροί».

Κλώντ Μπονφουά: Σκέφτοµαι αυτό πού θά µπορούσε νά είναι ή σχέση μέ τόν θάνατο για ένα συγγραφέα όπως ό Ζενέ. Όταν γράφει για τό λαό των νεκρών, όταν επιδιώκει νά άναστήσει τό θέατρο του νεκρού, νά γίνει ό ύπουργός αυτού του θεάτρου σκιών, αυτοτοποθετείται θεληµατικά από τήν άλλη πλευρά, στην άνάποδη πλευρά του κόσµου µας, για νά του επιτεθεί καί συνάµα για νά τόν ξεπεράσει. Υπάρχει επίσης σ' αυτόν µιά θέληση νά άξιοδοτήσει τό έγκλημα, νά βάλει τόν αναγνώστη στή θέση του θύµατος. Σέ σās µου φαίνεται ότι αυτή ή σχέση είναι εξαιρετικά διαφορετική στό µέτρο πού ή µατιά σας πάνω στό θάνατο είναι µιά µατιά κλινική, ουδέτερη.

Μισέλ Φονκώ: Βεβαίως. Δέν έχω τήν πρόθεση νά σκοτώσω τους άλλους μέ τή γραφή µου. Γράφω έχοντας υπόψη στό βάθος τόν θάνατο, πού ήδη αυτοί πέτυχαν. Μοιάζει σαν οι άλλοι, όντας ήδη νεκροί, κατά κάποιον τρόπο σαν ή ζωή τους, όσο ήταν εδώ, ενώ χαµογελούσαν, ενώ µιλούσαν μέ έµπόδιζαν νά γράφω. Ταυτοχρόνως, ή μόνη τιµή πού ή γραφή µου µπορεί νά τους άποδώσει είναι νά ανακαλύπτω τήν άλήθεια τής ζωής τους καί συνάµα του θανάτου τους, τό άρρωστηµένο µυστικό πού έξηγει τό πέραςµα τής ζωής τους στό θάνατο. Αυτό τό σηµείο τής ζωής των άλλων, όπου ή ζωή έγειρε προς τόν θάνατο, νά τί κατά βάθος είναι για µένα τό πεδίο δυνατότητας τής γραφής.

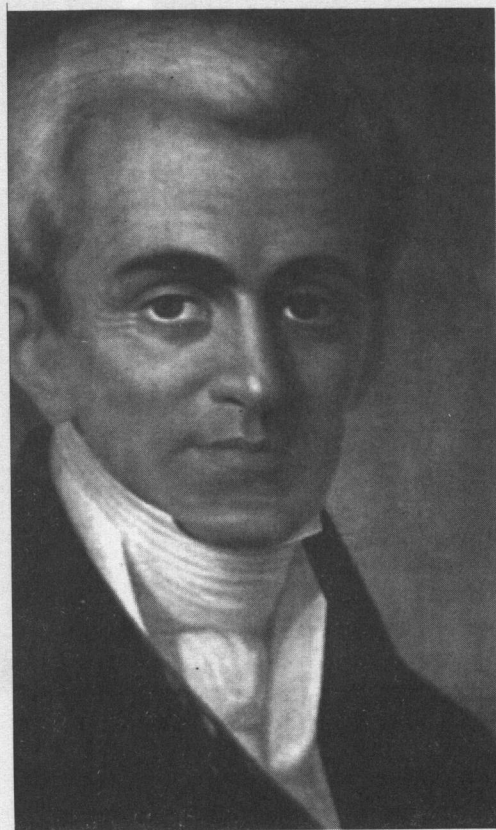
ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΣ: ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ ΚΑΤΑ ΤΗ ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΤΗΣ ΠΡΟΚΥΒΕΡΝΗΤΙΚΗΣ ΤΟΥ ΔΡΑΣΗΣ (1800 ΜΕΧΡΙ 1827)

τοῦ Θωμᾶ Κυριάκη

Α. Εἰσαγωγή

Κατά τή διάρκεια τοῦ 19ου αἰώνα στήν Εὐρώπη ἡ ἀντιπαλότητα μεταξύ τοῦ ἐθνικισμοῦ καί τῆς ἀπολυταρχίας φτάνει στό ἀποκορύφωμά της. Οἱ ἀπολογητές τοῦ ἐθνικισμοῦ στόχευαν στή δημιουργία ἔθνους στό πλαίσιο ἐνός ὑπαρκτοῦ κράτους (ὅπως στή Γαλλία) ἢ στήν ἀπελευθέρωση καί τή δημιουργία ἐθνικοῦ κράτους (λ.χ. στά Βαλκάνια). Οἱ ὑπερασπιστές τῆς ἀπολυταρχίας ἐπιζητοῦσαν μέ κάθε τρόπο τή διατήρηση τοῦ εὐρωπαϊκοῦ status quo, μέ ἄλλα λόγια τῆς καθεστηκυίας κρατικῆς δομῆς μέ τό μονάρχη ἢ τό σουλτάνο νά ἀπολαμβάνει τό δικαίωμα τοῦ «ἐλέω Θεοῦ» ἡγέτη. Αὐτή ἡ ἀντιπαλότητα ὀδήγησε τούς παραπάνω πόλους σέ ἰδεολογική ἀλλά καί σέ ἐνοπλη σύγκρουση. Λίγα λόγια γι' αὐτούς τούς δύο πόλους:

Ὁ εὐρωπαϊκός Διαφωτισμός καί ἡ Γαλλική Ἐπανάσταση συνέβαλαν ἀποφασιστικά στήν ἀλλαγή τοῦ πολιτικοῦ σκηνικοῦ στή Δυτική Εὐρώπη (Ἀγγλία, Γαλλία κ.λπ.), ἐκεῖ δηλαδή πού τό κράτος προϋπῆρχε χωρίς νά ἔχει ὀλοκληρωμένη ἐθνική ὑπόσταση. Καί τά

δύο αυτά ρεύματα άλλοῦ ἀναμόρφωσαν καί άλλοῦ ἀποδυνάμωσαν τό θεσμό τῆς μοναρχίας χρησιμοποιοῦντας ἀκόμα καί τή στυγερή δολοφονία τοῦ ἐκφραστῆ τῆς, δηλαδή τοῦ βασιλιᾶ. Παράλληλα ἔφεραν στό πολιτικό προσκήνιο τήν οἰκονομικά ἰσχυρή ἀστική τάξη.

Ὁ «δυτικῶν τύπου» ἐθνικισμός προετοίμασε ἰδεολογικά τὰ λεγόμενα «ἐθνικά ἀπελευθερωτικά κινήματα» στή βαλκανική χερσόνησο. Μεγάλο ρόλο ἔπαιξαν ἐδῶ οἱ ἐξῆς παράγοντες:

α. ἡ ἔλλειψη κρατικῶν δομῶν καί τό πολυεθνικό μωσαϊκό τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας,

β. ἡ ἰδεολογική ἐπιρροή μιᾶς ἀλλοδαπῆς διάνοησης πού μέ τὰ γραπτά τῆς διέδιδε τίς ἰδέες τοῦ εὐρωπαϊκοῦ Διαφωτισμοῦ,

γ. ἡ ἑλληνική γλώσσα ὡς *lingua franca* τῆς βαλκανικῆς χερσονήσου καί

δ. οἱ ἔμποροι, μέσω τῶν ὁποίων ἐξαπλώθηκαν οἱ παραπάνω ἰδέες.

Ἡ εὐρωπαϊκὴ ἀπολυταρχία κουβαλοῦσε μαζί τῆς μιᾶ παράδοση αἰῶνων. Μέ τή δημιουργία συμμαχιῶν (λ.χ. τήν Ἰερὴ Συμμαχία) οἱ μονάρχες ἐπιδίωξαν νά διατηρήσουν ἀναλλοίωτες τίς κρατικές δομές τοῦ πολυεθνικοῦ κράτους θέτοντας κάθε προσπάθεια ἐκσυγχρονισμοῦ στό περιθώριο. Ἀκόμα καί ἡ ἀπόπειρα πολλῶν μοναρχῶν νά προβάλλουν ἓνα καινούριο πρόσωπο ἐξουσίας μέ γνωστότερο παράδειγμα τῆ λεγόμενης *πεφωτισμένη δεσποτεία* βρήκε τήν ἀντίσταση τῆς ἀνερχόμενης ἀστικῆς τάξης.

Τό παρόν ἄρθρο παρουσιάζει καί ἐρμηνεύει τήν πολιτική σκέψη τοῦ Ἰωάννη Καποδίστρια σέ σχέση μέ τό ἑλληνικό ζήτημα. Ἡ πολιτική του σκέψη ἀναφέρεται στή σύσταση κράτους, στή λειτουργία τῶν θεσμῶν, στοὺς ἐθνικισμούς τοῦ 19ου αἰῶνα, στίς σχέσεις λαοῦ-ἡγεμόνα, στό δικαίωμα στήν ἐξέγερση κλπ. καί εἶναι πολύμορφη καί πολύπλοκη, γιατί καί ὁ ἴδιος βρῖσκεται στό μεταίχμιο μιᾶς ἐποχῆς. Σέ αὐτὴ ἀκριβῶς τήν πολυμορφία ὀφείλεται ἡ ἰδιαιτερότητα τῶν ἀντιλήψεών του, ἀλλά καί ἡ δυσκολία νά παρουσιασθεῖ ἓνα μεθοδολογικό μοντέλο ἐρμηνείας τῶν ἐνίοτε ἀντιφατικῶν πολιτικῶν καί πολιτικῶν ἀντιλήψεών του. Εἰδικότερα ἡ καποδιστριακὴ σκέψη ἐμπεριέχει ἰδεολογικά στοιχεῖα τῆς *πεφωτισμένης δεσποτείας* (*aufgeklärter Absolutismus*) καί τοῦ *πολιτιστικοῦ ἐθνικισμοῦ* (*Kulturnationalismus*) ὅπως αὐτὰ ἐκφράστηκαν μέσα ἀπὸ τήν προσπάθεια τοῦ κερκυραίου πολιτικοῦ γιὰ μιᾶ νέα τάξη πραγμάτων τόσο στή Δυτικὴ Εὐρώπη ὅσο καί στὰ Βαλκάνια. Αὐτὰ τὰ ἰδεολογικά στοιχεῖα θά ἀναλυθοῦν καί θά ἐρμηνευθοῦν πιὸ κάτω ὥστε νά δοθεῖ ἀπάντηση στὰ ἐξῆς δύο ἐρωτήματα:

α. Κατὰ πόσο ἀλληλοσυγκρούσθηκαν ἡ ἀλληλοσυμπληρώθηκαν τὰ δύο αὐτὰ ἰδεολογικά στοιχεῖα στή πολιτική σκέψη τοῦ Κερκυραίου;

β. Σέ ποῖο βαθμὸ τό ἓνα ἀπὸ τὰ δύο στοιχεῖα κυριάρχησε καί κατὰ πόσο τό ἄλλο ἐπηρέασε μέ τό δικό του τρόπο τίς ἰδεολογικές ἀρχές τοῦ Καποδίστρια;

Β. Ἡ πολιτικὴ σκέψη τοῦ Καποδίστρια καί τό ἑλληνικό ζήτημα

1. Βιογραφικά

Τὰ βιογραφικά στοιχεῖα γιὰ τόν Καποδίστρια τῆς πρώιμης περιόδου εἶναι ἐλάχιστα. Ἐπιγραμματικά μποροῦν νά ἀναφερθοῦν τὰ ἐξῆς:

Ἦταν γόνος ἀριστοκρατικῆς οἰκογένειας, ἐγγεγραμμένης στό *libro d'oro*, δηλαδή στό βιβλίον τῆς βενετσιάνικης ἀριστοκρατίας, καί κατεῖχε ἀπὸ τό 1796 τόν τίτλο τοῦ κόμη. Μορφώθηκε στό Μοναστήρι τῆς Σάντα Γιουστίνα (S. Justina) μέ ἰταλικά, ἀρχαῖα ἑλληνικά, ἱστορία καί θρησκευτικά. Εἶχε λοιπόν ἀνατραφεῖ μέσα στό κατεστημένο τῆς ντόπιας ἀριστοκρατίας πρὶν πάει γιὰ σπουδές στό πανεπιστήμιον τῆς ἐπίσης ἀριστοκρατικῆς Πάδοβα. Τό τελευταῖο ἀκολουθοῦσε τό ρεῦμα τοῦ *Νεοαριστοτελισμοῦ*. Ὁ Καποδίστριας ἦταν ὀπαδὸς τοῦ Πλάτωνα καί τῆς σχολῆς τοῦ Πυθαγόρα, ἂν καί τήν τελευταία τήν ἔβλεπε μέ κάποια μετριότητα. Ἐπηρεάστηκε ἀκόμα ἀπὸ τίς φιλοσοφικές ἀρχές τοῦ Ἀριστοτέλη, τῆ θεωρία τοῦ Τζῶν Λόκ (Locke) γιὰ τήν παιδεία, τῆ σκέψη τοῦ Χόμπς (Hobbes) καί τῆ *Πνεῦμα τῶν Νόμων* τοῦ Μοντεσκιέ.¹ Κατὰ τὴ διάρκεια τῶν σπουδῶν του στό τμήμα τῆς Ἰατρικῆς τοῦ πανεπιστημίου τῆς Πάδοβα (1794-1797) ὁ Καποδίστριας ἄρχισε νά ἀσχολεῖται μέ τήν πολιτικὴ κατάστασιν στήν Εὐρώπη.

2. Ἡ πεφωτισμένη δεσποτεία

Ὁ Χάντς (Hantsch) ὀρίζει ὡς *ἀπολυταρχία* μιᾶ ἀπεριορίστη μορφῆς ἐξουσίας χωρὶς τήν ἀλληλεπίδραση μέ ἄλλες αὐτόνομες μορφές ἐξουσίας πού μέ τή σειρά τους θά μπορούσαν νά συνεπιδρῶν ἢ νά συμφωνοῦν μαζί της.²

Σέ ἀντίθεση μέ τήν ἀπολυταρχία, ἡ *πεφωτισμένη δεσποτεία* ἐμπεριέχει στοιχεῖα τοῦ *Διαφωτισμοῦ*, τῆς θεωρίας τοῦ *Κοινωνικοῦ Συμβολαίου* καί τῶν θεωριῶν γιὰ τήν κρατικὴ κυριαρχία. Ἐπίσης, συνδέεται ἐκούσια μέ νόμους καί παραχωρεῖ δικαιώματα στοὺς ὑπηκόους ἐνός μονάρχου. Προβλέπει ἓνα ἀντιμακιαβελλικό καί γι

1. Βλ. Κούκου, Ἰλένη, *Ἰωάννης Καποδίστριας: ὁ Ἄνθρωπος-ὁ Διπλωμάτης 1800-1828*, Ἀθήνα 1978. Stourdza, A., *Notice biographique*, σελ. 8-9. Papadopoulos-Vretos A., *Memoires biographiques-historiques sur le president de la Grece, le comte Jean Capodistrias*, Paris 1837, σελ. 2-8. Crawley, C.W., «John Capodistrias and the Greeks before 1821», στό *Cambridge Historical Journal* 13,2(1957), σελ. 166 (βλ. καί τήν ὑποσημείωση 2 στό ἴδιο ἔργο). Woodhouse, C.M., *Capodistria. The Founder of Greek Independence*, London 1973, σελ. 9.

2. Hantsch, Hugo, «Absolutismus», στό *Staatslexikon*, τόμος 1(1957), 31-35.

αυτό τό λόγο ιεραρχικά δομημένο σύστημα, αποτελούμενο από υπηρέτες του κράτους. Σημαντικοί παράμετροι αυτού του συστήματος είναι ή κρατική κυριαρχία, ή τάξη που διασφαλίζεται με την καταστολή της εξέγερσης, ή αστυνόμευση, ή διοίκηση, ή οικονομική ανάπτυξη και ή προβολή του πολιτικού ήθους όπως αυτό καλλιεργείται από μία προϋπάρχουσα πολιτική και κοινωνική ανατροφή. Τό κράτος ως κεντρική έννοια παρεμβαίνει σε κάθε είδους κοινωνική σχέση και οργάνωση. Ο υπήκοος κυβερνάται σύμφωνα με τους νόμους, χωρίς όμως ο ίδιος να απολαμβάνει τό δικαίωμα του καταμερισμού της εξουσίας.³

Η πολιτική σκέψη του Καποδίστρια διέπεται από την πεφωτισμένη δεσποτεία καθώς και από μία ρομαντική-ουτοπική θεώρηση της δημοκρατίας και μπορεί να συνοψισθεί στη φράση «*L'esprit du siècle*» (πνεύμα του αιώνα).⁴ Μέ αυτή θέλησε να τονίσει τή νέα τάξη πραγμάτων που σηματοδοτούσε ο 19ος αιώνας. Πιο συγκεκριμένα πρότεινε στο πλαίσιο των ευρωπαϊκών συνεδριών τήν ανανέωση του απολυταρχικού κράτους. Ο λαός έπρεπε να αντιμετωπίζεται ως συστατικό στοιχείο του κράτους και όχι ως υπόδουλος υπήκοος του μονάρχη: «Οι λαοί αγωνίζονται για τήν ελευθερία τους, ή οποία πρέπει να βασίζεται σε νόμους και θεσμούς, όχι σε παθητική ύποταγή».⁵ Ο Καποδίστριας αποδοκίμαζε τή στυγνή μορφή της απολυταρχίας, τό δεσποτισμό, γιατί τόν έβλεπε σαν μία εξουσία της άγνοιας, της αμάθειας και της αυθαιρεσίας: «Ο δεσποτισμός μετατρέπει τό κράτος σε σφραγονιστικό ίδρυμα».⁶ Κάτω από τήν επίδραση του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού προσπάθησε να θέσει τή μοναρχία πάνω στη βάση της σκοπιμότητας και όχι της «έλεω Θεού» κυριαρχίας.

Παρόλα αυτά όμως, ο Καποδίστριας εναντιώθηκε με κάθε τρόπο στις αρχές και τίς αντίληψεις του Ναπολέοντα θεωρώντας τον σφετεριστή της εξουσίας και επικίνδυνο για τήν ευρωπαϊκή ειρήνη. Για τόν λόγο αυτό πρότεινε τήν αποκατάσταση του οίκου των Βουρβόνων. Οι Βουρβόνοι, κατά τή γνώμη του, μπορούσαν να έγγυθηούν για τήν τάξη, τήν ασφάλεια και τήν ειρήνη στην Ευρώπη.⁷ Σε αυτό τό σημείο ή πεφωτισμένη δεσποτεία του Καποδίστρια λειτουργεί στο πλαίσιο της παλλιννορθούμενης μοναρχίας παίρνοντας μάλιστα μία «αντιδραστική» χροιά εξαιτίας της ιστορικής συγκυρίας και των πολιτικών σκοπιμοτήτων. Αυτή ή συντηρητική στάση του Καποδίστρια αποτελούσε έναν κομφορμισμό πλήρως ένταγμένο στις αντιδραστικές αρχές της Τερής Συμμαχίας και στην πάγια αντιεπαναστατική πολιτική του ίδιου που ακολούθησε μέχρι τό 1822 και, βέβαια, έναρμονίζεται με τή θέση που κατείχε στο ρωσικό Υπουργείο Έξωτερικών.

Τό Σύνταγμα αποτελεί κομβικό σημείο στην πολιτική σκέψη του Καποδίστρια γιατί, σύμφωνα με τόν ίδιο, επιφέρει τήν άρμονία στις σχέσεις του ήγεμόνα με τόν υπήκοο και κατοχυρώνει τήν εξουσία του πρώτου χωρίς όμως να παραχωρεί πολιτική δύναμη στον

δεύτερο. Μετά τή μάχη του Βατερλό ο Καποδίστριας προσπάθησε να αποκαταστήσει τήν «πληγωμένη τιμή» της γαλλικής μοναρχίας με τήν ψήφιση Συντάγματος:

«Une constitution qui affermissse le pouvoir du gouvernement du Roi sur celui d'une representation nationale et qui identifie les interets creés par 25 ans de revolution à ceux de la Royauté peut seule presenter l'ensemble des garanties morales».⁸

Γιά τόν κερκυραίο πολιτικό τό άγγλικό μοντέλο ίσως να αντιπροσώπευε τό ιδανικό πολίτευμα που «έξασφάλιζε συνταγματικά τά βασικά δικαιώματα του ατόμου αλλά και τήν άσκηση της κρατικής εξουσίας εναντίον κάθε αυθαιρεσίας της βασιλικής δυναστείας».⁹

Θά πρέπει όμως έδω να ξετασθεί παρενθεντικά ο σκοπός της ψήφισης Συντάγματος στην περίπτωση των Έπτανήσων για να έρμηνευθούν βαθύτερα οι απόψεις του Καποδίστρια. Μέχρι τό 1796 τά Έπτανήσα ήταν βενετσιάνικη άποικία. Τό 1800 δημιουργείται ή Ίόνιος Πολιτεία υπό ρωσική ήγεμονία. Ακολουθούν τά τέσσερα Συντάγματα του 1800, 1802, 1803 και 1806 που όπωσδήποτε αποτέλεσαν έναν καινοτόμο θεσμό για τά πολιτικά πράγματα των Νησιών. Παρ' όλα αυτά όμως, με τά παραπάνω Συντάγματα δέν επιδιώχθηκε ουσιαστικός κοινωνικός και πολιτικός μετασχηματισμός ούτε προβλεπόταν ή μετάβαση εξουσίας από πάνω προς τά κάτω και βέβαια δέν έννοούνταν τά χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα. Στην Ίονιο Πολιτεία, όπου οι άριστοκρατικές δομές εξουσίας παρέμεναν σμπλαγείς, ο κοινωνικός και πολιτικός μετασχηματισμός

3. Hartung, Fritz, «Der aufgeklärte Absolutismus», στο Hoffman, Hans Hubert (έπ.), *Die Entstehung des modernen souveränen Staates*, Köln/Berlin 1967, 155 κ.έξ. Ziegler, Adolf Wilhelm, Religion, Kirche und Staat in *Geschichte und Gegenwart*, τόμος 1: *Geschichte*. München 1969, σελ. 361.

4. Δαφνης, Κωνσταντίνος (έπ.), *Άρχείο Ιωάννη Καποδίστρια*, τόμος 5(1984), έγγραφο 33, σελ. 96 (Στή συνέχεια με τήν ένδειξη: Άρχείο).

5. Βλ. Κούκου, Ε., «Τά φιλελεύθερα κινήματα στην Ευρώπη στις αρχές του 19ου αϊ. και οι φιλελεύθερες απόψεις του Ιωάννη Καποδίστρια», στο 4ο Πανιώνιο Συνέδριο. *Πεπραγμένα τόμος 1*, Κέρκυρα 1980, σελ. 96 κ.έξ.

6. Άρχείο 6, αρ. έγγραφου 33, σελ. 96.

7. Άρχείο 5, αρ. έγγραφου 8, σελ. 31-37.

8. Άρχείο 5, αρ. έγγραφου 8, σελ. 32. Βλ. και Πετρίδης Παύλος, *Η ευρωπαϊκή πολιτική του Ιωάννη Καποδίστρια. Θέσεις και προτάσεις για μία προοδευτικότερη τάξη πραγμάτων στην Ευρώπη 1814-1821*, Άθήνα 1981, σελ. 106-120 [Πανεπιστημιακές εκδόσεις: Πολιτική ιστορία 1].

9. Βλ. Schnabel, Franz, Monarchie, στο *Staatslexikon* τόμος 5(1960), 810-813. Grimsted, Patricia Kennedy, Capodistrias and a «New Order» for Restoration Europe: The «Liberal Ideas» of a Russian Foreign Minister 1814-1822, στο *Journal of Modern History* 40,2(1968), σελ. 179.

ἄγγιζε μόνο μία προνομοιοῦχα ομάδα ἀστῶν, μέ τήν προϋπόθεση νά εἶναι κάτοχοι ἀκαδημαϊκῶν τίτλων καί οἰκονομικά ισχυροί. Στίς συνθήκες αὐτές στάθηκε ἀδύνατο γιά τά λαϊκά στρώματα νά γίνουν ἀποδέκτες καί μέτοχοι στόν ἄνισο καταμερισμό τῶν μέσων παραγωγῆς καί τῆς ἐξουσίας. Ἐτσι, παρόλη τήν ψήφιση τῶν Συνταγμάτων, ἡ κατάσταση δέν ἄλλαξε, γιατί αὐτά τά ἴδια συντάγματα ἐπιβλήθηκαν ἀπό τήν ἄρχουσα τάξη μέ τίς εὐλογίες τῶν προστάτιδων δυνάμεων. Μέ μοναδική ἐξαίρεση τήν πρωτόγνωρη περίπτωση τοῦ φιλελεύθερου Συντάγματος τοῦ 1802, ὅλα τά ἄλλα συντήρησαν τοὺς σκληροὺς πυρήνες τῶν μηχανισμῶν ἐξουσίας πού προϋπήρχαν καθὼς καί τήν ἐλιτιστική χροιά τους (π.χ. τό Σύνταγμα τοῦ 1806). Ἡ κατοχύρωση μέρους τῶν ἀστικῶν δικαιωμάτων ἀποτελοῦσε σίγουρα τό καινούριο στοιχεῖο μέσα στό συνταγματικό ὄργανο τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰῶνα. Ὁ στόχος τοῦ Καποδίστρια ἦταν ἀπλά νά ἀμβλύνει τήν πολιτική πόλωση, πού, σημειωτέον, δέν προκάλεσαν τά χαμηλά λαϊκά στρώματα, ἀλλά ὀρισμένοι ἀριστοκράτες τῆς Κεφαλονιάς. Μέ τήν ψήφιση τοῦ Συντάγματος τοῦ 1806 ἡ κατοχύρωση τῶν ἀτομικῶν δικαιωμάτων περνάει γιά τόν Καποδίστρια μέσα ἀπό μία διαδικασία θεσμικῆς κατοχύρωσης τῶν συμφερόντων τῆς ἰονίου ἀριστοκρατίας καί ἑνός μέρους τῶν ἀστῶν. Ὁ λαός θά ἔπρεπε ἀπλῶς νά συμβιβασθεῖ μέ αὐτή τή λύση.

Ἐχοντας, λοιπόν, ὑπόψη τό Σύνταγμα τοῦ 1806 γίνεται φανερό ὅτι οἱ παραδοσιακοί φορεῖς τῶν τριῶν ἐξουσιῶν παραμένουν οἱ ἴδιοι: ἡ ἀριστοκρατία καί μία μικρή μερίδα πλούσιων καί μορφωμένων ἀστῶν. Αὐτοῦ τοῦ εἶδους ὁ καταμερισμός τῆς ἐξουσίας θυμίζει ἐντονα τήν «τιμοκρατία».¹⁰ Ἡ λαϊκή ἀντιπροσώπηση στά κέντρα λήψης ἀποφάσεων διασφαλίζεται ἔτσι μόνο μέ τήν ἀριστοκρατική Γερουσία καί τήν προστάτιδα δύναμη.

Μέσα λοιπόν στό πλαίσιο τοῦ «ἀπολυταρχικοῦ κράτους», ὁ Καποδίστριας δέν παραχωροῦσε κανένα πολιτικό δικαίωμα στό λαό μέ ἀποτέλεσμα ὁ τελευταῖος νά μήν παίρνει μέρος ἐμπρακτα στήν ἀσκηση ἐξουσίας. Ἀντιθέτως, ὑπενθύμιζε συνεχῶς στοὺς πολίτες ὅτι ἀκολουθώντας μέ συνέπεια τίς ἐντολές τοῦ ἡγεμόνα –ἔτσι ὅπως αὐτές ὑπαγορεύονται ἀπό τό Σύνταγμα– θά ζοῦσαν ἀρμονικά καί εὐτυχισμένα μέσα σέ ἕνα κοινωνικά καί οἰκονομικά κατοχυρωμένο κράτος. Ὁ ἡγεμόνας, ἀπό τήν πλευρά του, ἦταν ὑποχρεωμένος νά φροντίζει μέσω μεταρρυθμίσεων γιά τήν εὐτυχία τῶν πολιτῶν.

3. Ἐξέγερση

Ἡ στάση τοῦ Καποδίστρια ὅσον ἀφορᾷ στίς σχέσεις τοῦ λαοῦ μέ τόν ἡγεμόνα ἐπηρεάζεται ἀποφασιστικά ἀπό τίς ἀντιλήψεις του γιά τήν ἐξέγερση. Οἱ θέσεις του γίνονται προβληματικές καί ἐμφανίζονται ἀντιφατικές ἀπό τό σημεῖο πού ἐνῶ γιά τή Δυτική Εὐρώπη

ὅπως καί γιά τά νησιά τοῦ Ἰονίου δέν ἀναγνωρίζει στοὺς ἀστῶς καί τό λαό τό δικαίωμα τῆς ἐπανάστασης (1800-1822), στήν ἐλληνική περίπτωση –τουλάχιστον μετά τό 1822– τό δικαιολογεῖ.

Ὁ Καποδίστριας διέπεται ἀπό «ἀντιεπαναστατικό ἦθος» στή δυτικοευρωπαϊκή περίπτωση καί στό παράδειγμα τῶν Ἰονίων Νήσων. Στή εὐρύτερη νοτιοανατολική Εὐρώπη ὅμως τό παραπάνω μοντέλο παρουσίαζε ἀποκλίσεις γιά δύο βασικούς λόγους:

α. Ἡ πολιτική του σκέψη ἐπηρεάστηκε ἄμεσα ἀπό ἐθνικιστικά στοιχεῖα (ἐθνική συνείδηση, γλώσσα, θρησκεία, παραδόσεις κλπ.), πού συμβάλλουν στή τεχνητή δημιουργία ἐθνικοῦ κράτους.

β. Τό πολιτικό ἦθος πού ὀφείλε νά ἐκπέμπει ἕνας ἡγεμόνας –ἐδῶ ὁ σουλτάνος– λείπει. Ἐπομένως, ἀπό τό 1822 καί μετά πρόβαλλε ἀναγκαῖα ἡ ἀναμόρφωση τῶν ἐξουσιαστικῶν καί κρατικῶν δομῶν μέ βίαια μέσα.

Ἐκ πρώτης ὄψεως ὁ Καποδίστριας δημιουργεῖ τήν εἰκόνα τοῦ ἀντιεπαναστάτη. Ὁ μῦθος ἑνός ἀσθητοῦ, ἀπολυταρχικοῦ καί ἐχθρικοῦ πρὸς τήν ἐλληνική ἐξέγερση Καποδίστρια πηγάζει ἀπό τή σχέση του μέ τή Φιλική Ἐταιρεία ἀλλά καί ἀπό τήν ἀποστασιοποίησή του ἀπό τό σχέδιο τοῦ Ἀλέξανδρου Ὑψηλάντη νά προθεῖ σέ κίνημα στίς Παραδουνάβιες Ἡγεμονίες. Ἀπέριψε τήν πρόταση τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας τό 1817 νά ἀναλάβει τήν ἡγεσία της γιατί κατεῖχε ὑψηλή θέση στό ρωσικό ὑπουργεῖο ἐξωτερικῶν. Στήν προκειμένη περίπτωση ὁ τσάρος δέν θά ἀνεχόταν μία τέτοια κίνηση. Ἄν καί ὁ Καποδίστριας θεωροῦσε ὅτι ἡ Φιλική Ἐταιρεία χαρακτηριζόταν ἀπό τυχοδιωκτισμό, ἄφησε κάποιους διαύλους ἀνοικτούς:

«Μέχρι νά ἀποφασίσει ἡ θεϊκή πρόνοια διαφορετικά, ὀφείλετε νά ἀποτραβηχτεῖτε ἀπό κάθε ἐπαναστατική δράση [...] Ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι ἔχουν τέτοια σχέδια, σπρώχνουν τήν Ελλάδα στό χεῖλος τῆς καταστροφῆς. Οἱ ἄθλιοι ἔμποροι (ἐννοεῖ τά ἡγετικά μέλη τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας) φταῖνε, γιατί τά οἰκονομικά τους εἶναι σέ κακά χάλια καί ἀπορροφοῦν τά χρήματα τῶν ἀθῶων ψυχῶν στό ὄνομα μιᾶς πατριδας, τήν ὁποία δέν ἔχουν [...] Οἱ Ἕλληνες ὅμως (Κλέφτες, Ἀρματωλοί) πού ἦταν πάντα πολεμικά ἐξοπλισμένοι, θά ἐξακολουθοῦν νά ἀντιστέκονται στά βουνά καί νά μήν περιμένουν βοήθεια ἀπό τοὺς Εὐρωπαίους. Ἴσως ὁ χρόνος καί τά γεγονότα νά ἀλλάξουν τήν τωρινή κατάσταση πρὸς ὄφελος τῶν Ἑλλήνων. Μόνο τότε θά μπορέσει ἡ Ελλάδα νά ἐλπίζει σέ ἕνα καλύτερο πεπρωμένο [...] Γιά νά ικανοποιήσω τήν ἐπιθυμία τοῦ Τσάρου

10. Στήν τιμοκρατία, ὅρο πού ἀνήκει στόν Ἀριστοτέλη, ἡ παροχή ἀξιωματικῶν καθοριζόταν ἀπό τό ὕψος τῆς περιουσίας καί τῶν εἰσοδημάτων τῶν πολιτῶν. Πρβλ. Schmidt, Manfred G., *Demokratietheorien*, Opladen 1997, σελ. 28.

μου έστειλα έπιστολές προς τούς Έλληνες τών Παραδουναίων Ηγεμονιών και τούς παρακάλεσα να φυλάγονται από τούς ύποκινητές».¹¹

Στήν περίπτωση του άπελευθερωτικού αγώνα ο Καποδίστριας συνηγορούσε μέχρι τό 1822 ύπέρ μιας «ήπιας» πολιτικής άλλαγής. Κατά τή γνώμη του αυτό θά γινόταν μέ τά έξής μέσα:

α. μέ τήν παροχή στοιχειώδους παιδείας σέ όλα τά κοινωνικά στρώματα,

β. μέ τήν ανανέωση μέσα στους κόλπους τής εκκλησίας -χωρίς βέβαια αυτό να σημαίνει ρήξη μέ τίς αρχές τής Όρθοδοξίας- και

γ. μέ τή δημιουργία έθνικης συνείδησης και τόν ύπερτονισμό τής πολιτισμικής συνέχειας του Έλληνισμού.

Αυτά τά τρία στοιχεία αντιπροσώπευαν μέχρι τίς παραμονές του Αγώνα νόμιμα όπλα χωρίς τό κόστος μιας αίματηρης εξέγερσης.

Έτσι, ή πολιτική σκέψη του Καποδίστρια όσον άφορᾷ στήν εξέγερση τών Έλλήνων εναντίον τών Όθωμανών διακρίνεται από δύο τάσεις:

α. άποστασιοποίηση (1814-1821):

β. προάσπιση τής ελληνικής εξέγερσης (1822-1827).

Μερικές σκέψεις για τό πρώτο σημείο:

Ό Καποδίστριας δέν άπέρριψε τόν Αγώνα τών Έλλήνων, αλλά, στήν αρχή τουλάχιστον, άποστασιοποιήθηκε από αυτόν. Οι λόγοι όφείλονται τόσο σέ ένδογενείς όσο και σέ έξωγενείς παράγοντες. Ός πεπεισμένος εκφραστής τής πεφωτισμένης δεσποτείας άποσκοπούσε στήν πολιτισμική αναγέννηση τών Έλλήνων «εκ τών άνω». Η Εκκλησία και οι μορφωμένοι Έλληνες θά μπορούσαν να αναλάβουν τό ρόλο τής διαφώτισης. Αντίθετα, δέν έμπιστευόταν άκόμα τή δυναμική τής ελληνικής κοινωνίας και κυρίως τών χαμηλότερων κοινωνικών στρωμάτων ακριβώς επειδή οι Έλληνες είχαν περιορισμένη έμπειρία και άμφιβόλου ποιότητας ήγετικές ικανότητες τόσο στό δημόσιο βίο όσο και στόν ένοπλο αγώνα. Άκόμα, ή περιορισμένη έτοιμότητα τών μεγαλοκτηματιών να έγκαταλείψουν τά προνόμια που τους παρέιχε τό όθωμανικό κατεστημένο και τό ύπάρχον σύστημα δημόσιας διοίκησης άποτελούσε για τόν Καποδίστρια τροχοπέδη.¹²

Σέ αυτή τή χρονική φάση ο Καποδίστριας είχε άμφιβολίες και για τήν έκβαση του Αγώνα, γιατί μία εξέγερση:

α. ή θά οδηγούσε σέ μία ήττα τών Έλλήνων, όποτε ή κατάστασή τους θά χειροτέρευε δραματικά,

β. ή, σέ περίπτωση έπιτυχίας, θά τήν έπωφελούνταν μόνο οι λίγοι,

γ. ή θά διαρκούσε πολύ, όποτε θά έπερχόταν οικονομική και κοινωνική άστάθεια μέ καταστροφικές συνέπειες για τό ήθικό του ελληνικού λαού και μέ αντίποινα από τήν Ύψηλή Πύλη.

δ. Ύπληρχε πιθανότητα οι Μεγάλες Δυνάμεις να μήν άναμιχθούν στήν έλληνο-οθωμανική σύρραξη. Η παλ-

λινορθούμενη Εύρώπη έχει άπορρίψει έτσι κι άλλιώς βάση του καταστατικού τής Έρτης Συμμαχίας μία τέτοια έκρηκτική κατάσταση».¹³

Δέν πρέπει βέβαια να παραβλέψει κανείς και τό γεγονός ότι ο Καποδίστριας θεωρούσε άνώριμο τό έπιχείρημα μιας εξέγερσης τόσο έξαιτίας τής πολιτικής κατάστασης στήν Εύρώπη μετά τό Συνέδριο τής Βιέννης, όπου ή κυριαρχία του Μέττερνιχ ήταν άναμφισβήτητη, όσο και έξαιτίας τής ύψηλης θέσης που κατείχε ο ίδιος στό ύπουργείο έξωτερικών τής Ρωσίας. Οι δύο αυτοί λόγοι έξηγούν ως ένα σημείο τήν άνοχή, αλλά και τήν αντίπαθεια του Καποδίστρια άπέναντι στις εύρωπαϊκές έξεγέρσεις ώστε να διασκεδάξει τίς ύπόνοιες.¹⁴ Σέ καμία περίπτωση όμως δέν άνέχθηκε τίς βαρβαρότητες τής Ύψηλης Πύλης εναντίον τών χριστιανών.¹⁵

Μερικές σκέψεις για τό δεύτερο σημείο:

Από τό 1822 και μετά παρατηρούμε μία αισθητή άλλαγή στή στάση του Καποδίστρια άπέναντι σέ ό,τι συνέβαινε στή βαλκανική χερσόνησο. Τρία γεγονότα έπηρέασαν και καθόρισαν τήν περαιτέρω εξέλιξη αυτής τής στάσης του:

α. ή άδυναμία τής παλινορθούμενης άπολυταρχίας να βάλει τέλος στόν έπαναστατικό όργανισμό τής Γηραιάς Ηπείρου:

β. ή Realpolitik τής Ρωσίας, ή όποία δέν βοηθούσε τήν άπελευθερωτική προσπάθεια τών Έλλήνων αλλά απέβλεπε κυρίως μέσω τής ύποστήριξης του πανσλαβισμού στό άνοιγμα οικονομικών δρόμων προς τή Μεσόγειο:

γ. ή έξορία του Καποδίστρια στήν Έλβετία, ή όποία του έδωσε μεγαλύτερα περιθώρια πολιτικών έλιγμών. Μάλιστα οι έπιτυχίες τών Έλλήνων τόν πρώτο χρόνο

11. «Έπισκόπησις τής πολιτικής μου σταδιοδρομίας από του 1798 μέχρι του 1822», στο *Αρχείο* 1, σελ. 36-39 και 62 (Στή συνέχεια μέ τήν ένδειξη: «Έπισκόπησις...»).

12. Πρβλ. Argyriadis Charoula, *Staatsbilder und Rechtspraktiken. Das juristisch-politische Profil der Entstehung des neugriechischen Staates (1821-1827)*, Frankfurt am Main/Berlin/Bern/New York/Wien 1994 σελ. 96 [Studien zur Geschichte Sudosteuropas]. «Έπισκόπησις...», σελ. 45. Στο *Αρχείο* 6, αρ. έγγραφου 150, σελ. 61-63.

13. *Αρχείο* 6, αρ. έγγραφου 155, σελ. 193. Πρέπει ωστόσο να τονισθεί ότι όσο άφορᾷ στό θέμα τών Μεγάλων Δυνάμεων μία ρωσική σύμανιστική και θρησκευτική άνάμιξη για τήν άπελευθέρωση όμόδοξων χριστιανικών έθνοτήτων (Μολδοβλάχων, Σέρβων, Έλλήνων) τής βαλκανικής χερσονήσου άποτελούσε διακαή πόθο του Καποδίστρια. Πρβλ. *Αρχείο* 6, αρ. έγγραφου 155, σελ. 198.

14. *Αρχείο* 6, αρ. έγγραφου 157, σελ. 215.

15. Πρβλ. *Αρχείο* 6, αρ. έγγραφου 162, σελ. 232, όπου ο Καποδίστριας κάνει μία κριτική παρουσίαση τής θρησκευτικής, ιστορικής και κοινωνικής κατάστασης τών Όθωμανών.

της εξέγερσης εξέπληξαν θετικά τόν Καποδίστρια: «Οφείλω νά ὁμολογήσω ὅτι τόν τελευταῖο χρόνο (ἐννοεῖ τό 1821) δέν ἤλπιζα σέ μία ἐπιτυχία τῆς εξέγερσης [...] Εἶναι ὅμως μᾶλλον πλεονέκτημα καί δόξα νά ἀγωνιζόμαστε παρά νά ἠττηθοῦμε καί ἔτσι νά ζοῦμε μία ζωή ἡ ὁποία εἶναι χίλιες φορές χειρότερη ἀπό τό θάνατο.»¹⁶

Ἡ ἀλλαγὴ αὐτὴ συντελεῖται καί στή μεταφυσικὴ προσέγγιση τοῦ Καποδίστρια ὅσον ἀφορᾷ στήν ἐλληνικὴ εξέγερση. Ἐάν μέχρι τό 1822 θεωροῦσε τόν Ἀγῶνα τῶν Ἑλλήνων ὕβρη μέ τήν ἀρχαία σημασία τοῦ ὄρου, τώρα πιά υἱοθετεῖ σταδιακά τήν ἀποψη τῆς νομιμοποίησής του. Τόν θεωροῦσε πλέον ὡς τό *ultima ratio* γιά τήν υπεράσπιση τῆς θρησκείας καί τῆς –ἀν καί ὡς ἔννοια νεφελώδους– πατρίδας.¹⁷ Ἔτσι ἡ θρησκεία λειτουργοῦσε μέ τόν ἴδιο τρόπο πού τή χρησιμοποιοῦσε καί ἡ Ἱερή Συμμαχία γιά τίς στρατιωτικές της ἐπεμβάσεις, δηλαδή ὡς ἐπιχειρήμα κάλυψης καί νομιμοποίησης πολιτικῶν σκοπιμοτήτων. Τόσο ἡ «ἐξέγερση τῶν Ἑλλήνων» ὅσο καί τὰ κατασταλτικά μέσα τῆς Ἱερῆς Συμμαχίας διέπονταν ἀπό τήν ἀρχή τῆς «θεϊκῆς θέλησης» ἀν καί ἡ σκοπιμότητα διέφερε: στήν πρώτη περίπτωση στόχος ἦταν ἡ ἀπελευθέρωση, στή δεύτερη ἡ διατήρηση τοῦ *status quo*.

Τέλος, ὁ Καποδίστριας θέλησε νά νομιμοποιήσῃ τόν ἐνοπλο Ἀγῶνα καί ἀπό νομική πλευρά καί νά τόν συνδέσῃ μέ ἓνα ἀπό τόν ἴδιο προτεινόμενο «Δίκαιο τῶν Λαῶν». Ἡ αὐθαίρετη ἐξουσία τῆς Ὑψηλῆς Πύλης, ἡ καταπάτηση τῶν ἀτομικῶν ἐλευθεριῶν ὅπως καί ἡ πολιτική καί κοινωνική ἀναρχία τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους δημιούργησαν κατάσταση ἐκτακτῆς ἀνάγκης, τήν ὁποία μόνο ἡ ἐξέγερση μποροῦσε νά παραμερίσει:

«Le gouvernement turc paraissait se méprendre sur l'importance d'apaiser les troubles avec la certitude d'en prévenir le retour et que par le système qu'il adoptait, il allait é mouvoir en faveur des hommes qui avaient attaque son autorité, les sentiments dont tous les peuples s'honorênt les sentiments de la religion, de l'humanité, de la patrie et de l'intérêt qu'inspire un nation réduite au désespoir.»¹⁸

4. Ἔθνος

Τίς παραμονές τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ Ἀγῶνα οἱ διαδικασίες τῆς τεχνητῆς ἐθνικῆς ἀφύπνισης διέρχονται μέσα ἀπό τήν ἀναγκαιότητα τῆς ιδεολογικῆς ὀχύρωσης, ἄμυνας καί ἀντιπαράθεσης μέ τόν «κατακτητή». Ὁ ἐθνικισμός τοῦ 19ου αἰῶνα ἀποτελέσῃ τόν φορέα αὐτῆς τῆς ἐθνικῆς ἀφύπνισης. Οἱ ὑπέρμαχοί του τονίζοντας τήν ιστορικὴ συνέχεια δημιουργοῦν τό νέο ἀντίβαρο πού λειτουργεῖ γιά τούς μέν Ἑλληνες ἐνωτικά γιά τούς δέ ὀθωμανούς ἀνατρεπτικά-ἀποσχιστικά.

Ὁ ἐθνικισμός τοῦ 19ου αἰῶνα ὡς θεωρητικό ὑπόβαθρο ἐπήρθε τήν πολιτική σκέψη τοῦ Καποδίστρια

ὅσον ἀφορᾷ στήν ἐνοπλὴ ἐξέγερση τῶν Ἑλλήνων. Πρότεινε «πολιτισμικὲς ἀρχές» πού θά ὀδηγοῦσαν μέσα ἀπό μία ἐξελικτικὴ διαδικασία ἀρχικά στό λεγόμενο «πολιτισμικό ἔθνος», ἀργότερα στήν ἀνεξαρτησία καί, τέλος, στή δημιουργία κράτους.

Ὁ κερκυραῖος πολιτικός ὀρίζει τό ἐλληνικό ἔθνος ὡς ἑξῆς:

«Τό ἐλληνικό ἔθνος ἀποτελεῖ μία ιστορικὴ συνέχεια ἀπό τήν Ἀρχαιότητα καί τό Βυζάντιο μέχρι τούς νεότερους χρόνους. Τὰ γεωγραφικά ὄρια περιλαμβάνουν τήν ἀρχαία Ἑλλάδα καί μέρη τῆς ὀθωμανικῆς Ἀυτοκρατορίας. Οἱ ἰδιαιτερότητες αὐτοῦ τοῦ ἔθνους συνοψίζονται στά ἑξῆς χαρακτηριστικά: θρησκεία, γλῶσσα, ἡθὴ καί ἔθιμα. Ἡ ἀρχαία κληρονομία εἶναι ἡ εἰδοποιὸς διαφορὰ αὐτοῦ τοῦ ἔθνους ἀπό τὰ ἄλλα. Ἡ ἐκκλησία τό ἐξόπλισε μέ πίστη καί αὐτοπεποίθηση. Μέ τὴ διατήρηση τῶν ἐθίμων καί τῶν ἀρχῶν τῆς ὀρθόδοξης θρησκείας τό προφύλαξε ἀπό τήν πτώση του. Ὅλα αὐτὰ εἶναι ἀληθινὲς ἐθνικὲς ἀρχές, οἱ ὁποῖες χαρακτηρίζουν τό κοινὸ αἰσθημά του, τό ξεχωρίζουν ἀπό τὰ ἄλλα, ἀλλὰ καί τό στηρίζουν στό ἀγῶνα του γιά ἀνεξαρτησία [...] Ὑπάρχουν τέσσερις τάξεις:

α. οἱ μεγαλοκτμηματίες καί οἱ ἀριστοκράτες,

β. ὁ Κλῆρος καί οἱ ἐπιστήμονες,

γ. οἱ ἔμποροι καί οἱ ναυτικοὶ καί

δ. ὁ λαός (ἐργάτες, γεωργοὶ καί οἱ στρατιῶτες, οἱ ὁποῖοι εἶναι οἱ Ἀρματωλοὶ καί Κλέφτες).»¹⁹

Μέ τίς παραπάνω θέσεις ὁ Καποδίστριας, ὅπως καί ἄλλοι φιλέλληνες καί διανοούμενοι τοῦ ἐξωτερικοῦ, προϋπέθετε τὴν ὑπαρξὴ ἑνὸς ἐλληνικοῦ ἔθνους καί ἐξυπηρετοῦσε τὴν ἐξῆς σκοπιμότητα: νά δώσει ὅλα ἐκεῖνα τὰ ιδεολογικὰ ἐργαλεῖα στοὺς Ἑλληνες, ὥστε νά στηρίζουν καί νά δικαιολογήσουν τὴν ἐνοπλὴ ἐξέγερση πού θά ὀδηγοῦσε στή δημιουργία ἀνεξάρτητου κράτους. Ἀλλὰ καί ὁ ψευτοδιαχωρισμός τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας σέ «τάξεις» ἦταν μία προσπάθεια τοῦ Κερκυραίου νά τὴν προσδιορίσει πολιτικά, ἀν καί ἡ βάση τῆς ἦταν στό μεγαλύτερο μέρος τῆς ἀγροτικῆς καί ἀπεῖχε ἀπὸ τούς καπιταλιστικούς τρόπους παραγωγῆς δυτικοευρωπαϊκοῦ τύπου.

Θά ἀναφερθεῖ ἐδῶ μόνο ἓνα παράδειγμα γιά νά το-νισθεῖ ὁ πρωτεύων ρόλος πού ἔπαιξε γιά τόν Καποδίστρια ἡ ὀρολογία τοῦ ἐθνικισμοῦ. Πρόκειται γιά τούς ὄρους *Ἑλλην καί Γραικός*.²⁰ Τό ἀρχαῖο ὄνομα *Ἑλλην* ἀποφευγόταν νά χρησιμοποιεῖται ἀπὸ τό Πατριαρχεῖο

16. Ἀρχεῖο 6, ἀρ. ἐγγράφου 162, σελ. 234 καί ἀρ. ἐγγράφου 153, σελ. 176 κ.ἑξ.

17. Ἀρχεῖο 7, μέρος 3ο, ἀρ. ἐγγράφου 2, σελ. 250.

18. Ἀρχεῖο 6, ἀρ. ἐγγράφου 152, σελ. 170. Πρὸβλ. καί Ἀρχεῖο 5, ἀρ. ἐγγράφου 36, σελ. 115.

19. Ἀρχεῖο 7, μέρος 2ο, ἀρ. ἐγγράφου 1, σελ. 190. Μέρος 3ο, ἀρ. ἐγγράφου 2, σελ. 250 κ.ἑξ., καί ἀρ. ἐγγράφου 12, σελ. 286.

της Κωνσταντινούπολης ως χαρακτηρισμός μιάς συγκεκριμένης εθνότητας επειδή ο όρος αυτός αναφερόταν σε ανθρώπους της ειδωλολατρικής αρχαιότητας. Τό όνομα Γραικός ήταν διαχωριστικός και υπογράμμιζε τή θρησκευτική διαφορά μεταξύ Καθολικών και Ελλήνων Ορθοδόξων. Γιά τόν Καποδίστρια οί δύο όροι δέν ήταν αντίθετοι ούτε σε πολιτικό ούτε σε θρησκευτικό επίπεδο αλλά αποτελούσαν ιδεολογική άφετηρία και προσδιοριστικό στοιχείο συλλογικής ταυτότητας επειδή εξέφραζαν τήν ιστορική συνέχεια τών Ελλήνων από τήν Αρχαιότητα και τό Βυζάντιο μέχρι τούς νεότερους χρόνους. Επίσης γιατί αυτές λειτουργούσαν ως πολιτισμικό και παιδαγωγικό πρότυπο πού έπρεπε νά ακολουθησει ό ελληνικός λαός. Παράλληλα γιά τήν Ευρώπη, οί δύο όροι δημιουργούσαν ψυχολογική φόρτιση και θετικό κλίμα γιά τούς αλτρωτικούς σκοπούς τών Ελλήνων, αφού και οί δύο παρείχαν επιχειρήματα υπέρ του επικείμενου Αγώνα:

«... σε όλο τόν κόσμο έχουμε δείξει ότι μετά τήν πάροδο δύο χιλιάδων χρόνων ή Ελλάς έχει ανοικοδομηθεί και είναι αξία τών αξιοσημείων προγόνων της. Έσείς (ένν. οί Έλληνες) είσθε τό ίδιο γενναίοι όπως και οί πρόγονοί σας [...] Απομένει νά τούς μοιάσετε και στίς άλλες αρετές, εάν θέλετε νά περάσετε στην αιωνιότητα και νά κάνετε μία δυστυχισμένη και πονεμένη Ελλάδα ξανά ένδοξη και ευτυχισμένη.»²¹

Γ. Συμπεράσματα

Ό Καποδίστριας γαλουχήθηκε σε μεγάλο βαθμό από τήν πεφωτισμένη δεσποτεία (*aufgeklärter Absolutismus*) και δέχτηκε επίδρασεις από τόν πολιτισμικό εθνικισμό (*Kulturnationalismus*). Διατήρησε μέχρι τό τέλος της ζωής του τίς αρχές της πρώτης ως βάση του ιδεολογικού του έποικοδήματος και έμπλούτισε αυτό τό τελευταίο με τά στοιχεία του πολιτισμικού εθνισμού. Δέν πραγματοποίησε όμως ποτέ τήν ολοκληρωτική ρήξη με τήν πεφωτισμένη δεσποτεία έτσι ώστε ή μετάβαση από αυτή πρós τόν εθνικισμό νά μείνει άνοκλήρωτη.

Ό βαθμός επίδρασης τών δύο αυτών ιδεολογιών πάνω στην πολιτική σκέψη του Καποδίστρια και ό τρόπος πού αυτές εκφράστηκαν από τόν ίδιο πρέπει δέβαια νά αξιολογηθούν διαφορετικά. Γιά τήν Έπτάνησο Πολιτεία ό Καποδίστριας εξέφραζε άριστοκρατικές αντιλήψεις χωρίς νά επιθυμεί τήν άλλαγή του status quo. Μέσα στο πλαίσιο του άπολυταρχικού κράτους παραχωρούσε στους άστούς περιορισμένες δυνατότητες γιά πολιτική άνοδο και καμιά εύκαιρία στο λαό νά έδραιώσει τά πολιτικά του δικαιώματα παίρνοντας μέρος έμπρακτα στην άσκηση εξουσίας. Αντιθέτως υπενθύμιζε συνεχώς ότι ό λαός ακολουθώντας με συνέπεια τίς έντολές του ήγεμόνα, όπως αυτές υπαγορεύονται από τό σύνταγμα, θά ζούσε άρμονικά και ευτυχισμέ-

να. Ό ήγεμόνας ήταν υποχρεωμένος νά φροντίσει μέσω μεταρρυθμίσεων γιά τήν ευτυχία τών πολιτών.

Είναι ολοφάνερο ότι ή πολιτική σκέψη του Καποδίστρια υπεραμύνθηκε της «αυταρχικής» εξουσίας και της «πειθαρχημένης έλευθερίας». Προϋπέθετε τή διατήρηση της τάξης, τήν πολιτική σταθερότητα και τήν άπαγόρευση κάθε είδους εξέγερσης. Όλα αυτά τά χαρακτηριστικά πού παρέπεμπαν στην πεφωτισμένη δεσποτεία άπολυταρχών όπως του Ίωσήφ Β΄ της Αυστρίας και της Αικατερίνης Β΄ της Ρωσίας κατοχύρωναν γιά τόν Καποδίστρια τήν ευτυχία τών υπηκόων.²²

Ό Καποδίστριας άποστασιοποιήθηκε μέχρι τό 1822 από τήν πρωτοβουλία τών Ελλήνων γιά εξέγερση. Έδώ έπαιξε καταλυτικό ρόλο ή θέση πού κατείχε στο ύπουργείο έξωτερικών αλλά και ή προσωπική του γνώμη σχετικά με τήν πολιτική άνωριμότητα και τήν παιδεία τών Ελλήνων. Από τό 1822 όμως και καθόλη τή διάρκεια της εξουσίας του στή Γενεύη παρατηρείται μία μεταστροφή στην σχέση του με τό ελληνικό ζήτημα. Τώρα ό μελλοντικός Κυβερνήτης έχει τήν άνεση της ελεύθερης όργάνωσης και έκφρασης μιάς πιά «ριζοσπαστικής» πολιτικής σκέψης. Η πολιτειακή του αντίληψη – πάντα σε σχέση με τήν Ελλάδα – γίνεται πιά συγκεκριμένη μέσα από μία σειρά θέσεων και προτάσεων γιά τή σύσταση του νεοελληνικού κράτους.

Παρόλα αυτά ή προσπάθεια του Κερκυραίου νά έμφυσησει εθνική συνείδηση στην ελληνική εθνότητα (γλώσσα, θρησκεία, πολιτισμική κληρονομιά) εξακολούθησε νά περνάει μέσα από τό φίλτρο τών «σταθερών αξιών» της πεφωτισμένης δεσποτείας: τήν ύπακοή, τό ήθος, τό γενικό καλό, τίς άρμονικές σχέσεις ήγεμόνα-υπηκόου, τήν έλλειψη ούσιωδών δημοκρατικών αρχών, καθώς και μέσα από τόν καθοριστικό ρόλο πού θά έπαιζαν οί Μεγάλες Δυνάμεις στο χώρο της Ανατολικής Μεσογείου.

20. Αρχείο 6, αρ. έγγραφου 109, σελ. 21. Αρχείο 7, μέρος 2ο, επιστολές: 1, σελ. 179, 3, σελ. 182, 6, σελ. 184. Όπως ό Καποδίστριας, έτσι και ό Κοραΐς (άλλά και ό Ρήγας) χρησιμοποιούσαν στά έργα τους τόν όρο Έλλην, γιατί αυτός εξέφραζε γνησιότητα. Ό Κοραΐς απέριπτε τόν όρο Ρωμαίος επειδή αυτός θύμιζε τήν ρωμαϊκή κυριαρχία (Πρβλ. Hopf, Claudia, *Sprachnationalismus in Serbien und Griechenland. Theoretische Grundlagen sowie ein Vergleich von Vuk Stefanovic Karadzic und Adamantios Korais*, Wiesbaden 1997, σελ. 280 κ.έξ. [Balkanologische Veröffentlichungen 30]).

21. Αρχείο 6, αρ. έγγραφου 162, σελ. 241.

22. De Madariaga, Isabel, «Catherine the Great», στο Scott, H. M. (έπ.), *Enlightened Absolutism, Reform and Reformers in Later Eighteenth-Century Europe*, Michigan 1993, σελ. 289-312.

Η «ΠΑΡΑΚΜΗ ΤΗΣ ΔΥΣΗΣ» ΤΟΥ ΟΣΒΑΛΝΤ ΣΠΕΝΓΚΛΕΡ.

των Στέφανου Δημητρίου και Μάρκου Τσέτσου

1. «Υπάρχει λοιπόν μία επιστήμη της ιστορίας;»: Η κυκλική μορφολογική έννοηση της ιστορίας.

Η μορφολογία της ιστορίας, τήν οποία επεξεργάζεται και εκθέτει ο Ο. Σπένγκλερ στο δίτομο έργο του, προϋποθέτει, όπως ο ίδιος τήν παρουσιάζει, μία βασική παραδοχή: στήν ιστορία δέν υπάρχει πρόοδος. Οί πολιτισμοί είναι όπως οί οργανισμοί, οί οποιοί άφένκτως υπόκεινται στή διαδικασία τής γέννησης, τής ώριμανσης και τού θανάτου. Τό τέλος ενός πολιτισμού άντιστοιχεί στό βιολογικό τέλος ενός οργανισμού. Η όμοιότητα είναι σχεδόν προφανής. Τό τέλος αυτό είναι αναπόδραστο. Η αναπόφευκτη αυτή κατάληξη άποτελεϊ τό διάσημο μέτρο μέ τό οποίο ο Σπένγκλερ άποτιμᾶ τή φιλοσοφία τής ιστορίας, πού συλλαμβάνει τήν τελευταία ως ένσκηπη κίνηση, ως πρόοδο.

Η συγκριτική μορφολογία τών πολιτισμῶν κατανοεϊ τήν παγκόσμια ιστορία ως ιστορία τών εκφάνσεων και τών εκφραστῶν τής, οί οποιοί ως μεγάλοι οργανισμοί, άνεξάρτητοι ό ένας από τόν άλλον, μπορούν νά συγκριθοῦν μόνο επί τή βάσει τής νομολογικής γενίκευσης πού χαρακτηρίζει τήν άναποδράστως θνησιγενή τους προοπτική και κατάληξη, στήν πορεία πρὸς τήν

όποια έχουν προσλάβει σχεδόν ένυλα χαρακτηριστικά οί ύποτυπώσεις τής «ψυχῆς» κάθε πολιτισμοῦ. Ο Σπένγκλερ προσφθέγγεται τούς πολιτισμούς ως οργανισμούς, γιά νά άναδείξει ως άπολύτως ιδιάζουσα πρὸς τήν ιστορική τους προσέγγιση τή φυσιογνωμική διακρίβωση τών χαρακτηριστικῶν τους και τή διερευνητική ψηλάφηση τών άποτυπωμάτων τους.

Άξονας επί τού οποίου ικριώνεται ή άνάλυση τού Σπένγκλερ είναι οί έννοιες τής άναλογίας και τής όμοιότητας και ή επιτελεστική τους χρήση πού καθιστᾶ δυνατή τήν αναζήτηση τής μορφολογικής συνάφειας μεταξύ τών διαφόρων πολιτισμῶν και κυρίως τήν έρειση τής βασικής θέσης ότι «οί πολιτισμοί είναι οργανισμοί». Διηλαδή, οί πολιτισμοί είναι όπως οί οργανισμοί, προσομοιάζουν πρὸς αὐτούς, και τό γεγονός αυτό, κατά τήν άνάλυση και τό έπιχείρημα τού Σπένγκλερ, επιτρέπει νά εξαρθεϊ τό κοινό μορφολογικό γνώρισμα: Η μορφολογία τών πολιτισμῶν είναι όπως ή μορφολογία τών οργανισμῶν. Έφόσον λοιπόν προέχει ή συγκριτική μορφολογική εξέταση τών ιδιαιτέρων γνωρισμάτων κάθε πολιτισμοῦ μέσω τών άναλο-

1. Βλ. Ο. Σπένγκλερ, *Η Παρακμή τής Δύσης*, τ. 1, Τυπωθήτω - Γ. Δαρδανός, 2003, σ. 164.

γικών ομοιοτήτων και διαφορών, αλλά και η επίγνωση της βασικής τους ομοιότητας προς τους οργανισμούς, η εξήγηση των φαινομένων θα πρέπει να προκύψει από τη ριζική ανακατασκευή της ιστορικής μεθοδολογίας, η οποία, άλλωστε, πέραν των εγκωμιαστικών προσρήσεων τις οποίες απευθύνει η νεωτερική φιλοσοφία της ιστορίας, οδεύει προς την μοιραία κατάληξη της ακολουθώντας το πολιτισμικό υπόδειγμα εντός του οποίου ανεφύη, εδλάστηκε και μαραίνεται.

«Δέν υπάρχει λοιπόν επιστήμη της ιστορίας»,² όπως συμπεραίνει ο Σπένγκλερ, εφόσον «η επιστήμη είναι πάντοτε φυσική επιστήμη». Όσο, η διήκουσα προβληματική δέν μπορεί να αποφύγει τό καντιανής συλλήψεως ερώτημα περί των προϋποθέσεων οι οποίες πρέπει να εκπληρούνται, προκειμένου να υπάρχει επιστημονική γνώση για τήν ιστορία και τά έργα των ανθρώπων. Δηλαδή, ποιές είναι οι διαγιγνωσκόμενες κανονικότητες και ποιό ανελαστικοί «νόμοι», ανάλογοι αυτών των φυσικών επιστημών, μπορούν να διατυπωθούν; Η απάντηση του Σπένγκλερ καταφάσκει τήν αιώνια επιστροφή των πολιτισμικών ιδεοτύπων της γέννησης, της άκμης και του τέλους· μιάς επιστροφής ή οποία αποτελεί νόμο για τήν εξέλιξη των πολιτισμών, ώστε να ισχύει πάντοτε και για όλους τους πολιτισμούς. Είναι δηλαδή γενικεύσιμη. Η έννοια της εξήγησης στή μέθοδο της συγκριτικής μορφολογίας της ιστορίας του Σπένγκλερ ένθυλακώνεται στον εξηγητικό μεθοδολογικό τύπο της μορφής ότι τό επίμερους γεγονός, αυτό τό οποίο συνέχεται από άλλα γεγονότα μέσα στό γίνεσθαι, τό οποίο αναλύει ο Σπένγκλερ, εξηγείται υπαγόμενο στήν επικράτεια όπου δεσπόζει ή ισχύς ενός γενικού νόμου. Έν προκειμένω, τό άνέρεικτο, άρα και άκαμπτο, νομολογικό ιδεώδες, πού αναδεικνύει ή περί ιστορίας θεωρία του Σπένγκλερ, είναι ή κανονικότητα των διαδοχικών φάσεων πού διέρχονται οι πολιτισμοί ως οργανισμοί.

Η έννοια όμως της εξήγησης στή μορφολογία της ιστορίας του Σπένγκλερ και ή παρακελευσματική του προτροπή ότι ο έρευνητής ιστορικός, για να είναι σημαντικός, θα πρέπει να άνήκει όσο λιγότερο γίνεται στήν επιστήμη,³ διαπλέκεται με δύο βασικά προβλήματα: πρώτον, ότι θα πρέπει να υπάρξει καθορισμός των κριτηρίων της άντικειμενικής γνώσης, πού δαφιλώς παρέχει ή «μορφολογία της ιστορίας», και, δεύτερον, ότι, άφου όροθετηθεί τό πεδίο ισχύος και εφαρμογής των κριτηρίων αυτών ως προς τήν αξιολογική αποτίμηση των πολιτισμών έν γένει και τήν διατίμηση των φάσεών τους, πού θεωρούνται περισσότερο ή λιγότερο σημαντικές, θα πρέπει να διερευνηθεί τό εύρος της επέκτασής τους στό προσχωσιγενές έδαφος των αξιολογικών προβλημάτων, δηλαδή στό πεδίο των ήθικών κοσμεικόνων και των κανονιστικώς ιεραρχημένων προταγμάτων κάθε πολιτισμού.

Τά άνωτέρω εξηγούνται από τον Σπένγκλερ με τή χρήση των κριτηρίων πού συνάγονται από τήν ομοιό-

τητα πολιτισμού και οργανισμού, με τή διαφορά ότι ή ομοιότητα αυτή, πού θα πρέπει να δικαιολογηθεί, έχει προϋποθεθεί, δηλαδή έχει τήν ύπόσταση ενός αυτόνοτου φυσικής τάξεως, ώστε να εκλαμβάνεται ως δεδομένο ικανό να θεμελιώσει αναμφιλέκτως τήν έδραία παραδοχή. Με αυτόν τον τρόπο, ή ομοιότητα μεταξύ πολιτισμών και οργανισμών μένει αξιολογικώς άνελέγκτη και άναιτιολόγητη, ή θεωρία του πολιτισμού πού συνάγεται από τον άνωτέρω άναλογικό συλλογισμό έμφιλοχωρεί στήν επιστήμη της ιστορίας, για να τήν άπαλλάξει από τό άχθος της επιστήμης, διατηρώντας όμως τή δυνατότητα της υπαγωγής συμβάντων στον νόμο της έξαλλαγής των πολιτισμών, οι οποίοι έξαλλάσσονται όπως οι φθίνοντες οργανισμοί. Έτσι, ή θέση ότι ή ιστορία θα πρέπει να αποτελεί διακριδωση και [άφηγηματική] περιγραφή των φυσιογνωμικών και ύφολογικών γνωρισμάτων των πολιτισμών παρεισδύει ως δογματικό θέσφατο νομολογικώς δεσμευτικό και γενικευόμενο, αλλά και παρέχον, με ισχύ έγγυητικής δικαιοδοσίας, μέγιστη εξηγητική δυνατότητα.

Όμως, στίς άκρώρειες του μορφολογικού-εξηγητικού πεδίου, έντός οποίου εγείρεται τό έννοιολογικό συγκρότημα πού κατασκευάζει ή θεωρία περί πολιτισμού και ιστορίας του Σπένγκλερ, τί μένει άνεξήγητο; Δέν εξηγείται, προς όφελος της φαινομένης ισχύος της θεωρίας, αλλά με κόστος τήν κυκλικότητα του έπιχειρήματος και τήν καταχρηστική λήψη των πρώτων αρχών, ή αξιακή σύσταση των όρων του άναλογικού συλλογισμού του. Στο *argumentum a similitudine* του Σπένγκλερ ή αξιολογικώς άναιτιολόγητη προϋπόθεση και χρήση της ομοιότητας άποκρύπτει τον αξιολογικό χαρακτήρα του έπιχειρήματος, ώστε ο προσδιαλεγόμενος να παροράται τήν άναιτιολόγητη αξιολόγηση, δηλαδή τίς δογματικές προϋποθέσεις.

Αν οι πολιτισμοί γεννώνται, άναπτύσσονται και πεθαίνουν, τότε επί του πολιτισμού θα έχει εφαρμογή ή θεωρία του οργανισμού.⁴ Επίσης, για όλους τους οργανισμούς ισχύει ότι ύπόκεινται στους βιολογικούς νόμους οι οποίοι καθορίζουν τήν άνάπτυξη και τή φθορά τους. Έφόσον, λοιπόν, ο Σπένγκλερ δέχεται τίς δύο αυτές θέσεις, άγεται άδιακωλύτως προς τό συμπέρασμα ότι ή άναλογική διακριδωση της ομοιότητας φωτίζει τή σχέση πολιτισμού και οργανισμού, τήν οποία υπέκρυπτε ή άγλύ της τελεολογικής φιλοσοφίας του Διαφωτισμού. Ποιά, όμως, αξιολόγηση οδηγεί στή δικαιολογητική ύποστήριξη της ομοιότητας μεταξύ πολιτισμών και οργανισμών, όταν είναι άναιτιολόγητη και παρουσιάζεται ως αυτόνόητη ή κρίση ότι οι πολιτισμοί

2. Ο. Σπένγκλερ, *ό.π.*, τ. 1, σ. 224.

3. Ο. Σπένγκλερ, *ό.π.*, τ. 1, σ. 225.

4. Για τήν σχέση ιστορισμού και οργανιστικής έννόησης του πολιτισμού, βλ. Κοσμάς Ψυχοπαίδης, *Ιστορία και Μέθοδος*, Σμίλη, 1994, σσ. 76-92, όπου αναλύεται και ή έννοια της Ιστορικής προόδου.

εἶναι ὄργανισμοί; Ἡ ὁμοιότητα ἔχει ἀξιολογικῶς προϋποθεθεῖ καί ὡς τέτοια μετέχει τῆς συγκρότησης τῶν ὄρων τοῦ ἐπιχειρήματος.

Σέ αὐτήν τήν περιπτώση, ἡ ἔννοια τῆς ὁμοιότητας ὄχι μόνο μετέχει ληληθότως τῆς ἀξιολογικῆς συγκρότησης τῶν ὄρων τοῦ συλλογισμοῦ, μέ τόν ὅποιο ὁ Σπένγκλερ ἄγεται πρὸς τήν ἀναλογική διακριδῶση κοινῶν γνωρισμάτων μεταξύ πολιτισμοῦ καί ὄργανισμοῦ, ἀλλά ἀποτελεῖ καί τό σιωπηρό κριτήριον ἀληθείας ἀπό τό ὅποιο ἐκπορεύεται καί ἡ δέσμη τῶν κριτηρίων πού ἰδιάζουν στά μέρη τοῦ πολιτισμοῦ, στίς ἐκφάνσεις του, ὅπως αὐτές προκύπτουν ἀπό τήν διασκεδαζόμενη ὁλότητα.⁵ Ὡστόσο, ἡ συλλογιστική τοῦ Σπένγκλερ δέν καταπονεῖται μέ τήν εἰς ἄπειρον ἀναδρομή. Τό πρόβλημα πού ἀφορᾷ τό γιατί ἡ συγκεκριμένη σημασιολόγησις τῆς ἔννοιας τοῦ πολιτισμοῦ ἀρκεῖ, ὥστε νά δικαιολογήσῃ τήν σχέση πολιτισμοῦ καί ὄργανισμοῦ, χωρίς νά ἔχει ἐπαρκῶς δικαιολογηθεῖ αὐτή ἡ ἔννοιολογική προϋπόθεσις καθεαυτή, ἐπιλύεται μέ τήν αἰφνίδια διακοπή τῆς δικαιολογητικῆς πόρευσης. Ἡ ἀρχική ἔννοιολόγησις προέρχεται ἀπό τήν ἴδια, τήν πραγματική «φύση» τοῦ πολιτισμοῦ, καί ἀποτελεῖ τήν «μοῖρα» τῆς ἐξέλιξης τῶν πολιτισμῶν, ὥστε ἡ ἐξέλιξις αὐτή νά προσλαμβάνει τά ἀνελαστικά χαρακτηριστικά τοῦ ἀδήριτου καί ἀπαράβατου νόμου, ὁ ὅποιος, διά τῆς κανονικότητος τῆν ὅποια ἐγγυᾶται, συνεπάγεται καί τήν διηγετική κυκλικότητα.

Ἡ κυκλικότητα λοιπόν εἶναι ἀναπόφευκτη, ἐκπορευόμενη ἀπό τή «μοῖρα» τοῦ πολιτισμοῦ, ὥστε, ὅταν ἡ φιλοσοφία τῆς ἔλλογης ἐννόησις τῆς ἱστορίας, τήν ὅποια διαφωτιστική σκέψις, ἀποπέμπεται ὡς ἀναληθής, τήν ἀλήθεια νά τήν δεξιῶνεται ἡ θεολογική πίστις καί ὁ ἄκαμπτος δογματισμός, ὁ ὅποιος κοινῶν ἀσμένως τήν ἰδέα μιᾶς ἀφευκτικῆς κυκλικῆς προοπτικῆς καθορισμένης ἀπό τήν ἀναπόδραστη «μοῖρα». "Ὁμως, ἡ περί ἱστορίας, πολιτισμοῦ καί ὄργανισμοῦ θεωρία τοῦ Σπένγκλερ δέν ὑποτονθορύζει ἀπλῶς τήν ἀλήθεια τῆς, ἀλλά ἐξευρίσκει καί παρέχει καί –ἀρυόμενα ἀπό τήν ἐμπειρία– ἀμάχητα τεκμήρια σχετικότητος τοῦ θεωρητικοῦ τῆς λόγου πρὸς τά πραγματικά περιστατικά τῆς ἱστορικῆς ζωῆς.

Τό ἀμάχητο αὐτῶν τῶν τεκμηρίων προσκρούει μέ ἐπώδυνο τρόπο στό τραχύ καί ὄχληρό ἐρώτημα περὶ τοῦ πῶς μιᾶς θεωρία, ὁμνύουσα στήν ἀκατάβλητη ἰσχὺ τῶν νόμων πού προβάλλει πρὸς ἐπίρρωσι τῆς ἐξηγητικῆς τῆς ἰσχύος, ἄγεται πρὸς τόν συμπερασμό καί ἐξικνεῖται στή νομολογική γενίκευσι τῶν θέσεων τῆς ἀφορμώμενης ἀπό τήν «φυσιογνωμική» παρατήρησις ἐπιμέρους ἱστορικῶν συμβάντων. Κατά συνέπεια, τό ἐπιχείρημα τοῦ Σπένγκλερ, ὅπως καί ἡ θεωρία περὶ ἱστορίας καί πολιτισμοῦ τήν ὅποια αὐτό ὑποστηρίζει, θά πρέπει νά κριθεῖ ὄχι μόνο ὡς πρὸς τίς ὑπόρητες καί δογματικές, ὅπως ὑποστηρίχτηκε, προϋποθέσεις του, ἀλλά καί ἐπὶ τῆ βάσει τῆς πιθανολόγησις τῆς δικαιολογητικῆς του ἐπάρκειας καί τῆς τεκμηριωτικῆς

του σχετικότητος. Προκειμένου νά ἐπιτευχθεῖ ἡ τελευταία, ἡ θεωρία τῆς ἱστορίας τοῦ Σπένγκλερ προϋποθέτει ἕνα ἤδη προδομένο καί προσυντεταγμένο ἔννοιολογικό πλαίσιο ἐντός τοῦ ὁποίου χαλκεύεται αὐτή, ὥστε τό ὄργανιστικό μοντέλο περὶ πολιτισμοῦ καί ἱστορίας νά συνιστᾷ τόν κανόνα στόν ὅποιο θά ὑπαχθῶν τά ἱστορικά συμβάντα, τά στοιχεῖα τῆς ἐμπειρίας, γιά νά χρησιμεύσουν ὡς τεκμήρια μετά τόν κατάλληλο ἐρμηνευτικό μετασχηματισμό τους.

Μέ τόν τρόπο αὐτό, τά ἐρμηνευτικῶς μετασχηματισθέντα μαχητά καί ἐλεγκτά τεκμήρια ψευδωνύμως καλοῦνται ἀμάχητα ἢ καί προδήλως αὐτονόητα, ἐφόσον τά τεκμήρια καθεαυτά ἀφοροῦν πραγματικά, ἐπιμέρους ἱστορικά συμβάντα, ἐνῶ τό ἔννοιολογικό πλαίσιο, γιά τό ὅποιο δέν ἔχει ὑπάρξει ἡ προσήκουσα δικαιολόγησις, ἀναλαμβάνει τή διασφάλισι τῆς ἐπιχειρηματολογίας καί τήν ἀπρόσκοπτη ὑπαγωγή τους στόν αὐθαρέτως καί ἀναιτιολογητῶς τεθέντα κανόνα τοῦ ὄργανιστικοῦ μοντέλου. Αὐτό τό ἔννοιολογικό πλαίσιο, τό ὅποιο, ὅπως ἐξηγήσαμε, προϋποθέτει τήν ἀναιτιολογητῆ ἀξιολογική χρῆσι τῆς ὁμοιότητος ὡς συστατικῆς ἔννοιας πού ὑποκρύπτει τόν ἀξιολογικό τῆς χαρακτήρα, εἶναι τό ἀντικείμενο τῆς κριτικῆς πρὸς τήν θεωρία τοῦ Σπένγκλερ. Τό πλαίσιο αὐτό διασφαλίζει τή συστηματική συνοχή τῶν διαλαμβανόμενων ἐπιχειρημάτων, διότι ἔτσι καθίσταται κριτέος καί ὁ «μηχανισμός» τῶν ἐρμηνευτικῶν μετασχηματισμῶν στό ἐσωτερικό τοῦ ὄργανιστικοῦ μοντέλου, τό ὅποιο προαπαιτεῖ τή διασταλτική ἐρμηνεία τῆς ἔννοιας τοῦ ὄργανισμοῦ καί τή συναφή πρὸς αὐτήν ἀναλογική τῆς συσχέτισις μέ τόν πολιτισμό, στό μέτρο πού ἡ διασταλτική ἐρμηνεία καί ἡ ἀναλογία παρουσιάζουν τήν ἴδια συλλογιστική δομή μέ σκοπό τή στήριξι τῶν ἀναγκαίων ἐρμηνευτικῶν μετασχηματισμῶν.

Ἡ μηχανική αὐτῶν τῶν μετασχηματισμῶν ἀφαιρεῖ ἀπό τήν ἐπιστήμη τῆς ἱστορίας τήν ἔννοιολογική τῆς ἐξάρτυσι καί τήν ὑπάγει στό θεωρητικό πλαίσιο τῆς περιγραφικῆς ἀφήγησις καί ἐνίοτε καί τῆς οἰσθηλατούσης ποιητικῆς ἔξαρχσις.

2. Οἱ ὑπόρητοι ἀξιολογικοί ὄροι τῆς ἀναλογίας καί ὁ ἀντιδιαφωτιστικός δογματισμός

Ἡ συνυφαινόμενη μέ τήν θεωρία τοῦ πολιτισμοῦ θεωρία περὶ ἱστορίας ὡς μορφολογικῆς περιγραφικῆς ὑπότυπωσης τῆς φυσιογνωμίας τῶν πολιτισμῶν διαφοροποιεῖται μέ μαχητικό τρόπο ἀπό τήν ὀρθολογική φιλο-

5. Γιά τό πῶς ὁ Σπένγκλερ προσεγγίζει τήν σχέση διώματος καί ἱστορίας, καθῶς καί γιά τό πῶς διακρίνει μεταξύ δυνατοῦ καί πραγματικοῦ πολιτισμοῦ, βλ. Ο. Σπένγκλερ, ὄ.π., τ. 1, σ. 100.

σοφία του Διαφωτισμού. Ο Σπένγκλερ εξαιρεί τη σημασία αυτής της διαφορᾶς μέσα από την κριτική που ασκεί στην τελεολογική σύλληψη της ιστορίας.⁶

Με αυτόν τον τρόπο, οϊκτίζει την διαφωτιστική ιδέα της προόδου που την εκλαμβάνει ως θύλακο στον οποίο εμφωλεύει ή δογματική φενάκη του Διαφωτισμού για την Ιστορία. Τά ανωτέρω προδηλώνουν την ισχυρή παραδοχή ότι η πρόοδος αφορά την απρόσκοπτη γραμμική, εξελικτική κίνηση προς την πραγμάτωση της ιστορίας. Με αυτήν την έννοια, ο Διαφωτισμός και ο μαρξικός ριζοσπαστικός τους επίγονος εγνωρίσαν τη διάψευσή τους ιστάμενοι μακράν της οποίας πραγμάτωσης.

Η συγκεκριμένη όμως προσέγγιση προκύπτει από την έρμηνευτική, διαπλαστική των χαρακτηριστικών της έννοιας, ανάκατασκη του περιεχομένου της προόδου, γεγονός που επιτρέπει στο έπιχείρημα του Σπένγκλερ να συστήνεται ως ρηξικέλευθο και έπικαιρο, εφόσον έχει προκατασκευάσει τό δεδομένο που προβάλλεται ως φυσικής τάξης αυτονόητο: Η καντιανή σημασία της προόδου δέν αφορά την έξωτερική τελεολογία, δηλαδή κάποια μηχανιστική, αυτόματη σχεδόν, πόρευση προς τό μέλλον, αλλά μιά έσωτερική τελεολογία, την αναστοχαστική κρίση ή όποία έπιτάσσει τόν διηνεκώς άσκούμενο, άνοικτίρμονα κριτικό έλεγχο όλων των σχέσεων άνισότητας και άνελευθερίας. Η άνατρέχουσα στον Χέρντερ ιστοριστική προβληματική του Σπένγκλερ εξεικονίζει τη φυσιολογία των ιστορικών σχέσεων, αλλά άδιαφορεί ή άδυνατεί να εξηγήσει την άξιακή συγκρότηση αυτών των σχέσεων.⁷

Σύντονη προς τό έλλογο ριζοσπαστικό μέρος της καντιανής κριτικής φιλοσοφίας, ή μαρξική κριτική φιλοσοφία, και δή και ως κριτική της πολιτικής οικονομίας, παράγει την εξηγητική της δυνατότητα όχι απλώς ως κίνηση άνάμεσα στο ιστορικώς συγκεκριμένο και τό άφηρημένο, τό όποιο έπιμέμφεται ή θετικιστική, ως προς την ουδετερότητα της περιγραφής, σπενγκλεριανή μορφολογία, αλλά προκύπτει μέσω της αναστοχαστικής ψάυσης των δομών στήριξης της κοινωνικής οργάνωσης και των άξιων που άναδεικνύουν.⁸

Η ιστορική χρήση της διαλεκτικής του πρακτικού λόγου, χωρίς να παραβλέπει την ιστορική έρσηση του αιτήματος της προόδου, τό συλλαμβάνει σε άφαίρεση από τό ιστορικό συντακτικό του πλαίσιο, ώστε να άποφύγει τόν σχετικισμό του ιστοριστικού άναγωγισμού. Στην περίπτωση αυτή, ή ισχύς και ή έγκυρότητα της διαφωτιστικής ιδέας της προόδου θά κατηγορηίτο συνωνύμως προς τά άποτελέσματά της, κάτι που προσφυώς, ως προς την δομή της έπιχειρηματολογίας του, τό ύπολαμβάνει ό Σπένγκλερ ως αυτονόητη παραδοχή.

Άντιθέτως, ή έπίπογη για τόν Σπένγκλερ διαφωτιστική σκέψη, σε άναφορά προς τόν διαλεκτικό αναστοχαστικό έλεγχο των όριων τά όποία χωρίζουν την κανονιστική δεοντοκρατία, αλλά και την ριζοσπαστική

έξακίνωση των αιτημάτων της, από τό πλαίσιο των ιστορικών συμβεβηκόντων, στοχάζεται τούς όρους συγκρότησης των ίδιων των κοινωνιών. Η αναστοχαστική κριτική αυτών των όρων διατυπώνεται ως έλλογη κριτική έπι των όριων της χρήσης των γνωστικών δυνατοτήτων, του Λόγου, της διάνοιας και της φαντασίας, αλλά, κυρίως, της κρίσης. Ταυτοχρόνως, αυτός ό τύπος κριτικής συμφύεται με τόν έλεγχο των μορφών κοινωνικής πρακτικής, με γνώμονα και άξιακό μέτρο την ιδέα της χειραφέτησης.

Ο ιστορισμός του Σπένγκλερ σχετικοποιεί τη δεσμευτική ισχύ της ιδέας της προόδου σχετικοποιώντας πρωτίστως τό πρόβλημα της έφαρμογής των άρχών του Λόγου έπι της ιστορίας. Έφόσον οι πολιτισμοί πεθαίνουν, ό πολιτισμός που άνέδειξε τό κανονιστικό διαφωτιστικό ιδεώδες θά άχθει άναγκαστικώς προς τό τέλος του, όπως και τό ιδεώδες αυτό, τό όποιο, κατά συνέπεια, δέν μπορεί να διεκδικεί δεσμευτικότητα.

Όστόσο, ή προβληματική και ή συναφής θεωρία περί ιστορίας, που συγκροτεί ό Σπένγκλερ, διεκδικεί την άπολύτως ισχυρή και νομολογικώς άνελαστική της δεσμευτικότητα, ενώ προσκόπτει σε βασικά προβλήματα:

α) Οι άναδεικνυόμενες, από τόν Σπένγκλερ, ουσιαστικές διαστάσεις της ιστορίας και του πολιτισμού από ποιά δεσμευτική διαδοχή και άνάπτυξη έννοιών προκύπτουν, ώστε να είναι διασφαλισμένη ή πρόκριση των όρων της θεωρίας του, οι όποιοι καθιστούν δυνατή αυτήν την άνάδειξη;

β) Οι θεολογικής ύψης έννοιες της «μοίρας» και της «ψυχής» των πολιτισμών δικαιολογούν ή, όπως διαπύρωσ έπιθυμεί ό Σπένγκλερ, και θεμελιώνουν τη δεσμευτικότητα των άξιολογήσεων στις όποίες έπιδίδεται και με τίς όποίες άπαξιώνει κυρίως την καντιανή και την μαρξική φιλοσοφία της ιστορίας; Η περιχώρηση φιλοσοφίας της ιστορίας και βιολογικών νόμων συστήνει τό

6. Βλ. σχετικά, Ο. Σπένγκλερ, *ό.π.*, τ. 1, σ.σ. 177-233.

7. Για την πρόσληψη των άπόψεων και άναλύσεων του Σπένγκλερ στην Ελλάδα, καθώς και για τόν έλεγχο του ιδεολογικού προσανατολισμού των διανοουμένων που τίς έγκολώθηκαν ή τίς υπέβαλαν σε κριτική, βλ. Παναγιώτης Νούτσος, «Η «Μορφολογία της Ιστορίας» του Ο. Spengler στο έργο του Ε.Π. Παπανούτσου» εις (του ίδιου) *Νεοελληνική Φιλοσοφία: οι ιδεολογικές διαστάσεις των ευρωπαϊκών της προσεγγίσεων*, Κέδρος 1981, σσ. 146-160 και πρώτη δημοσίευση αυτής της έργασίας εις «Δωδώνη», *έπιστημονική έπετηρίδα της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων*, τόμος Ένατος, Ιωάννινα 1980, σσ. 27-38.

8. Βλ. Κώστας Σταμάτης, *Άστική Κοινωνία, δικαιοσύνη και κοινωνική κριτική*, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, 1935, σσ. 53-57. Βλ., έπίσης, Κ. Ψυχοπαίδης, «Ιστορισμός και κανονιστικότητα» εις *Πολιτική μέσα στις έννοιες*, Νήσος 1997, σσ. 119-130, καθώς και του ίδιου *Κανόνες και άντινομίες στην πολιτική*, Πόλις 1999, σσ. 258-261.

ἀναγκαῖο δεσμευτικό ἀξιολογικό πλαίσιο ἀπό τό ὅποιο θά συναχθοῦν τέτοιες ἀξιολογήσεις;

γ) Ἐφόσον, κατά τόν Σπένγκλερ, ἡ ἱστορία δέν εἶναι ἐπιστήμη, δέν ἔχει χρεῖα μεταθεωρητικοῦ ἐλέγχου – πού θά παρεῖχτο ἀπό τήν καντιανή καί μαρξική, καί βεβαίως, τήν ἐγγελιανή διαλεκτική ἀνάπτυξη/ἐκθεση ἐννοιῶν καί κατηγοριῶν – ὥστε νά ἐλέγχεται ἡ μέθοδος ἐξήγησης. Ὅμως, σέ αὐτήν τήν περίπτωση, γιατί ἡ «φυσιογνωμική», περιγραφική ἐξεικόνιση τῶν χαρακτηριστικῶν κάθε πολιτισμοῦ ἐπαρκεῖ ὥστε νά ἐξηγοῦνται καί νά κατανοοῦνται καί οἱ ἐσωτερικές σέ αὐτόν τόν πολιτισμό ἱστορικές καί κοινωνικές σχέσεις;⁹

II

Ἡ σπενγκλεριανή αἰσθητική, ἡ σημασία καί οἱ ἀντιφάσεις της

Στό κείμενό του γιά τόν Σπένγκλερ καί σέ μιά προσπάθεια διάσωσης πλευρῶν τοῦ ἔργου του ἀπό τήν ἐν πολλοῖς ἀδική καί μικροπρεπή κριτική πού τοῦ ἀσκήθηκε ἐκ μέρους ἀντιπάλων πού «δέν ἦταν σέ θέση νά τόν ἀντιμετωπίσουν»,¹⁰ ὁ Ἄντόρνο ἐπικεντρώνεται σχεδόν ἀποκλειστικά στήν σπενγκλεριανή πολιτισμική διάγνωση καί πρόγνωση, ἐπιλέγοντας ὡς σημεῖο ἀναφορᾶς τόν δεύτερο τόμο τῆς *Παρακμῆς*. Τό πρᾶγμα δείχνει μᾶλλον παράξενο, ἂν ἀναλογισθεῖ κανεῖς τήν ἔμφαση πού δίνει ὁ Σπένγκλερ στήν τέχνη καί σέ ζητήματά της στόν πρῶτο τόμο καί ἀκόμα πιό παράξενο, ἂν συνειδητοποιήσουμε πόσα πολλά ὀφείλει ἐντέλει ἡ ἀντορνική αἰσθητική θεωρία στόν φιλόσοφο τῆς πολιτισμικῆς παρακμῆς. Τό αἶτημα τοῦ Σπένγκλερ γιά ἄρση τοῦ θετικιστικοῦ χωρισμοῦ τῶν τεχνῶν καί τό ἐγγεῖρημα σύγκλισής τους ὑπό μί ἰδεαλιστικές προκείμενες, ἡ ἐκ μέρους του ἀνάδειξη τοῦ πολιτισμικοῦ νοήματος τῶν ἔργων τέχνης σέ συγκροτησιακό τους παράγοντα, ἀλλά καί ἡ ἀνύψωση τῆς μουσικῆς σέ ἀντιπροσωπευτική τέχνη τοῦ «φαιουστικοῦ» πολιτισμοῦ, ἀποτελοῦν σημαντικά ἐναύσματα δίχως τά ὅποια κείμενα τοῦ Ἄντόρνο, ὅπως, «Μερικές σχέσεις μεταξύ μουσικῆς καί ζωγραφικῆς»,¹¹ θά ἦταν ἐν πολλοῖς ἀδιανόητα. Καί τονίζουμε τήν λέξη «ἐναύσματα» ἔχοντας κατά νουν τόν ἀσύγκριτο σέ σχέση μέ τή σπενγκλεριανή γενική πολιτισμική θεωρία τῆς τέχνης περιεχομενικό πλοῦτο, τήν πολυπλοκότητα καί τήν ἐμβριθία τῶν ἀντορνικῶν ἀναλύσεων.

Παραπάνω ὑπογραμμίστηκε ὁ ἀντιθετικιστικός προσανατολισμός τῆς σπενγκλεριανῆς διαίρεσης τῶν τεχνῶν. Πράγματι, ὑπό τό πρίσμα ἐνός ἐνιαίου πρωτογενούς πολιτισμικοῦ συμβόλου, καί στήν περίπτωση τοῦ δικοῦ μας εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ τοῦ ἄπειρου νοητοῦ χώρου, ὁ Σπένγκλερ ἐπιχειρεῖ τήν ἄρση τῆς ἀλληλοαποξένωσης τῶν ἐπιμέρους τεχνῶν καί, ἔχοντας πρῶτα στηλιτεύσει τήν παραγκώνιση τῆς μουσικῆς ἀπό

τή θεωρία καί τήν ἱστορία τῆς τέχνης, ἐπιτρέπει μεταβάσεις μεταξύ τῶν τεχνῶν κάνοντας λόγο, οὔτε λίγο οὔτε πολύ, γιά «ζωγραφική μουσική», «μουσική ζωγραφική», «μουσική ἀρχιτεκτονική» κ.λπ. Τή στιγμή πού ἡ θετικιστική αἰσθητική διαιρεῖ τίς τέχνες σύμφωνα μέ τό ὑλικό τους (ἀπτή ὕλη, χρώματα, ἦχοι), τίς αἰσθήσεις πού συστοιχοῦνται πρὸς αὐτό (ὄραση, ἀκοή) ἀλλά καί τους *a priori* ὄρους τῶν αἰσθήσεων (χῶρο, χρόνο), ὁ Σπένγκλερ στρέφεται πρὸς μιά *συνειδησιακή* παραγωγή τους πού προϋποθέτει ἐν μέρει μερεξονικές ἀλλά καί φαινομενολογικές παραδοχές. Ὁ χῶρος, γιά παράδειγμα, παράγεται σπενγκλεριανά ἀπό τήν κατεύθυνση τῆς ψυχῆς πρὸς τό περιβάλλον της, δηλαδή ἀπό μιά ἰδέα χρόνου, *γίνεσθαι*. Ἡ μουσική, πού ἐκφράζει ἐμφατικότερα ἀπ' ὅλες τίς τέχνες τήν ἰδέα τῆς καθαρῆς κίνησης καί κατεύθυνσης, γίνεται, παραδόξως καί εἰς πείσμα τῶν «ἀφελῶν» ἐμπειριστικῶν ἀντιλήψεων, ἡ κατεξοχὴν τέχνη τοῦ *χώρου*. Στή «φαιουστική» ζωγραφική ἡ κίνηση τῆς πινελιᾶς πάνω στόν καμβά ἀλλά καί ἡ χρωματική μετάβαση στήν ἐλαιογραφία ἀποκαλύπτουν στά μάτια τοῦ Σπένγκλερ τή *χρονική* τους οὐσία. Ἡ ἰδέα τοῦ ἄπειρου χώρου ἐκφράζεται στή γοτθική ἀρχιτεκτονική ἀκριβῶς ὡς κίνηση πρὸς τό ἄπειρο, ὡς ὑπέρβαση τῆς σωματικότητας καί τῆς βαρύτητας, ὡς «μουσική». Ὁ Ἄντόρνο, πολύ ἀργότερα καί στό κείμενο πού ἀναφέρθηκε παραπάνω, εἶδε στή μουσική τήν ἄρνηση τοῦ χρόνου καί στή ζωγραφική τήν ἄρνηση τοῦ χώρου.

Ἡ προάσπιση τῆς ἐνότητας τῶν τεχνῶν δέν ὑπῆρξε φυσικά ἀποκλειστικό προνόμιο τῆς πολιτισμικῆς θεωρίας τοῦ Σπένγκλερ. Ἦδη ἡ σύσταση τῆς αἰσθητικῆς, ὡς γενικῆς θεωρίας τῆς τέχνης, προϋπέθετε τήν ἰσχύ καθολικῶν ἐννοιῶν καί κριτηρίων (ἀξιῶν) ἀποδεκτῶν γιά τίς τέχνες στό σύνολό τους, ὅπως, λ.χ., τό «ῶρο-ραῖο», τό «ὑψηλό», ἡ «ἰδέα», ἡ κλασικιστική «μίμησις» ἢ ἡ ρομαντική «ποίηση» (μέ τήν εὐρεία ἐννοια), ἰσχύς πού συμπορεύθηκε προσέτι μέ τή σύσταση *συστημάτων* τῶν τεχνῶν. Ἡ αὐτονομισή τους ἀπό λειτουργικούς-χρηστικούς σκοπούς πού συντελέστηκε καθ' ὅλη τή διάρκεια τοῦ 18ου αἰῶνα, συμπαρέσυρε καί τή μουσική, πού γιά πρώτη φορά ἄρχισε νά καθιερῶνεται ὡς ἰσότιμη τέχνη. Ἡ τοποθέτηση τῆς μουσικῆς στήν ἀνώτατη θέση τῆς ἱεραρχίας τῶν τεχνῶν ἐντός τοῦ

9. Θεωροῦμε πυλώνες γιά τήν ἔδραση τῆς κριτικῆς στόν ἱστορισμό τοῦ Σπένγκλερ, τήν ὄγδοη καί ἐνατη πρόταση τῆς *Ἰδέας μᾶς Γενικῆς Ἱστορίας μέ Πρίσμα Κοσμοπολιτικό*, βλ. I. Kant, *Δοκίμια* μετ. Ε.Π. Παπανοῦτσος, Δωδώνη 1971, σσ. 24-41.

10. Th. W. Adorno, «Spengler nach dem Untergang», στό *Prismen. Kulturkritik und Gesellschaft*, Frankfurt am Main 1977, Ges. Schriften 10.1, σ. 48.

11. Μτφρ. Ὁλυσ Φράγκου-Ψυχοπαίδη, *Μουσικολογία* 10-11, σ. 14-27.

ώριμου «φασουσικου» πολιτισμού, συνδέθηκε αρχικά με τις απόπειρες των ρομαντικών για «μουσικοποίηση» του πραγματικού, με την έννοια της καταβίθισης του στίς συγκινησιακές υπερχειλίσσεις της «ωραίας ψυχής». Υπό τό άστρο της μουσικής στάθηκε ή αισθητική του Σοπενχάουερ, σχεδόν αποκλειστικά γύρω από τή μουσική στράφηκε ή πολιτισμική κριτική του Νίτσε, τή στιγμή πού τό αισθητικό πρόταγμα της ένότητας των τεχνών αναζήτησε τήν ύλοποίησή του στο «συνολικό έργο τέχνης» (Gesamtkunstwerk) του Βάγκνερ, πάντοτε υπό τήν ήγεμονία της «τέχνης των ήχων» και μέ άπώτερο σκοπό τή μετατόπιση της κοινωνικο-πολιτικής ένότητας από τό στοιχείο του θεωρησιακού προς εκείνο του αισθητού. Η μουσική γίνεται ή «διονυσιακή ψυχή» της νεότερης τέχνης και, ιστορικά, ή «ψυχή» του συμβολιστικού κινήματος. Όση επίδραση κι αν άσκησε συνεπώς στήν έποχή της και στή μετέπειτα συζήτηση σχετικά μέ ζητήματα θεωρίας της τέχνης, ή σπενγκλεριανή αισθητική έχει ιστορικούς προδρόμους τούς όποιους ή σημερινή ανάγνωσή της όφείλει νά λαμβάνει υπόψη.

Σέ αντίδιαστολή προς τόν εν γενεί ιδεαλιστικό προσανατολισμό της παραδοσιακής αισθητικής πού ανάγει τήν ένότητα των τεχνών στήν περιοχή του νοείν (παραγωγή αισθητικών έννοιών μέ γενική ισχύ) και του περιεχομένου αφήνοντας άνεπαφη τή μεταξύ τους μορφολογική άνεξαρτησία, ό Σπένγκλερ προτάσσει μία κατ' ουσίαν φορμαλιστική αισθητική, μέ όλα τά προτερήματα ως προς τήν βαθύτερη κατανόηση της καλλιτεχνικής πολυποικιλίας υπό τήν ένιαία προοπτική του πολιτισμικού συνειδέναι, αλλά και μέ όλα τά έλαττώματα της άφαιρέσης από τήν περιεχομενική και έκφραστική ιδιαιτερότητα των καλλιτεχνικών ειδών και έργων στήν εκάστοτε ιστορική τους αναφορά. Τό έκφραστικό και περιεχομενικό διαφέρουν θυσιάζεται στή μονοτονία της έμμονης ιδέας ενός και μοναδικού χωρικού συμβόλου· τό μόνο πού ενδιαφέρει στήν αρχιτεκτονική, τή ζωγραφική, τή γλυπτική και τή μουσική, στήν τεράστια ποικιλομορφία των επίμερους ειδών τους αλλά και στόν τεράστιο αριθμό των έργων τους είναι κατά πόσο και μέ ποιόν τρόπο εκφράζουν μέ τά δικά τους μέσα τήν ιδέα της «σωματικότητας» (αρχαίος πολιτισμός), τή μαγική αίσθηση της «σπηλιάς» (αρθοχριστιανικός πολιτισμός) ή τόν άπειρο (νοητό) χώρο πού «έξαυλώνει» τά σώματα (δυτικοευρωπαϊκός πολιτισμός).

Η αισθητική του Σπένγκλερ δέν έμεινε άνεπηρέαστη από τή θεωρία του της ιστορίας. Η αντιθετικιστική ματιά στίς βαθύτερες συμβολικές προϋποθέσεις κατανόησης της τέχνης σέ επίπεδο μεμονωμένων πολιτισμών, συμπληρώνεται άντιστικτικά από τόν σχετικισμό του καλλιτεχνικού νοήματος σέ επίπεδο αντιπαραβολής πολιτισμών. Σύμφωνα μέ αυτή τήν προκείμενη, δέν μπορούμε νά μιλάμε π.χ. για μία ένιαία αρχιτεκτονική (γλυπτική, ζωγραφική, μουσική) έξετάζοντάς την μέ

βάση τό άφηρημένο σχήμα αρχαιότητα-μεσαιώνας-νεότεροι χρόνοι, αλλά για διαφορετικές «αρχιτεκτονικές» («γλυπτικές», «ζωγραφικές», «μουσικές») λαμβάνοντας υπόψη τή μοναδικότητα της πολιτισμικής συνείδησης πού τις παρήγαγε. Οι έξωτερικές όμοιότητες δέν άρκούν από μόνες τους για νά καταδείξουν τήν ιστορική συνέχεια των τεχνών. Στο επίπεδο του νοήματος, του πολιτισμικού περιεχομένου, οι τέχνες είναι τόσο ξένες μεταξύ τους, όσο ξένες έμφανίζονται στο επίπεδο της μορφής. Τό έρώτημα είναι κατά πόσον ό Σπένγκλερ, στήν προσπάθειά του νά άσκήσει νομιναλιστική κριτική στίς ύποστασιοποιήσεις των παραδοσιακών έννοιών για τήν τέχνη και νά άντιστρέψει τις παραδοσιακές μεθοδολογικές άφετηρίες πού δίνουν, κατά βάση, προτεραιότητα στο καλλιτεχνικό φαινόμενο και όχι στο νόημά του, έμφανίζεται νά έπιβεβαιώνει έντέλει τόν θετικισμό υπό άντεστραμμένες αυτή τή φορά προϋποθέσεις.

Έτσι, στο πεδίο της τέχνης δείχνουν νά αναπαράγονται άντιφάσεις της σπενγκλεριανής θεωρίας της ιστορίας. Τή στιγμή πού ό Σπένγκλερ ύποστηρίζει τό άνεπανάληπτο των εκάστοτε πολιτισμικών μορφών τέχνης και μαζί τήν ίσοτιμία τους, τήν ίδια στιγμή υπερασπίζει μέ κάθε τρόπο τήν άνωτερότητα της «φασουσικής» τέχνης του άπειρου (νοητού, «καθαρού») χώρου έναντι των άποπνικτικών περιορισμών της «απόλύνειας» σωματικότητας και της «άψυχης» κατάφασης της σωματικής επιφάνειας· τή στιγμή πού προασπίζει τή μή μεταφρασιμότητα του καλλιτεχνικού νοήματος, κατασκευάζει αυτός ό ίδιος τό νόημα της αρχαιοελληνικής, της αιγυπτιακής, της αρθοχριστιανικής τέχνης, άποφεύγοντας πεισματικά νά παραδεχτεί πώς ή ιδιαιτερότητα του ευρωπαϊκού πολιτισμού έρείδεται ακριβώς στήν «χωρικόως άπειρη» άναστοχαστικότητα και αυτοαναστοχαστικότητά του, πού προάγει συνθήκες καθολικότητας τέτοιες, πού δέν άντιστρέφονται και δέν εξαφανίζονται μαζί μέ τήν «ψυχή» του πολιτισμού πού τις γέννησε, και ή όποια έπιπλέον «θέτει» για λογαριασμό της αυτοκατανόησης της πολιτισμικά νοήματα πού θά ήταν άδύνατο νά θεματοποιηθούν από τούς άλλους πολιτισμούς στήν άμεσότητα των πολιτισμικών τους βιωμάτων. Στή Φαινομενολογία του Πνεύματος και στο κεφάλαιο για τό Διαφωτισμό ό Χέγκελ είχε κάνει λόγο γι' αυτόν ως άνεξέλεγκτη «μεταδοτική ασθένεια» τό αναπόδραστο της κατάστασης δείχνει νά τό άντιλαμβάνεται ό Σπένγκλερ μόνον άργότερα, στήν ύστερη περίοδο της ζωής του. Πέραν τούτου, τίθεται τό έρώτημα κατά πόσον έντέλει πρέπει κανείς νά έχει ήδη προϋποθέσει τό μετατεγενέστερο πολιτισμικό σύμβολο (έδω τήν έννοια του άπειρου χώρου) προκειμένου νά κατασκευάσει τις έννοιες της «σωματικότητας» (αρχαία τέχνη), της «σπηλαιώδους χωρικότητας» («μαγική» τέχνη), της «εις βάθος κατεύθυνσης (αιγυπτιακή τέχνη) κ.ο.κ.

Ό αναγνώστης της Παρακμής άποκομίζει συχνά τήν

έντύπωση ότι οι πολιτισμοί είναι μεταξύ τους τόσο ανεξάρτητοι, ώστε θα μπορούσαν να αντιμετωπιστούν στο χρόνο. Υπό τις σπενγκλεριανές προϋποθέσεις τίποτα δεν μᾶς ἐμποδίζει να σκεφτούμε, λ.χ., τό γοτθικό ρυθμό, τήν προοπτική στή ζωγραφική καί τήν πολυφωνική μουσική πρίν ἀπό τήν ὑπαρξη τοῦ ἀρχαιοελληνικοῦ ναοῦ, τῆς ἐπίπεδης παράταξης μορφῶν καί τοῦ μονοφωνικοῦ ἄσματος. Ὁ Σπένγκλερ κάνει συχνά λόγο γιά «ἐπιλογή» ὡς ἐάν οἱ πολιτισμοί εἶχαν στή διάθεσή τους μίαν ἄπειρη παλέττα καλλιτεχνικῶν δυνατοτήτων ἀπό τήν ὁποία μπορούσαν νά διαλέξουν καί νά ἀπορρίψουν κατά τό δοκοῦν. Πέραν τοῦ εὐτράπελου τῆς κατάστασης, τούτη καταδεικνύει μέ τόν ἀπλοϊκότερο τρόπο τό θεδιασμένο τῆς σπενγκλεριανῆς διάσπασης (τουλάχιστον) τοῦ ἑλληνοευρωπαϊκοῦ πολιτισμικοῦ συνεχοῦς ἀλλά καί τά ἐλαττώματα μιᾶς θεωρίας πού ἀφαιρεῖ ἀπό τά ὑλικά προαπαιτούμενα σύστασης ἐνός νέου πολιτισμοῦ, ἀποσπώντας διαρκῶς τό «φαινόμενο» ἀπό τήν «οὐσία» του. Πολλές φορές ὁ ἴδιος ὁ Σπένγκλερ, ὑπό τήν πίεση τῶν πραγμάτων, μετριάξει τήν αὐστηρότητα τῆς θεωρίας του μέ τό νά ἀναγνωρίζει, λ.χ., τίς καταβολές τοῦ ρωμανικοῦ καί τοῦ γοτθικοῦ ρυθμοῦ στήν «ἀραβοχριστιανική» βασιλική, τῆς ὁποίας οἱ μεταγενέστεροι αὐτοί ρυθμοί ἀποτελοῦν «ἀνάπτυξη» (βλ. περαιτέρω τόμος Ι, σ. 301-2).

Ἐνα ἀκόμη τυπικό παράδειγμα θεδιασμένης ἐφαρμογῆς τῆς θεωρίας ἐκ μέρους τοῦ Σπένγκλερ εἶναι αὐτό τῆς προσέγγισής του στό καλλιτεχνικό φαινόμενο τῆς Ἀναγέννησης. Υἱοθετώντας τήν τετριμμένη καί εὐρύτατα διαδεδομένη ἄποψη ὅτι βασικό κίνητρο τῆς ἀναγεννησιακῆς τέχνης ὑπῆρξε ἡ μίμηση τοῦ ἀρχαιοελληνικοῦ μορφολογικοῦ ιδεώδους, ὑποστήριξε ἐσφαλμένα τόν ἐπουσιώδη, μὴ ἀναγκαῖο, ἐπεισοδιακό χαρακτήρα τῆς Ἀναγέννησης στήν ἱστορία τῆς «φαιουστικῆς» τέχνης. Συγχέοντας τό σκοπό (πραγμάτωση τοῦ ἀνθρωπιστικοῦ ἰδανικοῦ) μέ τό μέσο (ἐπίκληση τῆς ἀρχαιότητας) καί παραγνωρίζοντας τόν κατ' οὐσίαν «φαιουστικό» χαρακτήρα τοῦ ἀνθρωπιστικοῦ προσανατολισμοῦ τῆς ἀναγεννησιακῆς κουλτούρας, συμπεριφέρεται ὡς ἐάν ἡ μετάβαση ἀπό τήν ἀπρόσωπα «χωρική» γοτθική τέχνη (καί τίς αὐστηρές πολυφωνικές μουσικές μορφές πού τῆς ἀντιστοιχοῦν) στήν ἐμπυχη προσωπογραφία τοῦ μπαρόκ (καί τόν ἀντίστοιχο «ἐξπρεσιονισμό» τῆς ὄπερας) νά μπορούσε νά πραγματοποιηθεῖ ἄμεσα καί αὐτονόητα. Στήν πραγματικότητα ἡ μουσική τοῦ Μοντεβέρνι (17ος αἰώνας) εἶναι τόσο ἀδιανόητη χωρίς αὐτήν τῶν Ζοσκέν Ντεπραί, Λάσσο καί Παλεστρίνα (15ος καί 16ος αἰώνας), ὅσο οἱ προσωπογραφίες τοῦ Ρέμπραντ χωρίς τήν ἀνθρωποκεντρική τέχνη τῶν Λεονάρντο, Μιχαήλ Ἀγγέλου καί Ραφαήλ. ἔχοντας προσέτι ὑποστηρίζει ὅτι «ἡ γοτθική τέχνη εἶναι ἡ μοναδική βάση τῆς Ἀναγέννησης» (Ι, σ. 331) ὁ Σπένγκλερ βλέπει στή μουσική (καί πάλι) τήν ἀντιπροσωπευτική τέχνη τοῦ quattrocento καί τοῦ quintecento. Ὡς πρὸς αὐτό διακρίνεται μιά σημαντική ἀντίφαση.

Ὁ Σπένγκλερ υἱοθετεῖ (δίχως νά τό ὁμολογεῖ) τήν ἐγγεγραμμένη ἀντίληψη πού ἐξαιρεῖ κάθε φορά μία τέχνη ὡς ἀντιπροσωπευτική ἐνός πολιτισμοῦ ἢ μιᾶς συγκεκριμένης ἱστορικῆς περιόδου (λ.χ. τῆ γλυπτική ὡς ἀντιπροσωπευτική τέχνη τῆς ἀρχαιότητος ἢ τῆ μουσική ὡς ἀντιπροσωπευτική τέχνη τῆς «φαιουστικῆς» Δύσης) παραγνωρίζει ὅμως ὅτι ἀκριβῶς ἡ ἐξέλιξη τῆς μουσικῆς ὑπῆρξε κάθε φορά ἀσυντόνιστη σέ σχέση μέ τίς ἄλλες τέχνες καί γιά τήν ἀκριβεία καθυστερημένη ἢ μουσική τοῦ μπαρόκ (~1600-1750) προϋπέθετε, μέ μιά ἔννοια, τήν ἀνθρωποστρεφῆ ζωγραφική τῆς Ἀναγέννησης, ἡ μουσική τοῦ «κλασικισμοῦ» (~1750-1830) τήν «ἐξπρεσιονιστική» προσωπογραφία τοῦ ζωγραφικοῦ μπαρόκ, ὁ μουσικός ρομαντισμός (~1830-1910) τό λογοτεχνικό κίνημα «θύελλα καί ὄρμη». Στό χῶρο τῆς μουσικοῖστορικῆς ἐρευνας ἔχει ἄλλωστε τεθεῖ ὑπό ἐρώτημα κατά πόσον μπορούμε ἐντέλει νά μιλάμε γιά ἀναγεννησιακή περίοδο στή μουσική, τῆ στιγμή πού τά ἀνώτερα εἶδη ἐντεχνῆς μουσικῆς τῆς ἐποχῆς, μέ κύριους προστάτες τήν ἐκκλησία, δεσμεύονται σέ ἕνα κατ' οὐσίαν ἀντικειμενικό (ἢ ἴσως «ἀντιανθρωπιστικά» ἐκφραστικό) αὐστηρό σύστημα κανόνων. Ἐπιπλέον, ἡ κατά Σπένγκλερ «ζωγραφική μουσική» τῆς περιόδου τοῦ μουσικοῦ μπαρόκ κινεῖται μᾶλλον στήν περιοχὴ τῆς «τοπιογραφίας» παρά τῆς «προσωπογραφίας» ὡς τοῦ κατεξοχῆν εἶδους ζωγραφικῆς πού μπορεῖ νά ἀντιπαρατεθεῖ, σύμφωνα μέ τόν ἴδιο, στό ἀρχαῖο γυμνό. Γιά «μουσική προσωπογραφία», μέ τήν σπενγκλεριανή μαροκική ἔννοια τῆς ἐμφάνισης στό ζωγραφισμένο πρόσωπο μιᾶς συμπυκνωμένης ἐκφρασης τοῦ βίου, λόγος θά μπορούσε νά γίνει, τηρουμένων τῶν ἀναλογιῶν, μόνο ἀπό τόν Μπετόβεν καί μετά· οἱ ἔννοιες τῆς «φυσιογνωμικῆς» (Ἀντόρνο) ἀλλά καί τῆς «ἐσωτερικῆς βιογραφίας» (Φλῶρος) ὅσον ἀφορᾶ τῆ μουσική τοῦ Μάλερ (1860-1911), τοῦ κυριότερου ἐκπροσώπου τοῦ ὕστερου μουσικοῦ ρομαντισμοῦ, μπόρεσαν νά ἔχουν νόημα γιά τῆ μουσική τρεῖς περίπου αἰῶνες μετά τό ζωγραφικό μπαρόκ. Οἱ ἀσυμμετρίες εἶναι πολύ προφανεῖς ὡστε νά μιλάμε μέ ἀσφάλεια γιά ἱστορική μορφολογική συμφωνία τῶν τεχνῶν ἀναμεταξύ τους.

Ἐπιπλέον, στήν ἱστορία τῆς δυτικοευρωπαϊκῆς ἐντεχνῆς μουσικῆς οἱ περιοδολογικές διαφορές εἶναι τόσο ἔντονες ὡς πρὸς τά ὑφολογικά γνωρίσματα, ὡστε τίθεται ἐν ἀμφιβόλω γιά τῆ μουσική ἡ ἰσχὺς τῆς ἀρχῆς τῆς ὀργανικῆς ἐξέλιξης τήν ὁποία ὑποστήριξε ὁ Σπένγκλερ γιά τίς ὑπόλοιπες τέχνες. Καθοριστικό ρόλο γιά τήν κατανόηση τοῦ προβλήματος παίζει προσέτι ἡ αἰσθητική ἰδιαιτερότητα τῆς μουσικῆς ὅπου μορφή καί περιεχόμενο συμπίπτουν. Λαμβάνοντας αὐτό ὑπόψη συνειδητοποιοῦμε γιὰ τῆ ἐμφάνιση τῆς ars nova, ἐνός νέου συστήματος μουσικῶν κανόνων στίς ἀρχές τοῦ

12. Βλ. Heinrich Wollflin, Βασικές ἔννοιες τῆς ἱστορίας τῆς τέχνης, μτφρ. Φώτης Κοκαβέσης, Θεσσαλονίκη 1992.

14ου αιώνα έγινε αισθητή ως τεράστια ανατροπή, ως «νέα τέχνη» περαιτέρω, οι μουσικοί του 15ου και του 16ου αιώνα δέν θέλαν νά έχουν πλέον καμία σχέση μέ τίς έγκεφαλικές κατασκευές των προγόνων τους, ενώ ή επινόηση του νέου ύφους τής seconda practica (της μελωδικής γραμμής μέ άρμονική συνοδεία πού καθιερώθηκε περί τό 1600) υπήρξε τόσο έπαναστατική, πού χωρίς υπερβολή θά μπορούσε κανείς νά μιλάει για «μετάβαση εις άλλο γένος». Η σύσταση τής λειτουργικής άρμονικής τονικότητας κατά τό 17ο αιώνα προϋπέθετε, σέ σχέση μέ τό τονικό σύστημα των έκκλησιαστικών τρόπων, μιά έντελώς νέα μουσική λογική, αλλά και άνεδείκνυε νέες περιοχές έκφρασης άπροσπέλαστες στην παλαιότερη μουσική. Νά υπενθυμίσουμε δέ ότι για τόν ίδιο τόν Σπένγκλερ, πού συμφωνεί έδώ μέ τόν Wolflin,¹² στή ζωγραφική μεταξύ του 16ου και του 17ου αιώνα αισθητό γίνεται ένα τέτοιο χάσμα όσον άφορά τίς βασικές αντίληψεις για τό σχέδιο και τό χρώμα ώστε νά άμβισθητεϊται όχι μόνο ή όργανική ιστορική συνέχεια των δύο αυτών ζωγραφικών ρευμάτων, αλλά και ή υπαγωγή άμφοτέρων υπό μιά κοινή έννοια ζωγραφικής. Όλα τά παραπάνω συμβάλλουν στή σχετικοποίηση τής έγκυρότητας των σπενγκλεριανών βίαιων φορμαλιστικών αισθητικών άφαιρέσεων, όπου ή σύγκλιση των τεχνών και ή όργανική εξέλιξη τους έχουν έντέλει ως τίμημα τό σύνολο των ποιοτικών παραμέτρων του καλλιτεχνικού προϊόντος (θέμα, σύνθεση, έκφραση, ύφος), όπως και ένα άνεξάντλητο πλήθος αισθητικών άξιών.

Η σπενγκλεριανή σκέψη δέν μπορεί έντέλει νά άποφύγει αυτό πού ό Χέγκελ άποκαλοΰσε «άναστοχασμό τής διάνοιας». Όριοθετώντας αυστηρά τίς διακρίσεις μεταξύ των αισθητικών του κατηγοριών («μίμηση» και «διακόσμηση», «θεωρία» και «αυτοσχεδιασμός», «έκτατότητα» και «σωματικότητα» κ.ο.κ.) ό Σπένγκλερ παραγωγρίζει τή μεταξύ τους διαλεκτική στην καλλιτεχνική δημιουργία. Η «διακοσμητική» των κανόνων τής αυστηρής πολυφωνίας συνδιαλέγεται μέ τήν «μμητική» έλευθερία στην άνάπτυξη τής κάθε φωνής στην άνώτατη αυστηρή πολυφωνική φόρμα, τή φύγα, ή μμητική άπροσδιοριστία του αυτοσχεδιαστικού στοιχείου εισάγεται στίς άπειρες δυνατότητες πλαστικής μεταχείρισης του θέματος, ή δέ «διακοσμητική» εύταξία, συμμετρία και άρμονία τής κλασικιστικής μουσικής μορφής σφύζει από τή «μμητική» ζωή των «φυσιογνωμικά» χαρακτηριστικών μουσικών θεμάτων. Και κάτι ακόμα πιο ένδεικτικό: οι μορφές τής, κατά Σπένγκλερ, «μμητικής» μη έντεχνης μουσικής είναι έντέλει ακόμα πιο «διακοσμητικά» άκαμπτες άπ' αυτές τής έντεχνης. Τά παραδείγματα είναι άπειράριθμα και όλα μπορούν νά καταδείξουν μέ προφάνεια τήν άνεπάρκεια των σπενγκλεριανών αυστηρών χωρισμών, όσο άποτελεσματικοί κι άν είναι σέ μιά πρώτη «βαθιά» κατανόηση των έποχών, των ύφών και των έργων τής τέχνης.

Λόγος έγινε πιο πάνω για τή ταυτότητα των άπόψεων του Σπένγκλερ και του Χέγκελ όσον άφορά ζητήματα πολιτισμικής αντιπροσωπευτικότητας των έπιμέρους τεχνών. Στην πραγματικότητα, άμφότεροι μοιράζονται μιάν ακόμα κοινή αντίληψη, αυτήν περί του τέλους τής τέχνης. Για τόν Χέγκελ ή τέχνη τής έποχής του άρχιζε ήδη νά πέφτει θύμα τής προϊούσας αυτοσυνειδητοποίησης του πνεύματος. Η αυτονόητη δέσμευση του προνεωτερικού καλλιτέχνη στίς παραδεδομένες μορφές και κανόνες τέχνης τής έκάστοτε προνεωτερικής έποχής, υποχωρεί υπέρ μιάς καλλιτεχνικής άναστοχαστικότητας για τήν όποία κανένα υλικό και καμία μορφή δέν έχουν πλέον δεδομένη έγκυρότητα. Ό καλλιτέχνης ξανοίγεται στην έπιλογή, τή διακινδύνευση, τήν εύθύνη, ή πιθανότητα τής άποτυχίας είναι για πρώτη φορά στην ιστορία τής τέχνης πρό των πυλών. Τό έργο του καλλιτέχνη γίνεται άντικείμενο δημόσιας κριτικής. Τό κυριότερο όμως άπ' όλα είναι για τόν Χέγκελ ότι ή τέχνη άδυνατεί πλέον νά αντιπροσωπεύσει τό νεωτερικό πολιτισμό στην περιεχομενική του άπειρότητα, υπό τό βάρος τής όποίας αρχίζει έντέλει νά συνθλίβεται. Η τέχνη χάνει τήν άμεσότητά της, γίνεται άντικείμενο τής ιστορίας και τής φιλοσοφίας της.

Όστόσο, τή στιγμή πού ό Χέγκελ, προσπαθώντας νά διασώσει τή ζωή του πνεύματος στίς νέες μορφές τής θρησκείας και τής φιλοσοφίας έπιτρέπει στή νεότερη τέχνη νά τραβά τό δρόμο της στο περιθώριο του δημόσιου, «ουσιώδους» βίου αφήνοντάς της άνοικούς όρίζοντες άνάπτυξης, ή σπενγκλεριανή άπαιδιόδοξη αντίληψη για τό τέλος του πνευματικού πολιτισμού (Kultur) υπό τήν έπικράτηση τής βαρβαρότητας του τεχνικού πολιτισμού (Zivilisation), δέν αφήνει κανένα περιθώριο στην τέχνη: ή κριτική του Σπένγκλερ στά ρεύματα τής νέας τέχνης είναι έξοντωτική και δέν θά μπορούσε νά είναι άλλιώς, άφου για τόν ίδιο ή τέχνη άποτελεί τό άμεσότερο σύμπτωμα πολιτισμικής άκμης ή παρακμής. Πρόδηλα είναι στο σημείο αυτό τά όρια του Σπένγκλερ: υπερασπιστής ό ίδιος τής «φαιουστικής» άπειρότητας δέν είναι ώστόσο σέ θέση νά τή διαγνώσει στην «περιπέτεια» τής νέας τέχνης. Όπως πολλοί σημαντικοί στοχαστές πριν άπ' αυτόν, πέφτει έντέλει και ό ίδιος θύμα αισθητικών προκαταλήψεων και ενός λανθάνοντος συντηρητισμού πού παρεμποδίζει τή θεωρία νά άναγνώσει τά στοιχεία τής έλπίδας και τή διάσωση τής ούτοπίας στο έσωτερικό του παρακμάζοντος πολιτισμού, τίς άξιακές εκείνες νησίδες πού θά μπορούσαν νά έπιτρέψουν, σπενγκλεριανά μιλώντας, τή γέννηση μιάς νέας πολιτισμικής «ψυχής».

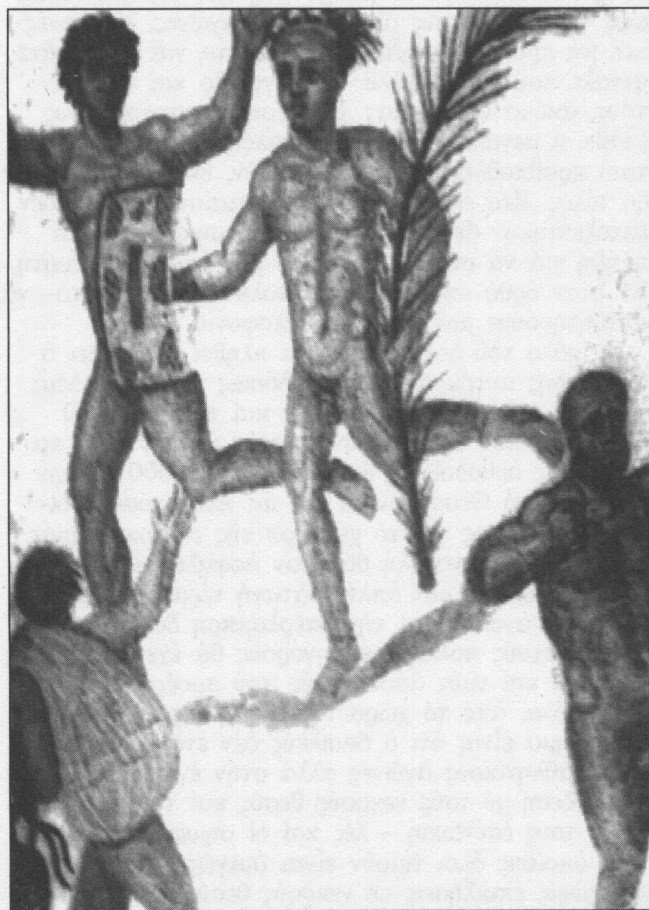
Η κριτική αυτή κατέστη δυνατή χάρι στο μεταφραστικό κατόρθωμα του Λευτέρη Άναγνώστου και στίς εκδόσεις «Τυπωθήτω-Δαρδανός», οι όποιες πού άνέλαβαν τό δυσχερές εκδοτικό έγχείρημα μέ πολύ καλό άποτέλεσμα.

ΤΟ ΑΔΟΞΟ ΤΕΛΟΣ ΤΩΝ ΟΛΥΜΠΙΑΚΩΝ ΑΓΩΝΩΝ*

τοῦ Δημήτρη Ι. Κυρτάτα

Εν τῷ σταδίῳ ὑπόσχεται νά μᾶς ξεναγήσει τό νέο βιβλίο τῆς Μαριάννας Κορομηλά τό ὁποῖο ἔχουμε τή χαρά νά παρουσιάζουμε στή σημερινή ἐκδήλωση. Ὁ χρονικός προσδιορισμός σαφής: «Στούς αὐτοκρατορικούς-πρωτοχριστιανικούς καιρούς καί τούς πρωτοβυζαντινούς χρόνους». Μιά ἐπιλογή θέματος ἐνδιαφέρουσα καί, ὅπως πιστεύω, ἀπολύτως ἐπίκαιρη – ἀπό διάφορες μάλιστα πλευρές. Θά ἤθελα λοιπόν νά σταθῶ, κυρίως, στήν ἐπικαιρότητα τοῦ βιβλίου, αὐτήν ἀκριβῶς πού μέ κέρδιζε καθῶς τό διάβαζα καί πού μέ ἔβαλε σέ σκέψεις τίς ὁποῖες ἀκόμα στριφογυρίζω στό νοῦ μου.

Γιά νά μὴν ἀφήσω τήν παρουσίασή μου νά τραβήξει σέ μᾶκρος θά προσπεράσω στά γρήγορα δύο ἄλλα ζητήματα. Πρῶτον, τό βιβλίο μᾶς προσφέρεται ἀπό τίς ἐκδόσεις «Ἄγρα», πού ξεχωρίζουν πάντα ὄχι μόνο γιά τίς ἐπιτυχεῖς ἐπιλογές τους ἀλλά ἐπίσης γιά τήν καλαισθησία καί τή σχολαστική τους ἐπιμέλεια. Ἀρκεῖ νά φυλλομετρήσει κανεῖς τό συγκεκριμένο βιβλίο καί θά ἀντιληφθεῖ ἀμέσως ὅτι τοῦ παραδίδεται μέ εὐθύνη καί μέ ἀγάπη. Δεύτερον, ἡ συγγραφέας τοῦ βιβλίου εἶναι πολύ γνωστή γιά τό πλούσιο ἔργο της πού ἔχει ἄξονες, ἂν τό διατυπώνω σωστά, τήν ἱστορία καί τή γεωγραφία. Μᾶς ταξιδεύει καί μᾶς ξεναγεῖ. Πολλοί ἀπό σᾶς καταλαβαίνεται ἀσφαλῶς καλύτερα ἀπό μένα τί σημαίνει αὐτό. Τό σημαντικό ὅμως εἶναι ὅτι οἱ ταξιδιωτικές ὁδηγίες δίνονται

ἀπό ἕναν ἄνθρωπο πού ἔχει ἐνσκήψει μέ προσοχή στό ἀντικείμενό του. Μιά τέτοια προσεκτική καί ἀπό πρῶτο χέρι ἔρευνα ὁδήγησε, ὅπως φαντάζομαι, καί στή συγγραφή τοῦ συγκεκριμένου βιβλίου, τό θέμα τοῦ ὁποίου χαρακτήρισα ἄκρως ἐπίκαιρο.

Πράγματι, τώρα πού οἱ προβολεῖς ἔχουν ἀρχίσει

* Τό κείμενο αὐτό, μέ μικρές παραλλαγές, διαβάστηκε στήν παρουσίαση τοῦ βιβλίου τῆς Μαριάννας Κορομηλά, *Ἐν τῷ σταδίῳ*, ἐκδόσεις Ἄγρα, Ἀθήνα 2004. Ἡ παρουσίαση ἔγινε στίς 21 Σεπτεμβρίου 2004, στή Στοά τοῦ Βιβλίου. Στήν παρουσίαση συμμετείχαν ὁ Ἄγγελος Δεληβοριάς καί ὁ Garth Fowden.

νά χαμηλώνουν, τά πυροτεχνήματα νά λιγοστεύουν, οί τελευταίοι έπισκέπτες έτοιμάζουν τήν άναχώρησή τους και οί δημοσιογράφοι στρέφουν ήδη άλλοϋ τό βλέμμα, οί όλυμπιακοί άγώνες μās καλοϋν σέ έναν νηφάλιο, κατά τό δυνατόν, άπολογισμό. Στόν άπολογισμό αυτόν σχεδόν κανένα από τά πολλά βιβλία πού μās προσφέρθηκαν πληθωρικά τούς τελευταίους μήνες δέν έχει κάτι σημαντικό νά συνεισφέρει. Σέ αντίθεση μέ τά περισσότερα από αυτά, τό συγκεκριμένο βιβλίο μās τραβά μακριά όχι μόνο από τή μυθική έποχή τών πρώτων άγώνων αλλά και από τή μυθοποιημένη έποχή τής μεγάλης τους δόξας, στά λεγόμενα κλασικά χρόνια. Πόσο ακατάλληλες είναι οί πολυσυζητημένες αυτές περιόδοι τής ιστορίας τών άγώνων για νά κατανοήσουμε αυτό πού συμβαίνει σήμερα, μās τό άποκαλύπτει τό ίδιο τό κεντρικό θέμα τού βιβλίου πού παρουσιάζουμε. Έξηγοϋμαι:

Διαβάζοντας και άκούγοντας όλα όσα μέ περισσοϋς έπαίνους και θαυμασμού μās υπενθυμίζουν διαρκώς γύρω από τούς όλυμπιακούς άγώνες, ειδήμονες και μή προΐδεαζόμαστε αναπόφευκτα για τό γκράντ φινάλε πού τούς έμελλε. Τό μεγαλειό και ή δόξα τους, ακόμα και οί κατ' εξαίρεση μικρότητές τους (κάθε τί μεγαλειώδες έχει άσφαλώς τίς άδυναμίες του) προϋποθέτουν, ίσως άπαιτοϋν, ένα εξίσου ένδοξο τέλος. Και έφόσον στους τελευταίους άγώνες δέν έκτοξεύτηκαν βεγγαλικά και δέν ξεσηκώθηκαν τά πλήθη για νά συμμετάσχουν σέ μία άτελειώτη έορτή, θά ήταν όρθό –και πάντως άπολύτως κατανοητό– νά αναζητήσουμε μία τιμητική δολοφονία.

Τό ρόλο τού δολοφόνου έχει κληθεί νά παίξει ό θεελλώδης αυτοκράτορας Θεοδόσιος ό Μέγας. Μία έπιλογή, τολμώ νά πώ, εύλογη και ταιριαστή. Ό άνθρωπος πού έμεινε στήν ιστορία ως δεύτερος πατέρας τής όρθοδοξίας, ως έκτελεστής 7.000 άθών πολιτών στή Θεσσαλονίκη και ως κληρονομικώ δικαίω υπεύθυνος για τό χωρισμό τής αυτοκρατορίας σέ Δύση και Άνατολή θά ήταν άσφαλώς ιδανικός για νά θέσει μέ μία άπλή διαταγή τέρμα στους όλυμπιακούς άγώνες και τήν υπέρλαμπρη δόξα τους.

Πλάι στους πολλούς κατηγορούς θά έχετε άσφαλώς προσέξει και τούς άπολογητές πού προέρχονται, κατά κανόνα, από τό χώρο τής εκκλησίας. Τό σύνθημα έπιχείρημα είναι ότι ό βασιλεύς δέν εναντιώθηκε στους άθλητικούς άγώνες αλλά στήν έγγενή τους διασύνδεση μέ τούς νεκρούς θεούς και τήν ειδωλοατρική τους επένδυση – λές και οί σημερινοί άγώνες τούς όποιους όλοι τιμοϋν είναι άμιγώς χριστιανικοί και χωρίς επικλήσεις σέ νεκρούς θεούς. (Πώς δέν άκούσαμε άραγε σοβαρές διαμαρτυρίες για τά άπειρα όμοιώματα τών ψευτοθεών πού κυκλοφοροϋν σχεδόν σέ κάθε σπίτι;)

Η διάλυση αυτού τού μύθου είναι τόσο άπλή ώστε για νά έπιτευχθεί δέν χρειάζεται παρά μία ξερή παράθεση πληροφοριών. Μέ τό άθωο μάτι τού μαθητή πού θέλει νά βάλει και ό ίδιος τά δάκτυλα στον τύ-

πο τών ήλων, ή Μαριάννα Κορομηλά διαπιστώνει για λογαριασμό μας κάτι πού μοιάζει νά μήν έχουν προσέξει πολλοί ειδικοί: ότι α) τέτοιο άπαγορευτικό αυτοκρατορικό διάταγμα δέν εκδόθηκε ποτέ, ότι β) τό μόνο σχετικό διάταγμα πού εκδόθηκε από χριστιανό αυτοκράτορα ήταν για νά έπιτρέψει τούς άγώνες, ότι γ) οί άθλητικοί άγώνες σέ όλη τήν αυτοκρατορία συνεχίστηκαν πολύ μετά τόν Θεοδόσιο και ότι δ) ακόμα και ό τίτλος «όλυμπιακοί άγώνες» παρέμεινε έπίσημος σέ χρήση από διοργανωτές πού έσπευδαν νά τόν άγοράσουν. (Άν γνώριζαν για τήν άγοροπωλησία αυτή οί κάτοικοι τής σημερινής Όλυμπίας, θά είχαν τουλάχιστον άπαιτήσει δικαιώματα προκειμένου νά παραχωρήσουν τόν τίτλο και τή φλόγα πού άνήκουν στήν πόλη τους.)

Δυστυχώς, όπως μās άποκαλύπτει τό βιβλίο τής Μαριάννας Κορομηλά, ό έπιφανής αυτός θεομός δέν αξιώθηκε νά τελετησει μέ μία φαντασμαγορική δολοφονία: ούτε καν μέ μία έπιδεικτική αυτοκτονία, όπως εκείνη τού κακόφημου Περεγρίνου πού αυτοπυρπολήθηκε στα Όλύμπια τού 165 μ.Χ.

Τό χειρότερο και τό ενοχλητικότερο από όλα είναι ότι δέν γνωρίζουμε νά πούμε μέ βεβαιότητα ούτε γιατί αλλά ούτε και πότε καταργήθηκαν. Όλοι οί σημαντικοί άγώνες τού παλαιού έλληνικού κόσμου χάθηκαν κάπου στό τέλος τού τρίτου μ.Χ. αιώνα, σέ μία έποχή πού οί χριστιανοί δέν είχαν τή δύναμη νά τούς κλονίσουν και πού οί αυτοκρατορικοί τους διώκτες είχαν κάθε λόγο νά τούς αναδείξουν. Για έναν περίπου αιώνα οί πηγές μας δέν έχουν άπολύτως τίποτα νά μās πουν. Ύστερα κάπου διασώζονται πληροφορίες πού δείχνουν ότι, ειδικώς στήν Όλυμπία, οί άγώνες ίσως και νά συνεχίζονταν ή νά ξανάρχισαν. Και μετά πάλι σιωπή.

Αυτή τήν άφόρητη σιωπή δέν τήν δέχεται εύκολα ό σημερινός θαυμαστής τού μεγαλειώδους θεομού. Όπως ή κλασική αρχαιότητα ανακάλυψε τήν τιμητική του αρχή κάπου μεταξύ μύθου και πραγματικότητας έτσι και ή νεωτερική έποχή ανακάλυψε ή μάλλον επινόησε τό ένδοξο τέλος τους. Άρπάχτηκε από τή δήλωση ενός χρονογράφου πού έζησε εξακόσια περίπου χρόνια μετά τό «γεγονός» και άποδέχεται ως άυταπόδεικτο τήν πληροφορία ότι οί τελευταίοι άγώνες τελέστηκαν επί Θεοδοσίου τού Μεγάλου. (Ό βασικός πληροφοριοδότης μας Γεώργιος Κεδρηός έζησε τόν 11ο αιώνα. Ένας άλλος άνώνυμος σχολιαστής τού Λουκιανού νόμιζε ότι οί τελευταίοι άγώνες τελέστηκαν επί Θεοδοσίου τού Β' αλλά σχεδόν κανείς δέν φρόντισε νά αξιοποιήσει αυτή τήν εικάσια.)

Τό συμπέρασμα πού θά όφειλε νά βγάλει ό ιστορικός είναι άσφαλώς τελείως διαφορετικό. Η σιωπή και ή καθυστερημένη, άβέβαιη δήλωση καθιστοϋν σαφές όχι μόνο ότι δέν υπήρξε έπίσημη τελετή λήξης, αλλά και ότι κανένας δέν μοιάζει νά άσχολήθηκε μέ τό γεγονός. Όπως όλα δείχνουν, τό τέλος τών άγώνων πέρασε παντελώς άπαρατήρητο – μία σκέψη

απόρητη για όλους όσοι θα ήθελαν να βεβαιωθούν και να βεβαιώσουν ότι ο θεσμός υπηρετούσε και υπηρετεί διαχρονικές αξίες.

Ματαιοπονούν έτσι και εκείνοι που επιχειρούν σήμερα να δικαιολογήσουν τον βασιλέα και να απολογηθούν υπέρ αυτού. Χωρίς να έχει βρεθεί το όπλο του έγκληματος δεν ευσταθεί και κατηγορία για έγκλημα. Εφόσον ο Θεοδόσιος δεν εξέδωσε σχετικό νόμο ή άθωότητά του μπορεί να θεωρηθεί δεδομένη – από αυτό τουλάχιστον το έγκλημα.

Αλλά εάν δεν ευθύνεται ο βασιλέας, θα ευθύνονται ίσως οι χριστιανοί Πατέρες του τέταρτου αιώνα που εξαπέλυσαν μύδρους κατά των θεαμάτων και των αγώνων κάνοντας ό,τι μπορούσαν για να τους σταματήσουν. Ο ιστορικός οφείλει όμως και πάλι να εκδώσει άθωωτική έτυμηγορία. Ό,τι κι αν είπαν, ότι κι αν έπραξαν οι Πατέρες έπρεπε στο κενό. Η Μαριάννα Κορομηλά τό δείχνει καθαρά: οι άθλητικοί αγώνες, και μάλιστα ο ιππόδρομος, συνεχίζονταν κανονικά αιώνες αργότερα. Μιά ολόκληρη γενιά μετά τον Θεοδοσίο, για παράδειγμα, ο έπαρχος της Κωνσταντινούπολης προσπάθησε να αναβιώσει τους ολυμπιακούς αγώνες στη Χαλκηδόνα, ακριβώς απέναντι από την πρωτεύουσα. Ένας άσημος ήγούμενος εναντιώθηκε αλλά ο τοπικός επίσκοπος θεώρησε ότι δεν υπήρχε λόγος για εκκλησιαστική παρέμβαση. Κανείς επίσκοπος δεν είχε ενοχληθεί ούτε από τον τίτλο ούτε από το περιεχόμενό τους.

Μπορούμε άλλωστε να θυμηθούμε ότι τά όμηρικά έπη ήταν πολύ πιο στενά συνυφασμένα με τους ψευτοθεούς από ό,τι οι ολυμπιακοί αγώνες. Και ότι υπέστησαν και αυτά ανάλογες σκληρές επιθέσεις. Ωστόσο, δεν επέζησαν απλώς σέ όλη τή μακρά διάρκεια του χριστιανικού Βυζαντίου αλλά αποτελούσαν πάντα τή βάση τής παιδείας, τής θύραθεν και τής εκκλησιαστικής. Η αποσύνδεση των αγώνων από τό θρησκευτικό τους στοιχείο ήταν ήδη τήν εποχή που εξετάζουμε υπόθεση σχετικώς εύκολη.

Ο Θεοδόσιος εξέδωσε ασφαλώς διατάγματα εναντίον τής παγανιστικής λατρείας. Δεν ήταν ούτε ο πρώτος ούτε ο τελευταίος αυτοκράτορας που στράφηκε εναντίον των έθνικων. Φανατικοί επίσκοποι σέ συνεργασία συχνά με ακόμα πιο φανατικούς μοναχούς ανέλαβαν να κατεδαφίσουν τά παραδοσιακά ιερά – τά όποια πάντως οι αρχές φρόντιζαν μάλλον να προστατεύουν ως οικοδομήματα. Έδώ ακριβώς μπορούμε να διαπιστώσουμε τή μεγάλη διαφορά. Για να υπερασπιστούν βωμούς και ιερά, οι έθνικοί έπραξαν τό κατά δύναμιν. Απλήθυναν στον αυτοκράτορα επανειλημμένα αιτήματα, παρακάλεσαν, διαμαρτυρήθηκαν και απείλησαν. Όταν δεν είδαν αποτέλεσμα, πολλοί έθνικοί ανέλαβαν να υπερασπιστούν τά ιερά των προγόνων τους με τό αίμα τους που έρευσε συχνά άφθονο στις μεγάλες πόλεις. Κανένας, όσο γνωρίζουμε, δεν έγραψε μία απλή επιστολή για να υπε-

ρασπιστεί τους ολυμπιακούς αγώνες. Ούτε καν ένα μικρό θρηνητικό υπόμνημα.

Μιά από τις πλέον ενδιαφέρουσες επισημάνσεις τής Μαριάννας Κορομηλά έχει να κάνει ασφαλώς με τους χριστιανούς. Παρά τό πάθος και παρά τό μένος τους εναντίον κάθε είδους παγανιστικής επιβίωσης, οι χριστιανοί, και μάλιστα οι άσκητές και οι μοναχοί ήταν μεγάλοι θαυμαστές του αγωνιστικού ιδεώδους. Ο μάρτυρας, όπως και ο κάθε ένσυνείδητος χριστιανός έβλεπε τον εαυτό του ως άθλητή στο τέλος του δρόμου τον ανέμενε ο στέφανος τής δόξας. «Οὐκ οἴδατε ὅτι οἱ ἐν σταδίῳ τρέχοντες πάντες μὲν τρέχουσιν, εἷς δὲ λαμβάνει τὸ βραβεῖον;» ρωτοῦσε ὁ ἀπόστολος Παῦλος. «Οὕτως τρέχετε ἵνα καταλάβητε. Πᾶς δὲ ὁ ἀγωνιζόμενος πάντα ἐγκρατεῖται, ἐκεῖνοι μὲν οὖν ἵνα φθαρτὸν στέφανον λάβωσιν, ἡμεῖς ἀφθαρτον» (1 Κορ. 9:24-5). Με λευκά ἱμάτια και χρυσούς στεφάνους φαντάζεται άλλωστε ο συγγραφέας τής *Αποκάλυψης* τους 24 πρεσβυτέρους (Αποκ. 4:4). Κανένας δεν δόξασε τόσο πολύ τον επίνικιο στέφανο όσο ο Ιωάννης Χρυσόστομος, μέγιστος πολεμὸς του ειδωλολατρικού θεάματος.

Οι μάρτυρες και οι μοναχοί είχαν ασφαλώς άλλου είδους αγώνα στο νοῦ τους και άλλου είδους αμοιβή. Αλλά είναι πολύ ενδιαφέρον ότι επέλεξαν τό λεξιλόγιο τής άθλησης για να σκεφτούν τή δική τους πορεία. Η διαπίστωση αυτή έχει τήν αξία της. Πέρα από τις τομές και τις ρήξεις υπάρχουν οι μετασχηματισμοί, οι μετεξελίξεις και οι προσαρμογές. Εάν οι κοινωνίες τής εποχής ήθελαν τους ολυμπιακούς αγώνες υπήρχε ο τρόπος να τους διασώσουν ακόμα και μέσα στο πλέον συντηρητικό χριστιανικό περιβάλλον.

Εάν θέλουμε να μάθουμε τί ακριβώς συνέβαινε με τους άθλητικούς αγώνες στα χρόνια μετά τή βασιλεία του Θεοδοσίου θα πρέπει νομίζω να στραφούμε στα συγγράμματα των σφοδρότερων έχθρων τους. Οι ιστορικοί, προς ζημίαν τους, δεν διαβάζουν πολύ τις όμιλίες του Ιωάννη Χρυσόστομου – μολονότι πρόσφατα η κατάσταση έχει αρχίσει να αλλάζει και στην Ελλάδα προς τό καλύτερο. Οι περιγραφές του Ιωάννη είναι πάντως σαφείς, γλαφυρές και λεπτομερείς. Τά θέατρα των μεγάλων πόλεων ήταν συχνά ασφυκτικά γεμάτα, τά ήθη κάθε άλλο παρά χριστιανικά, τά θεάματα έντυπωσιακά – πώς άλλιως να χαρακτηρίσουμε τά γυμνά σώματα που προσφέρονταν σέ δημόσια θέα (τόν Ιωάννη ενοχλοῦσαν ιδιαιτέρως τά γυναικεία σώματα). Η Μαριάννα Κορομηλά έχει ασφαλώς δίκιο όταν ισχυρίζεται ότι οι δημόσιες διακηρύξεις γύρω από τή γυμνότητα ήταν πολύ συντηρητικότερες από ό,τι στο παρελθόν. Όπως όμως θα έπρεπε να φανταστοῦμε, οι έντονότερες διαμαρτυρίες συνοδεύουν συχνά τις πιο ακραίες πρακτικές. Η ύστερη αρχαιότητα ήταν ασφαλώς μία εποχή άκρων – όπως άλλωστε και η δική μας.

Γιά νά κατανοήσουμε τί ακριβώς είναι αυτό τό όποιο έορτάζουμε σήμερα ώς μέγιστο γεγονός του πολιτισμού όφείλουμε, όπως πιστεύω, νά σχηματίσουμε πρώτα μιά καλή εικόνα τής ιστορίας του. Ένδιαφέρει ασφαλώς, ή πρόσφατη ιστορία, από τή στιγμή πού κάποιοι σκέφτηκαν νά οργανώσουν και πάλι όλυμπιακούς αγώνες έως σήμερα. Αμέσως μετά ενδιαφέρει ή ιστορία του στην αρχαιότητα, καθώς μέ τό δικό της ύλικό πλάστηκαν οί σύγχρονες αντίληψεις και οί σύγχρονοι μύθοι. Ένδιαφέρει, τέλος, έντελώς ξεχωριστά ή ιστορία του στην ύστερη αρχαιότητα. Γιά ποιά ακριβώς επιστροφή ενός άθλητικού γεγονότος στον τόπο πού τό γέννησε όμιλούμε εάν δέν γνωρίζουμε πότε και για ποιο λόγο εκδιώχτηκε, έφυγε ή απλώς χάθηκε.

Τό βιβλίο τής Μαριάννας Κορομηλά μās καλεϊ νά συνεχίσουμε όχι τόσο πολύ τούς αγώνες όσο τό γεγονός τής διοργάνωσης, όχι τόσο πολύ τήν ποιότητα του στεφάνου όσο τή λειτουργία του, όχι τόσο πολύ τήν ψυχολογία του άθλητή όσο τήν ψυχολογία του θεατή, όχι τόσο πολύ τήν ώραιοποιημένη λαμπρή περίοδο όσο τήν παραγνωρισμένη σκοτεινή κατάληξη μιάς μακράς και άβέβαιης πορείας.

Υπάρχει ένα δίδαγμα σέ όλα αυτά. Τά θεάματα είναι καθρέπτες τής κοινωνίας πού τά δημιουργούν, τά απολαμβάνουν ή τά άντιμάχονται. Έάν παρατηρήσουμε προσεκτικά τά μαζικά θεάματα τής έποχής μας θά δούμε μέσα σέ αυτά τό δικό μας πρόσωπο. Κοιτώντας στον καθρέπτη των αρχαίων αγώνων βλέπουμε παρομοίως τήν κοινωνία τής αρχαιότητας. Γιά τήν αρχαιότητα στην ύστερή της φάση μέσα από τήν άθλησή της μās όμιλει νομίζω τό καλαίσθητο βιβλίο τής Μαριάννας Κορομηλά. Τό στάδιο τό όποιο καλούμαστε νά έπισκεφθούμε μού φαίνεται, από όρισμένες τουλάχιστον πλευρές, συγκρίσιμο μέ τά δικά μας. Όπως θά τό διατύπωνε μέ τούς δικούς του όρους ό Ίωάννης Χρυσόστομος, τό ειδικό του βάρος τήν έποχή εκείνη προέκυπτε πρωτίστως (όπως και στή δική μας) από τή σχέση των χορηγών μέ τό φιλοθέαμον κοινό. Τούς χορηγούς άλλωστε παρουσιάζει ό εκκλησιαστικός πατέρας ως άκραίο παράδειγμα κενοδοξίας. Τό άντιλαμβάνονταν και οί ίδιοι μόλις έρχόταν ή ώρα του άπολογισμού και όφειλαν νά άντιπαραβάλουν τίς έπευφημίες μέ τά έξοδα πού κατέβαλαν (έξ ιδίων τότε - από τό ύστέρημα των άλλων σήμερα). Οί άθλητές και ή άθληση έπαζαν και παίζον πάντα δευτερεύοντα μόνο ρόλο. Ό τρόπος μέ τόν όποιο ξεχάστηκαν οί όλυμπιακοί αγώνες στην αρχαιότητα -δέν μπορούμε πλέον νά λέμε ότι καταργήθηκαν- όφείλει νά μās προβληματίσει.

Υστερόγραφο: Γιά τήν περίοδο αυτή και τή θρησκευτική διαμάχη πού τή σημάδεψε, ή διεθνής βιβλιογραφία είναι πλούσια. Έλάχιστα πράγματα μπο-

ρούσε ώστόσο νά πληροφορηθεί μέ τρόπο εύληπτο ό έλληνας άναγνώστης έως πρόσφατα. Εύτυχώς ή συγκομιδή των τελευταίων έτων είναι καλή και αυγατίζει. Έκτός από τά βιβλία του Peter Brown, *Ό κόσμος τής ύστερης αρχαιότητας* (Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1998), *Η κοινωνία και τό άγιο στην ύστερη αρχαιότητα* (Άρτος Ζωής, Αθήνα 2000) και *Η δημιουργία τής ύστερης αρχαιότητας* (Εστία, Αθήνα 2001) υπάρχουν δύο ακόμα σημαντικά βιβλία: του Glen Bowersock, *Ό έλληνισμός στην ύστερη αρχαιότητα*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1996 και βεβαίως τής Πολύμνιας Αθανασιάδη, *Ιουλιανός*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 2001.

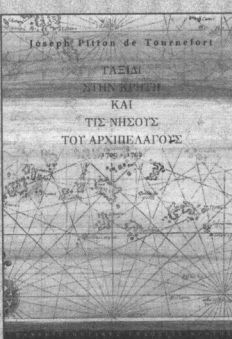
Ίδιαιτέρως χρήσιμο είναι και τό τελευταίο άπόκτημα τής έλληνογλώσσης βιβλιοπαραγωγής. Από τίς εκδόσεις Θύραθεν πού έχουν ήδη προσφέρει μιά ολοκλήρη σειρά σημαντικών βιβλίων γύρω από τό συγκεκριμένο θέμα κυκλοφορεί τώρα ή μελέτη του Pierre Chuvin, *Οί τελευταίοι έθνικοί: Ένα χρονικό τής ήττας του παγανισμού*, Αθήνα 2004. Στο βιβλίο αυτό, γοητευτικό στην αφήγησή του και καλά τεκμηριωμένο, ό άναγνώστης θά βρει άφθονες λεπτομέρειες μιάς αναμέτρησης μέ πολλές σκοτεινές πλευρές και άδοξο τέλος. Τό ευτύχημα είναι ότι όλες αυτές οί πρόσφατες εκδόσεις προσφέρονται σέ φροντισμένες μεταφράσεις και μέ καλή επίμελεια.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ
 Ίδρυμα Τεχνολογίας και Έρευνας
 Μάνης 5, 106 81 Αθήνα, Τηλ.: (01) 38 18 372, Fax: 33 01 583

Z.-Π. ντε Τουρνεφόρ
ΤΑΞΙΔΙ
ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ
ΚΑΙ ΤΙΣ ΝΗΣΟΥΣ
ΤΟΥ
ΑΡΧΙΠΕΛΑΓΟΥΣ
 1700-1702

17 x 24 cm, σελ. 530, Τιμή: 40,00 €

Μια συναρπαστική περιήγηση στον κόσμο της τουρκοκρατούμενης Κρήτης και των νησιών του Αιγαίου. Οι Τούρκοι κατακτητές, οι πρώην κυρίαρχοι Λατίνοι, ο ορθόδοξος και ο καθολικός κλήρος, οι γυναίκες, οι κουρσάροι, τα σπάνια φυτά και τα ασυνήθιστα εργαλεία, τα αξιοπερίεργα φυσικά φαινόμενα και η ερμηνεία τους, η ιστορία και οι μύθοι κάθε τόπου, τα ήθη, τα έθιμα και η καθημερινή ζωή των κατοίκων, όλα μαζί συνθέτουν ένα πολυποίκιλο και γοητευτικό μωσαϊκό.

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ 58

ΤΟ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟ ΤΗΣ ΖΩΗΣ

Μισέλ Φάις, *Έλληνική Άύπνια*, Πατάκης, Αθήνα, σ. 178

του Γιάννη Παπαθεοδώρου

”Α ν ήθελε κανείς να εντάξει σε κάποιο αφηγηματικό είδος, το μυθιστόρημα του Μισέλ Φάις *Έλληνική άύπνια* θα καταλάβαινε πώς, μερικές φορές, τα βιβλία είναι πολύ πιο σύνθετα και εύελικτα από τις φιλολογικές μανίες της ταξινόμησης. Τό ίδιο, άλλωστε, το κείμενο συστήνει τον εαυτό του με πολλαπλούς τρόπους: «ένα μυθιστόρημα πού, ενώ γράφεται, αναρωτιέται και ταυτόχρονα όνειρεύεται πώς γράφεται ένα μυθιστόρημα· για αυτό ένα μυθιστόρημα πού αλληθωρίζει προς τό επιστολικό δοκίμιο, την αντι-βιογραφία, τή θρυμματισμένη πρόζα, τήν πλάγια αυτόβιογραφία, πάνω απ’ όλα όμως σαγηνεύεται από τήν έκσταση τής ποίησης». Μας έχει συνηθίσει ο Μισέλ Φάις σε τέτοια παιχνίδια τής γραφής, ήδη από τό πρώτο του φανέρωμα μέ τήν *Αυτόβιογραφία ενός βιβλίου* (1994), αλλά κι αργότερα μέ τό βιβλίο του *Τό μέλι και ή στάχτη του Θεού* (2002), για τή ζωή του Τζούλιο Καϊμη. Βρισκόμαστε, λοιπόν, μέ τόν ένα ή μέ τόν άλλο τρόπο, στό χώρο τής βιογραφίας. Ο επίμονος αυτός όρος τής ποιητικής του, μέ όλες τές παραλλαγές πού γνωρίζει κάθε φορά, δείχνει τή σταθερή προσήλωση του Φάις στήν έννοια ενός κύκλου ζωής και μνήμης, πού εμπειριέχει ανθρώπους και αντικείμενα, σωματικές και εμπράγματατες υλικότητες, αποσπάσματα λόγων και έργων. Σήμερα, πού ή βιογραφία επιστρέφει στή λογοτεχνική αγορά, άλλοτε για να σκιαγραφήσει τά πορτρέτα μεγάλων άνδρων και γυναικών και άλλοτε

για να ενισχύσει τό δικό μας σκανδαλοθηρικό μάτι, ο Φάις μοιάζει να έχει κερδίσει τό στοιχείμα των αποστάσεων, διαμορφώνοντας μία ιδιαίζουσα μυθολογική μέθοδο: τήν αντι-βιογραφία. Τήν όνομάζω έτσι, δοκιμαστικά, έλλειψει άλλου ειδικότερου όρου αλλά και μέ τήν πεποίθηση πώς, μέ τό τελευταίο του βιβλίο, ο Φάις μας καλεί να σκεφτούμε πάνω στή λογική μας εναλλακτικής βιογράφησης.

Έξηγοῦμαι. Η μυθολογική βιογραφία, ως αφηγηματικό είδος, είχε μία αρκετά μεγάλη παράδοση στόν ευρωπαϊκό και ελληνικό χώρο, κυρίως σε ό,τι αφορά τις ζωές λογοτεχνών. Φαίνεται πώς μέσα στα αίτήματα των συγγραφέων αλλά και του λογοτεχνικού κοινού, ήταν να γνωρίσουν τόν «άνθρωπο και τό έργο του», τόν κοινωνικό και ψυχικό βίο του δημιουργού καθώς και τό μυστικό νήμα πού ένωνε αυτό τό βίο μέ τις λέξεις του. Είναι κι αυτό ένα κατάλοιπο του ρομαντισμού, καθώς και των «άνθρωποκεντρικών έμμονών» πού μας κληροδότησαν οι νεωτερικές επιστήμες. Τό μοτίβο είναι γνωστό. Η οικογένεια, τά παιδικά χρόνια, οι σπουδές, οι αισθητικές αναζητήσεις, οι περιπέτειες τή ζωής και τή γραφής, τέλος, ή δικαίωση ή ή απαξίωση του δημιουργού ως επισφράγιση τής προσωπικής μυθολογίας. Όλα αυτά θά ήταν καλά και, ίσως, αρκετά για έναν λογοτέχνη πού μαζεύει υλικό για τούς όμότεχούς του, αν οι ίδιοι οι άνθρωποι, αν οι ίδιοι οι συγγραφείς δεν περιέπλεκαν τή βιογραφία τους, τή ζωή τους. Γιατί πώς να μιλήσει κανείς για τή ζωή του Βιζυνηού, του τουρκομερίτη φαναριώτη μέ τις άριστοκρατικές ανάγκες, μέ τις σπουδές στήν Ευρώπη και τήν ελληνική σταδιοδρομία, μέ τά βραβεία των Βουρταναιών διαγωνισμών και τήν κατακραυγή του, μέ τούς πλούσιους προστάτες και τούς μαχητικούς αντιπάλους, μέ

* Τό κείμενο διαβάστηκε σε εκδήλωση παρουσίασης μέ παράλληλη θεατρική παράσταση «Τό άμάρτημα τής μητρός μου», από τό ΔΗΠΕΘΕ Άγρινίου στό Δρομοκαΐτειο στις 7/9/2004.

τίς ποιητικές ασκήσεις και τά άριστουργηματικά διηγήματα, μέ τή φωνή τής ειρωνείας και τήν άφωνία τής τρέλας; Κάθε βιογραφία του Βιζυηνού φέρνει τόν μελετητή αντιμέτωπο μέ ένα σύστημα σχέσεων πού έμπεριέχει πολλαπλές έδαφικότητες, περίπλοκες κοινωνικές δομές και τέλος, διαφορετικά περιθώρια. Πώς νά μιλήσει κανείς, λοιπόν, για τόν Βιζυηνό, όταν πρέπει νά διανύσει μιά διαδρομή από τήν 'Ανατολή ως τή Δύση, από τούς φαναριώτες παντογράφους στή γέννηση του έλληνικού λογοτεχνικού πεδίου, από τό πρότυπο βασιλείο στον έκσυγχρονισμό του Τρικούπη, από τόν ευδαίμονα αστικό ευεργετισμό ως τήν οικονομική καταστροφή, από τήν «καθωσπρέπει» ύγιεινή ως τήν σύφιλη και τήν τρέλα; Και κυρίως, πώς νά αποφύγει κανείς τά κληρονομημένα στερεότυπα για τόν έπιφανή «εκπρόσωπο τής έλληνικής ήθογραφίας», μέ τή λάμψη τής Θράκης νά κατακλύζει τά γραπτά τής κριτικής, στριμώχνοντας τή λεπτή ειρωνεία του λόγου του στα στενά όρια ενός έθνοκεντρικού λαογραφισμού; Δύσκολα πράγματα για έναν βιογράφο, ιδίως όταν δίπλα –και παράλληλα– στό λογοτεχνικά κείμενα πού μελετά, ανοίγεται άπειλητικά και ό ιατρικός φάκελος.

Νομίζω πώς ό Φάις άναμετρήθηκε μέ αυτές τίς δυσκολίες επιλέγοντας νά μιλήσει για τόν Βιζυηνό μέσα από μιά *διαλογική αντι-βιογραφία*: μιά μυθοπλαστική γραφή, δηλαδή, πού εστιάζει στό *χειρόγραφο τής ζωής* όχι για νά «προστατέψει» ή νά «άνακρίνει» τόν Βιζυηνό αλλά για νά συνομιλήσει μαζί του, χωρίς τό φόβο των άσθενειών πού εξακολουθεί νά κουβαλάει τό φάσμα του, χωρίς τό φόβο τής παραβατικότητας πού κουβαλάει ή γραφή του. *Τό άμάρτημα τής μητρός μου, Μεταξύ Πειραιώς και Νεαπόλεως, Ποιός ήτον ό φονεύς του άδελφου μου, Αί συνέπειαι τής παλαιάς ιστορίας, Τό μόνο τής ζωής του ταξείδιον, Ό Μοσκόβ Σελήμ*. Μιά γλώσσα των όριων: των άμαρτιών, των φόνων, των συνεπειών, των ταξιδιών, των μεταμπίσεων. Αυτό τό διασυννοριακό, υβριδικό και κάποτε άμφισεξουαλικό παιχνίδι τής γραφής γίνεται για τόν Φάις ή πρώτη ύλη για νά συνθέσει τή βιογραφία του Βιζυηνού: τουλάχιστον εκείνη τή βιογραφία πού τόν ενδιαφέρει. Χωρίς άνεκδοτολογίες και μελοδραματισμούς, ό Βιζυηνός άνασυντίθεται από τόν Φάις εκ τής *γραφής* του – όχι μόνο σαν ένα μυθοπλαστικό «πρόσωπο» αλλά σαν μιά συγγραφική πρόταση πού γνώρισε τήν πλήρη περιθωριοποίηση μέσα στα τέλη του προπερασμένου αιώνα. Αυτό τό περιθώριο έρχεται νά περιγράψει ό Φάις επιλέγοντας νά συνομιλήσει μέ μιά ζωή πού «φέρνεται και σέρνεται», όπως έλεγε χαρακτηριστικά ό Παλαμάς. Ό Φάις ξαναπιάνει τόν Βιζυηνό εκεί ακριβώς πού τόν άφησε ή κριτική του 19ου αιώνα, όταν επιτέλους τόν βρήκε, ως τρόφιμο του ψυχιατρείου. Η συνάντηση δέν είναι εύκολη. Άκόμα κι ό κεντρικός ήρωας του βιβλίου θά άναρωτηθεί για αυτή τή βαθιά, όλοσχερή σπατάλη του βίου, πού

αντικρίζει: «*Τό μόνο σκουλήκι πού μέ κατατρώνει σχετικά μέ τό χειρόγραφο τής ζωής σας περιορίζεται σε δύο δραματικά (και λανθάνοντα) κεφάλαια: τής σύφιλης και τής διπλής άπόπειρας έξαγωγής σας*». Οι εύκαιριακές συνεντεύξεις και δύο άπόπειρες αυτοκτονίας, πριν όδηγήσουν τόν συγγραφέα «*μέ τό άνθοφόρο λαντό στην πτέρυγα Άηνούχων Άνδρών*» θά γίνουν ή άφορμή για νά έξομολογηθεί ό ήρωας τή σχεδόν σωματική σχέση του μέ τόν Βιζυηνό, μέσα στην κοινοκτημοσύνη των παθών τους: «*Πιστέψτε με, είμαι κοντά σας. Αυτά τά γράμματα δέν είναι γράμματα, είναι σιωπηλά άγγίγματα*».

Άναρωτιέμαι, ωστόσο, αν υπάρχει κεντρικός ήρωας σε αυτό τό μυθιστόρημα. Νομίζω πώς ήρωας είναι μόνο ή ίδια ή *άυπνη γραφή*, μιά γραφή πού θεματοποιεί τό ρόλο της μέσα από δάνειες λέξεις κι έπιτοπισμούς άλλων κειμένων. Μιά διαλογική γραφή πού απλώνεται στην επιφάνεια των σελίδων μέ άνισα άποσπάσματα λόγου: Άναπάντητες επιστολές ενός φανατικού άναγνώστη προς τόν Βιζυηνό, φάκελοι και άποσπάσματα από τό ψυχιατρικό αρχείο του Δρομοκαϊτείου Φρενοκομείου, και στοιχισμένες λέξεις από τό γλωσσάρι του Βιζυηνού. Ό λόγος του Φάις είναι ένας λόγος πολυφωνικός πού ακροβατεί άνάμεσα στην καθαρεύουσα και τή δημοτική, τή λόγια και τή λαϊκή, τό μυθοπλαστικό λόγο και τήν κριτική μεταγλώσσα. Από αυτή τήν άποψη, τό βιβλίο είναι και ένα διακειμενικό όριο.¹ Η άφηγηματική πλαισίωση του κειμένου θά ολοκληρωθεί μέ ειδήσεις από τόν Τύπο τής εποχής, τά διηγησιακά σχόλια του Ροϊδη για τόν όμότεχνό του, κρίσεις για τούς διαγωνισμούς αλλά και μιά όλόκληρη χαρτογράφηση συμπτωμάτων, νοσημάτων και άσθενειών, από τούς άώνυμους φρενοδραβείς Άλλους τής εποχής. Ό Φάις δέ νοσταλγει τή γλώσσα του Βιζυηνού, αλλά σίγουρα έχει μάθει πολλά από τήν ειρωνεία του. Όπως ακριβώς στίς *Συνέπειες τής παλαιάς ιστορίας* ό Βιζυηνός έντάσσει όργανικά στό διήγημά του τούς έγκλειστους των φρενοκομείων, έτσι κι ό Φάις απλώνει τό χέρι του προς αυτόν τόν κόσμο, για νά μās δείξει τόν αποκλεισμό τους.

1. Θά αξίζει, ωστόσο, κάποτε νά συζητηθεί συνολικότερα ή προγραμματική και έντατική χρήση τής διακειμενικότητας ως συστατικό στοιχείο ύφους, στην πρόσφατη νεοελληνική πεζογραφία και ποίηση. Τό βιβλίο του Μισέλ Φάις (άλλά και ή ποιητική συλλογή του Ήλια Λάγιου *Η άρπαγή τής κούτας*) αποτελούν δύο όριακές περιπτώσεις αυτής τής γραφής: οδηγώντας στα άκρα τίς παραθεματικές πρακτικές και τίς διαγλωσσικές σχέσεις τής άφήγησης, ρίχνουν τό βάρος στό ίδιο τό παιχνίδι τής γραφής, ή όποία ανάγεται σχεδόν σε φετιχιστική υπερκειμενική κατηγορία. Η προσωπική μου άποψη είναι πώς τό ενδιαφέρον αυτό παιχνίδι έχει μάλλον έξαντλήσει τίς δυνατότητές του ως ύφολογική πρόταση. Οι παγίδες είναι πλέον περισσότερες από τά πιθανά κέρδη.

Τό βιβλίο, ωστόσο, δέν είναι ένα δικαιωτικό αφήγηση για τόν Βιζυηνό αλλά ένας κριτικός διάλογος μέ θέση. Ἄν ἤθελα νά συνοψίσω αὐτή τή θέση θά ἔλεγα πώς ἐστιάζεται σέ μιὰ ἐνδιαφέρουσα ὑπόθεση ἐργασίας. Ξαναγυρνώντας στίς ἰδεολογίες καί τίς νοοτροπίες πού σφράγισαν τό τελευταῖο τέταρτο τοῦ 19ου αἰώνα, ὁ Φάις στέκεται μπροστά στά κεντρικά διλήμματα καί τά προσωποποιεῖ σχηματικά: ἀνάμεσα στήν «καθ' ἡμᾶς Ἀνατολή» τοῦ Παπαδιαμάντη καί στόν «εὐρωπαϊκό ἐκσυγχρονισμό» τοῦ Ροῦδη, ὁ Φάις προκρίνει ὡς ἐναλλακτικό δρόμο τήν *ἐλληνική αὐπνία* τοῦ Βιζυηνοῦ. Τί εἶναι ὅμως αὐτή ἡ αὐπνία; Τίποτε ἄλλο ἀπό ένα σύμπτωμα τῆς ἀσθενείας. Ἡ αὐπνία, ἡ ἀποστροφή πρὸς τήν τροφή, ἡ δυσκοιλιοτή, ἡ ἐλλάτωση τῆς θρέψεως, ἡ ψυχρότης τῶν ἀκρων συνοψίζονται καί συμπληροῦσι τήν εἰκόνα τῆς βαθεῖας μελαγχολίας ὑφ' ἧς ὁ ἀσθενής κατέχεται, ἀναφέρει ἕνας ἄλλος συναφῆς φάκελος ἀσθενοῦς. Για τόν Φάις αὐτό τό ἐξωτερικό σύμπτωμα τῆς αὐπνίας ὀδηγεῖ κατευθείαν στήν πανηγυρική ἔλευση τῆς ψυχασθένειας· μιᾶς ἀρρώστιας πού εἶναι ὁ μόνος τρόπος γιά ξεπεραστεῖ «τό ἄγχος τῆς ἐλληνικότητας», μέσα στό κοινωνικό φαντασιακό τοῦ ὕστερου 19ου αἰώνα. Αὐτή ἡ λυτρωτική ψυχασθένεια τοῦ Βιζυηνοῦ προμῆνε, μέ διαφορετικούς τρόπους, τόσο τήν αὐτοκτονία τοῦ Καρυωτάκη ὅσο καί τίς αἰμοπτύσεις τοῦ Κάφκα. «Καί νά μὴν γεννιόσασταν, ἡ ἐποχή σας θά σᾶς ἐπινοοῦσε», σημειώνει ὁ ἀφηγητής μιλώντας πρὸς τόν ἀσθενή συγγραφέα. «Φρενοβλαβήσατε στή θέση ὅλων αὐτῶν πού βρῆκαν ἕνα κεραμίδι (εὐνυπόληπτης ἢ ἀνυπόληπτης, ἐτερόχθονης ἢ αὐτόχθονης, ἐξεγερομένης ἢ συμβατικῆς, ἐπιτυχημένης ἢ ἀποτυχημένης γραφῆς) γιά νά προστατεύσουν τό κεφάλι τους ἀπό μιὰ γραφή πού δέν τήν χωράει ὁ τόπος, ἀπό μιὰ γραφή πού τριγυρνάει μέ τό λεπίδι στό χέρι». Ὁ Φάις σκιαγραφεῖ ἕνα μιμηταλιστή, οὐ-τοπικό Βιζυηνό, πού ἐπιλέγει τελικά τή σχιζοφρένεια γιά νά γλιτώσει ἀπό τό οἰδιπόδειο τοῦ ἔθνους-κράτους καί τοῦ διαφανομένου ἑλληνοκεντρισμοῦ.

Ἡ ἀποψη μοιάζει ρηξικέλευθη καί μάλιστα γραμματολογικά πρωτότυπη, στό βαθμό πού ὁ Βιζυηνός τοῦ Φάις ἔρχεται νά διεκδικήσει τά πρωτεῖα μιᾶς γραφῆς ὑποχρεωμένης νά σκέφτεται διαρκῶς πάνω στήν ἐτερότητα, στήν ἐτεροχθονία, στόν ἐκτοπισμό, στήν ἐλλειπτικότητα, στήν ἐξωτερικότητα πού ἐπιβάλλει ἡ αὐπνία τοῦ φορτικοῦ ξένου. Δέν θά συμφωνῆται, ωστόσο, μέ αὐτή τή θέση ἡ ἐνστασή μου ἀναφέρεται στήν *ἐκ τῶν ὑστέρων* ἐρμηνεία τοῦ Βιζυηνοῦ, ὄχι στό αἰσθητικό ἀποτέλεσμα τοῦ βιβλίου. Τά ἰδεολογικά διλήμματα μιᾶς κοινωνίας παράγονται κάτω ἀπό συγκεκριμένα ἱστορικά συμφραζόμενα, καί, ἴσως, ἂν συνειδητοποιήσουμε τήν ἱστορικότητα τῶν προβλημάτων ἐκείνης τῆς ἐποχῆς, ἴσως, λέω, νά μὴ εἶναι ἀπαραίτητο νά ἀντικαταστήσουμε τό «ἄγχος τῆς ἐλληνικότητας» μέ τήν ἀναδρομική ἀναζήτηση μιᾶς «μεθοριακότητας». Τό παιχνίδι ἀνάμεσα στίς

κεντρομολές καί τίς φυγόκεντρες ἀφηγήσεις τῆς ἐλληνικότητας εἶναι συνεχῆ καί διαρκῆ μέσα στόν 19ο αἰώνα· «τό δράμα», ὅμως, τοῦ Βιζυηνοῦ «πού παίζεται ἀνάμεσα στά 1884 καί στά 1892, δέν εἶναι μόνο μιὰ ἀντίθεση ἀνάμεσα σ' ἕνα ἔργο καί σ' ἕνα κοινό ἀλλά ἀνάμεσα σέ ἕναν ἄνθρωπο καί σέ μιὰ κοινωνία».² Μέσα στή σύγκρουση αὐτή, ἡ δυσκολία προσαρμογῆς τοῦ Βιζυηνοῦ εἶναι σχεδόν ὀλοκληρωτική, ἀκριβῶς γιατί ἡ κοινωνία ἔχει ξεπεράσει τόν Βιζυηνό ὄχι ὡς φυσικό πρόσωπο ἀλλά ὡς *κοινωνική σχέση*. ἔχει ξεπεράσει τόν φαναριώτικο μαικητισμό του, τίς χρεοκοπημένες ἐπενδύσεις του στά λατομεῖα τοῦ Σαμακοβίου, τό πρότυπο τῆς λογισύνης του. Εἶναι μιὰ νέα ἀστική κοινωνία πού βαδίζει ἄλλου, καί ὁ Βιζυηνός, εἴτε μέ τή λογική του εἴτε μέ τήν τρέλα του, θά τήν πῆγαινε ἄλλου. Ἀπό αὐτή τήν ἀποψη, εἶναι τουλάχιστον ἄστοχος ὁ χαρακτηρισμός τῆς κριτικῆς τοῦ Κ.Θ. Δημαρᾶ ὡς «φασισμοῦ τῆς γνώσης» (σ. 136). Δυστυχῶς, μέσα σέ ὅλες αὐτές τίς νεωτερικές ὑπερβάσεις, ἡ λογοτεχνική παραγωγή τοῦ Βιζυηνοῦ γνώρισε καί τήν πολεμική καί τήν περιφρόνηση. Για νά κατανοήσουμε τό φαινόμενο, ὅμως, θά πρέπει νά τό δοῦμε περισσότερο σάν ἕνα ἐπιθετικό φαινόμενο τοῦ νέου ἀστικοῦ λογοτεχνικοῦ πεδίου πού ἔρχεται στό προσκήνιο, καί λιγότερο σάν μιὰ ἐθνοκεντρική νεύρωση.

Οἱ ἄμυνες, ωστόσο, τοῦ ἀπροσάρμοστου Βιζυηνοῦ ἔχουν ἤδη ἀτονήσει. Ὁ δρόμος γιά τό φρενοκομεῖο εἶναι ἀνοικτός. Ὁ ἐγκλεισμός θά ἐξασφαλίσει καί τό ἄλλοθι στή λογοτεχνική κριτική γιά νά μιλήσει ἐπιτέλους εὐνοϊκά καί μέ συμπάθεια γιά τόν Βιζυηνό, μέσα ἀπό τό βολικό μῦθο τοῦ «τρελοῦ» λογοτέχνη. Ὁ Φάις ἐξορκίζει αὐτό τό ἰατρικό βλέμμα τοῦ ἀσύλου καί τῆς κριτικῆς. Ἡ μετα-ψυχαναλυτική ἀναγωγή τῆς ἀσθενείας σέ αἰσθητική καί ἰδεολογική κατηγορία ὀδηγεῖ τόν συγγραφέα σέ ἕνα ἀκραῖο ἐρμηνευτικό σχῆμα· ἐκεῖ πού ἡ γραφή προβάλλεται στό δελεαστικό *μη-τόπο*, στή μεθόριο τῶν διανοητικῶν παθήσεων κα τῶν γλωσσικῶν παθῶν. Ἡ ἀντι-διογραφία τοῦ Φάις φωτίζει, μέ ἐξαιρετικό τρόπο, αὐτή τήν ἀφηγηματική μεθόριο, ἐπιλέγοντας νά ξαναδώσει στήν ἀσθένεια τή ζωτικότητα μιᾶς δυναμικῆς καί πολύσημης ἰδιολέκτου. Ἄν εἶναι ἀλήθεια πώς κάθε συγγραφέας ἐπινοεῖ τοὺς προγόνους του, ὁ Φάις μᾶς μιλάει, μέσα ἀπό τό βιβλίο του, καί γιά τή γενεαλογία τῆς δικῆς του μεθοριακῆς γραφῆς. Μένει σέ μᾶς, τοὺς ἀναγνώστες τοῦ Φάις, νά ἐπιστρέψουμε στόν Βιζυηνό γιά νά τόν δοῦμε νά ἀκροβατεῖ πάνω στό ἀκραῖο ὄριο τῆς ἐλευθερίας του, τήν ὥρα πού ὄχι μόνο ἐντὸς του ἀλλά –ᾶς τονιστεῖ– καί γύρω του *μετεβλήθη ὁ ρυθμός τοῦ κόσμου*.

2. Βλ. σχετικὰ Πάνος Μουλλᾶς (ἐπιμ.), *Γ.Μ. Βιζυηνός. Νεοελληνικά Διηγήματα*, Ἔστια, Ἀθήνα, 2000, σ. ρλέ.

ΑΝΑΜΕΣΑ ΣΕ ΔΥΟ ΓΛΩΣΣΕΣ

τῆς Δέσποινας Μακρένογλου

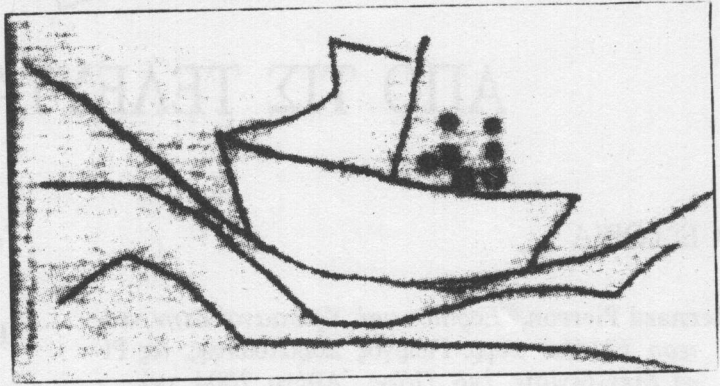
Ο Βασίλης 'Αλεξάκης,¹ από τούς πλέον καταξιωμένους Έλληνες συγγραφείς στό ἔξωτερικό, τόν ὁποῖο οἱ Γάλλοι θεωροῦν δικό τους, εἶναι ὁ πολυδιαβασμένος καί πολυβραβευμένος συγγραφέας ὁ ὁποῖος ἐδῶ καί 36 χρόνια μοιράζει τή ζωή του ἀνάμεσα στό Παρίσι, τήν Ἀθήνα καί τήν Τήνο. Εἶναι ὁ λογοτέχνης πού στή Γαλλία κατατάσσεται στή γαλλική λογοτεχνία καί στήν Ἑλλάδα στήν ἑλληνική λογοτεχνία. Ὁ λογοτέχνης τοῦ ὁποῖου ἔργα ἔχουν ξεπεράσει τά σύνορα τῆς Γαλλίας καί τῆς Ἑλλάδας καθώς ἔχουν ἐκδοθεῖ στήν Ἰταλία, τήν Ἰσπανία, τό Ἰσραήλ, τή Γερμανία καί τήν Ἀρμενία. Γεννήθηκε στήν Ἀθήνα. Φοίτησε στό Λεόντειο Λύκειο καί σπούδασε τή γαλλική γλώσσα ἀπό πολύ μικρή ἡλικία στό Γαλλικό Ἰνστιτοῦτο Ἀθηνῶν καθώς ἐπίσης καί τήν ἀγγλική. Μετά τήν ὀλοκλήρωση τῶν βασικῶν του σπουδῶν, πῆγε γιά πρώτη φορά στή Γαλλία στήν ἡλικία τῶν 17 ἐτῶν, ὅπου σπούδασε μέ ὑποτροφία στή Σχολή Δημοσιογραφίας τῆς Lille. Στή συνέχεια ἐπέστρεψε στήν Ἑλλάδα γιά νά ὑπηρετήσει τή στρατιωτική του θητεία καί μετά τήν ὀλοκλήρωσή της, στό τέλος τοῦ 1968, πῆγε ξανά στή Γαλλία, στό Παρίσι αὐτή τή φορά, ὅπου κατοικεῖ μόνιμα ἀπό τότε. Ἐκεῖ ἐργάστηκε γιά πολλά χρόνια ὡς δημοσιογράφος σέ πολλά περιοδικά καί ἐφημερίδες καί κυρίως στήν ἐφημερίδα «Le Monde» μέ τήν ὁποία συνεργάστηκε καί στό ραδιοφωνικό σταθμό «France Culture». Ὅμως οὔτε ἡ δημοσιογραφία οὔτε καί ἡ σκιτογραφία, ἡ ὁποία ἐπίσης τόν ἐνδιέφερε, τόν ικανοποιούσαν. Αὐτό μέ τό ὁποῖο ἤθελε πραγματικά νά ἀσχοληθεῖ ἦταν ἡ συγγραφή. Ἀπό πολύ μικρός μάλιστα συνήθιζε νά γράφει καθώς πίστευε ὅτι τά πράγματα ἀποκτοῦσαν ὑπόσταση μόνο ὅταν τά κατέγραφε. Σημεῖωνε μάλιστα τίς ἱστορίες του σέ φύλλα πού ὁ ἴδιος μετέτρεπε σέ βιβλία μέ τή βοήθεια τῆς ἀγαπημένης του μητέρας, ἡ ὁποία τά ἔδενε μέ κλωστή. Ἐκανε μόνος του τήν εἰκονογράφηση καί τά ἐξώφυλλα, ὅπου ἔγραφε τό ὄνομά του καί τόν τίτλο τοῦ ἔργου του καί δημιουργοῦσε ἕνα σχέδιο. Γράφει καί δημοσιεύει τά πρώτα του μυθιστορήματα στό γαλλικά, στό ὁποῖο δέν ἀναφέρεται στήν

Ἑλλάδα. Στή συνέχεια ὁμως, ἐπειδή νιώθει τό φόβο ὅτι χάνει τή μητρική του γλώσσα καί τήν ταυτότητά του, γράφει στό ἑλληνικά τό *Τάλκο*² τό ὁποῖο δημοσιεύει πρῶτα στήν Ἑλλάδα, τό 1982, καί περίπου ἕνα χρόνο ἀργότερα στή Γαλλία, μεταφρασμένο στή γαλλική γλώσσα ἀπό τόν ἴδιο. Τό μυθιστόρημα αὐτό βραβεύτηκε ἀπό τή Γαλλική Ἀκαδημία καί ἀκόμη καί σήμερα, πολλά χρόνια μετά, συνεχίζει νά προσελκύει τό ἐνδιαφέρον τοῦ ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ. Ἀξίζει νά σημειωθεῖ ὅτι σέ αὐτό τό βιβλίο βασίζεται ἡ κινηματογραφική ταινία τοῦ σκηνοθέτη Γιώργου Τσεμπερόπουλου «Ξαφνικός Ἐρωτας», ἡ ὁποία γυρίστηκε τό 1984. Ἡ ἀνησυχία ὁμως τοῦ συγγραφέα πού ἔχει νά ἀντιπαλέψει μέσα του μέ δύο γλώσσες, δύο χῶρες, δύο πολιτισμούς καί τελικά δύο «ἐγῶ», συνεχίζει νά τόν χαρακτηρίζει ἐντονα. Χάρη στό αὐτοβιογραφικό του ἀφήγημα *Παρίσι-Ἀθήνα*,³ τό ὁποῖο ἔγραψε στή γαλλική γλώσσα καί μετέφρασε ὁ ἴδιος στήν ἑλληνική, κατάφερε νά συμφιλωθεῖ μέ τήν ἰδέα τῆς διγλωσσίας του καί τῶν δύο χωρῶν στίς ὁποῖες ζεῖ. Ἀπό τότε ἀκολούθησαν πολλά βιβλία, ἄλλα γραμμένα στή γαλλική γλώσσα καί ἄλλα στήν ἑλληνική, τά ὁποῖα στήν πλειοψηφία τους ἔχουν μεταφρα-

1. Τήν Πέμπτη 27 Μαΐου 2004, ὁ συγγραφέας Βασίλης Ἀλεξάκης ἔδωσε διάλεξη στή Φιλοσοφική Σχολή Ἀθηνῶν, προσκεκλημένος τῆς Ἐπίκουρης Καθηγήτριας τοῦ Τμήματος Γαλλικῆς Γλώσσας καί Φιλολογίας κυρίας Μαρίας Μαλκογιάννη. Τό θέμα τῆς διάλεξης ἦταν ἡ «Συγγραφή λογοτεχνικοῦ κειμένου σέ γλώσσα ἐκτός τῆς μητρικῆς, καθώς καί ὁ τρόπος μετάφρασης τῶν μυθιστορημάτων του ἀπό τόν ἴδιο τόν συγγραφέα». Σέ ἕνα κατ'ἀμεσο ἀμφιθέατρο, ὁ δημοφιλῆς συγγραφέας ἐξέθεσε τίς ἀπόψεις του σχετικά μέ τή λογοτεχνία, τή γλώσσα καί τή μετάφραση καί ἀπάντησε μέ ιδιαίτερη εὐχαρίστηση στίς πολυάριθμες ἐρωτήσεις τῶν φοιτητῶν. Τό παραπάνω κείμενο συντάχθηκε καί ἀναγνώσθηκε κατά τή διάρκεια τῆς διάλεξης ἀπό τή Δέσποινα Μακρένογλου, Ὑποψήφια Διδάκτορα τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

2. *Τάλκο*, Ἀθήνα, ἐκδ. Ἐξάντας, 1982, σ. 168.

3. *Παρίσι-Ἀθήνα*, Ἀθήνα, ἐκδ. Ἐξάντας, 1993, σ. 238.

στεί από τόν ίδιο τόν συγγραφέα. Πολλά από τά βιβλία του έχουν διακριθεί μέ βραβεία κύρους όπως τό *Πρίν*⁴ πού έχει τιμηθεί μέ τά βραβεία Albert-Camus, Charles-Exbrayat καί Alexandre-Vialatte, *Ό μπαμπάς*,⁵ μέ τό Μεγάλο Βραβείο Διηγήματος τής Γαλλικής Ακαδημίας, καί βέβαια *Ό μητρική γλώσσα*, ένα μυθιστόρημα τό οποιο γράφτηκε στά ελληνικά γιατί όπως ο ίδιος έχει πεί ήταν μιά συμφιλίωση μέ τά λόγια τής μητέρας του, λόγια ελληνικά, καί τό οποιο χάρισε στόν Βασίλη Αλεξάκη τό βραβείο Médicis, ένα βραβείο ιδιαίτερα σημαντικό σέ πανευρωπαϊκό επίπεδο. Ήταν ή πρώτη φορά πού τό βραβείο Médicis απονεμήθηκε σέ έναν ξένο συγγραφέα, ο οποίος δέν έχει καν τή γαλλική υπηκοότητα. Ό Βασίλης Αλεξάκης έπεισε λοιπόν μέ τό έργο του *Ό μητρική γλώσσα* τή Γαλλία γιά τό ότι γράφεται καλή λογοτεχνία στά γαλλικά καί από ξένους. Αξίζει επίσης νά σημειωθεί ότι ως αναγνώριση του λογοτεχνικού του έργου, πού τιμά τήν Ελλάδα καί τόν ελληνισμό, έχει τιμηθεί μέ τό παράσημο του Ταξιάρχου του Φοίνικα από τόν Πρόεδρο τής Ελληνικής Δημοκρατίας.

Τά βραβεία, ή αναγνώριση, τό γεγονός ότι βιβλία του διδάσκονται στή δευτεροβάθμια καί τριτοβάθμια εκπαίδευση τής Γαλλίας αλλά καί άλλων χωρών, αποτελούν βέβαια γιά τόν συγγραφέα σημαντικά γεγονότα πού τόν χαροποιούν ιδιαίτερα, όμως αυτό πού ουσιαστικά του έχει προσφέρει καί του προσφέρει ή συγγραφή είναι ή έλευθερία. Γιά τόν ίδιο τό γράψιμο είναι μιά διέξοδος από τή μετριότητα τής καθημερινότητας. Θεωρεί ότι ή ίδια ή ζωή δέν είναι αρκετή καί νιώθει τήν ανάγκη νά τής δίνει, μέσω τής συγγραφής, μιά δεύτερη διάσταση, πού ουσιαστική. Πιστεύει ότι γράφοντας δίνει ό,τι καλύτερο έχει καί διαβεβαιώνει ότι αν δέν έγραφε θά έπληττε απόρητα.

Αυτή ή αγάπη πού νιώθει γιά τή συγγραφή τόν κάνει νά τήν αντιμετώπιζει μέ ιδιαίτερη προσοχή καί υπευθυνότητα. Σκύβει πάνω από τίσ λέξεις καί δέν διατάζει νά αφιερώσει πολύ χρόνο στή δημιουργία τής κάθε του φράσης. Τά κείμενά του διακρίνονται γιά τήν άρτια τεχνική μέ τήν οποία έχουν κατα-

σκευαστεί καί ο λόγος του, άπερίττος, εύκρινής, άμεσος καί ειλικρινής, χωρίς όμως νά χάνει τόν λυρισμό του, κερδίζει άμέσως τόν αναγνώστη καθώς μιλά κατευθείαν στήν καρδιά. Αυτά πού τόν ενδιαφέρουν είναι ο ρυθμός τής ζωής, οι άνθρωποι καί τά γεγονότα πού δέν αναφέρουν οι έφημερίδες, ή σιωπή, γιά παράδειγμα ή «σιωπή ενός τηλεφώνου πού δέν χτυπά»,⁶ όπως έχει δηλώσει χαρακτηριστικά ο ίδιος ο συγγραφέας. «Δέν περιγράφω πρόσωπα καταληκτικά ούτε παραδειγματίζω τόν αναγνώστη, αλλά νομίζω ότι τόν καταλαβαίνω καλύτερα»,⁷ τονίζει.

Έμπνέεται από τίσ άμφιβολίες του καί γράφει τίσ ιστορίες πού τόν συγκινούν ή τόν διασκεδάζουν, τίσ ιστορίες πού θέλει νά διαβάσει. Δέν τόν ενδιαφέρει νά ξέρει τά ρεύματα τής εποχής, τί γράφεται, τί διαβάζεται περισσότερο. Αντίθετα, αυτό πού θέλει είναι νά γράφει σέ απομόνωση μέ βάση τά στοιχεία πού έχει συγκεντρώσει λέγοντας χαρακτηριστικά πώς «Τά δέντρα μεγαλώνουν χωρίς νά παρακολουθεί τό ένα τί κάνει τό διπλανό του».⁸ Όταν γράφει δέν ξέρει πού πάει, λειτουργεί περισσότερο μέ τό ένστικτο καί αφήνει τίσ λέξεις νά τόν οδηγήσουν καί νά του φανερώσουν πράγματα πού δέν έχει προβλέψει. «Γράφω από περιέργεια, γιά νά δώ πού βρίσκομαι, νά μάθω τί σκέπτομαι. Γράφω γιά νά έχω νέα μου»,⁹ αναφέρει. Θέλει νά πείσει τίσ λέξεις νά του πούν πράγματα γιά τόν έαυτό του πού δέν ύποψιάζεται, δώρο πού θεωρεί ιδιαίτερα σημαντικό. Εμείς δέν έχουμε παρά νά του τό εύχηθούμε.

4. *Πρίν*, Αθήνα, εκδ. Έξάντας, 1994, σ. 197.

5. *Ό μπαμπάς καί άλλα διηγήματα*, Αθήνα, εκδ. Έξάντας, 1997, σ. 176.

6. Από όμιλία του Β. Αλεξάκη στήν εκδήλωση πού έγινε πρós τιμήν του στή γαλλική πρεσβεία στήν Αθήνα, τήν 31η Ιανουαρίου 2002.

7. Κατερίνα Μπέη, «Αλεξάκης ο ερωτόκτητος», *Ταχυδρόμος*, 24/3/2000, σ. 16-18.

8. Γιώργος Τσίρος, «Στή δισκοθήκη του Βασίλη Αλεξάκη», *Δίφωνα*, τεύχος 56, Μάιος 2000, σ. 119-121.

9. Αντώνη Κ. Κυριαζάνου, «Βοήθου ή καλημέρα», *Ένα*, 7/8/1993, σ. 66-71.